

TÜRÜK

2019, Yıl/Year: 7, Sayı/Issue:18, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: **27.08.2019**

Kabul Tarihi / Date of Accepted: **16.09.2019**

Sayfa / Page: **107-152**

Research Article / Araştırma Makalesi

Doi: <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK806>

Yazar / Writer:

Dr. Öğr. Üyesi Muhittin Turan

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü
muhit_33@hotmail.com

PENBE-ZÂDE-İ ERZEN-İ RÛMÎ'NİN RİSÂLE Fİ'L-ARÛZ'U

Öz

Eski Türk edebiyatında nazmın, teknik bir yapı arz eden aruz ile olan ayrılmaz bütünlüğü sebebiyle, yüzyıllar boyunca aruz ilmi ile ilgili çeşitli eserler vücuda getirilmiştir. Ortaya çıkan bu eserler aruzun ıstılahları, ihtiva ettiği mefhumlar ve tatbiki açısından ele alınmıştır. Aruz ilmi, esas itibariyle aynı olan fakat yeni bahirlerin ihdası, daire sistemindeki farklılıklar, aruz tasarrufları ve işleniş tarzı bakımından tenevvü gösteren bir yapı arz etmesi bakımından dikkate değerdir. Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin mensur olarak kaleme aldığı *Risâle fi'l-Arûz*, aruz ilmini öğretmek gayesiyle meşhur manzum sözlük *Tuhfe-i Şâhidî*'deki bahir ve vezinlerin ele alındığı bir eserdir. Eser, bahirler, bahirlerin isimlendirilme sebepleri, usûller, cüzlerin nasıl oluştuğu, taktî'ler gibi aruz ilminin asıl konularına taalluk eden bir yapı arz eder. Bu yazıda, hayatı hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız müellifin tespit edebildiğimiz eserlerinden bahsedilmiş ve hâssaten çalışma konumuz olan *Risâle fi'l-Arûz* tanıtılmış ve ardından da iki nüshası elde edilen eserin çeviri yazılı ve tenkitli metni verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Aruz, Penbe-zâde, Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî, Risâle fi'l-Arûz, Aruz risaleleri.

PENBE-ZÂDE-İ ERZEN-İ RÛMÎ'S RİSÂLE FÎ'L-ARÛZ**Abstract**

Poetry in our old Turkish literature due to its inseparable integrity with aruz, which has a technical structure, various works related to aruz science have been brought to the body for centuries. These studies are discussed in terms of the prosperity of the aruz prosody, the concepts and applications it contains. The science of aruz prosody is remarkable in that it presents a structure which is essentially the same, but which shows new tenure, differences in the circle system, prosody savings and the manner of processing. The book *Risâle fi'l-Arûz*, written by Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî as a prophet, it is a book that deals with the information in Tuhfe-i Şâhidî to teach the lesson. The work presents a structure that deals with the real subjects of science, such as sermons, reasons for naming, procedures, how the juz is formed, taktî's. In this article, we can talk about the works of the author, whom we cannot find any information about his life, and our work topic, *Risâle fi'l-Arûz* is introduced, and then two copies of the work are obtained and the translation is written and criticized.

Keywords: Aruz, Penbe-zâde, Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî, Risâle fi'l-Arûz, Aruz Pamphlets.

Giriş

Arap gramercilerinin teraziye benzettikleri aruz¹ Arap, Fars ve Türk edebiyatında bu konuda yazılan risalelerle birlikte edebiyat tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Aruz ilmini tesis eden ve sistemli bir hâle getiren *Kitâbu'l-'Ayn* isimli eserin müellifi Halîl bin Ahmed (öl. 791)² ve daha sonra el-Ahfeş el-Evsat (öl. 831)³ ile birlikte Arap aruzu ilk ürünlerini vermiştir. Halîl bin Ahmed, kendi zamanına kadar gelen bütün şiiirleri layıkıyla incelemiş, bir çıkarım yapmış ve aruz veznini on beş bahir ve beş daire olarak tanzim etmiştir.⁴ Ardından *Kitâbu'l-Kavâfi* müellifi el-Ahfeş el-Evsat, mevcut bahirlere mütedârik bahrini de ekledikten sonra⁵ on altıya çıkan bahir sayısı sonrasında “Arap lisaniyatçıları bunu artık değışmez bir kaide şeklinde muhafaza ederek şairlerin bu muayyen daireden dışarı çıkmalarını şiddetle menetmeye çalıştılar” (Köprülü, 2003: 159).

¹ Aruz ilminin tarihi seyri, mahiyeti ve bibliyografya hakkında ayrıntılı bilgi için bk. M. Fuad Köprülü (1978), “Arûz”, 5. baskı, *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 625-653. Aynı makalenin sadece *Acem Arûzu* ve *Türk Arûzu* bölümlerini ihtiva eden diğer bir baskısı için bk. Fuad Köprülü (1999), *Edebiyat Araştırmaları*, 3. baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 317-360.

² İncelediğimiz eserde “Ahmed bin Halîl” şeklinde geçen bu isim, kaynaklarda “Halîl bin Ahmed” şeklinde geçmektedir. Müellif hakkında geniş bilgi için bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu (1997), “Halîl b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 15, s. 309-312.

³ Arap dili gramercisi Basra'lı Sibeveyhi (öl. 180/796)'nin öğrencisi olan müellifin künyesi, ebu'l-Hasan Sa'id bin Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat el-Mucâşî (öl. 215/830)'dir. Aruz ilmi ile ilgili kaleme aldığı *Kitâbu'l-Kavâfi* isimli eserinde müellif, Halîl bin Ahmed'in on beş olarak düzenlediği aruz bahirlerine mütedârik bahrini de ekleyerek bahir sayısını on altıya çıkarmış ve aruz ilmi tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Müellif hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ayhan Kaya (2014), “el-Ahfeş'in *Me'âni'l-Ku'rân*'ındaki İstişhad Metodu”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, S 39, s. 57-58; Süleyman Mahmut Kayagil (2016), “Arap Dili Tarihinde “el-Ahfeş” Lakabıyla Bilinen Âlimler”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 4, S 2, s. 23-24.

⁴ Aruz tablosu için bk. Ali-Şir Nevâyî, 2015: 3, 4.

⁵ Köprülüye göre eski şiiirlerde mütedârik bahrinin el-Ahfeş tarafından ortaya konup konmadığı şüphelidir (Köprülü, 1978: 629).

El-Mu'cem fi Me'âyîri Eş'âri'l-Acem müellifi Şems-i Kays (öl. 1236'dan sonra)⁶ on altı bahir ve beş dairede toplanan sistemi on dört bahir ve dört daire şeklinde düzenlemiştir. Diğer aruz nazariyecileri arasında sayabileceğimiz Hasan Kattân-ı Mervezî (1073-1154)⁷ da rubai⁸ nazım şeklinin Ahrem ve Ahreb şecerelerini ortaya koymuş ve bunları yirmi dört vezne ayırmıştır (Abbâs İkbâl Âştîyânî, 1350: 274). Bunun yanında el-Cevherî (öl. 1009'dan önce)'nin⁹ *Kitâbu Arûzi'l-Varaka* isimli eseri, Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî (öl. 1275)'nin *Mi'yârü'l-Eş'âr*'i (Çetin, 1991: 432), Reşîdüddîn Vatvât¹⁰ (öl. 1177)'in *Risâle-i Arûz*'u¹¹ ve Abdurrahmân-ı Câmî'nin (öl. 1493) *Risâle-i Arûz*'u, Halîl bin Ahmed'den sonra aruz konusunda görüş ve tasarruflar içeren eserler arasında sayılabilir. XIII. asırda Muhammed bin Ahmed bin Zahîr-i Lârendî ve Abdül-Muhsin-i Kayserî'nin İbn Ebu'l-Ceyş el-Endelüsî'nin *Risâletü'l-Arûz* isimli eserini şerh etmeleri bu anlamda dikkate değerdir.¹²

Her ne kadar bu ilmin nazariyatı konusunda çok büyük adımlar atmamış ve bu eksikliği tercüme ve şerhlerle ikmal etmeye çalışsa da aruzun Fars ve Araplarda olduğu kadar Türklerde de mühim bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum Türk edebiyatının farklı coğrafyalarında kendisini göstermiştir. Türklerin aruz ile yazılmış ilk eseri bilinmemekle birlikte, bize kadar ulaşmış olan ilk eser, aruzun muktedab bahrinin fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül vezniyle kaleme alınmış Balasagunlu Yûsuf Has Hâcib'in 6500-7000 beyitlik mesnevisi olan *Kutadgu Bilig*'dir. Bu eser "katiyetle iddia olunabilir ki Acem aruzu ile yazılan ilk Türkçe eser değildir. Ondan önce hiç olmazsa X. asırda, Horasan kültürünün hâkim tesiri altında yaşayan Türk şairlerinin aruz ile Türkçe şiirler tanzim etmek tecrübesinde buldukları ve ilk önce Farsça-Türkçe mülemmalar yazmakla işe başladıkları tahmin olunabilir" (Köprülü, 1999: 340). Müstakimzade Süleyman Sadeddin'in bahr-i tavîl, taktî' gibi aruz ıstılahlarını ihtiva eden *Istilahâtü's-Şi'riyye* isimli eseri de dikkate değerdir (Tolasa 1986: 363-380).

Bu ilmin nazariyesini ortaya koymak cihetiyle gayret gösteren Çağatay şairi Alî Şîr Nevâyî ve Bâbü'r Şâh'ın aruzda dair kaleme aldıkları risaleleri, Türk edebiyatında bir başyapıt olarak kendilerini

⁶ Müellifin künyesi Şemsüddin Muhammed b. Kays-ı Razi (öl. M 1236'dan sonra)'dir. Bir dostunun Arap ve Fars şiirlerinin ölçülerine nasıl vakıf olunacağını sorması ve iyi şiirle kötü şiirin birbirinden nasıl ayrıldığını anlatmasını istemesi üzerine M 1233 yılı civarında kaleme aldığı Farsça *el-Mu'cem fi Me'âyîri Eş'âri'l-Acem* isimli eseri, aruz ilmi ile şiir ve kafiyenin anlatıldığı iki ana bölümden oluşmaktadır. Müellif hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Çiçekler (2010), "Şems-i Kays", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 38, s. 508.

⁷ Hasan Kattân-ı Mervezî, tıp, mühendislik, hadis, fıkıh ve edebiyat alanlarında varlık göstermiş çok yönlü biridir. Aruzdaki Ahrem ve Ahreb şecerelerini bularak bunları 24 vezinle ortaya koymuştur. Birçok ilimle ilgilendiğinden kendisine "aynu'z-zamân" lakabı verilmiştir. Her ne kadar Merv'de bir kütüphane kurmuşsa da bu kütüphane bir süre sonra yakılmıştır. Muasırı olan Reşîdüddîn Vatvât ile zaman zaman çeşitli konularda mektuplaşmıştır (Abbâs İkbâl-i Âştîyânî, 1350: 274-275).

⁸ Rubâî nazım şekilleri, hezec bahrine ait özel vezinlerle kaleme alınır (Topuzoğlu, 1998: 303) ve "rûkn-i evveli *mef'ûlü* olursa *Ahreb*, *mef'ûlün* olursa *Ahrem*" (*Risâle fi'l-Arûz*, E22a) adını alır.

⁹ Künyesi Ebû Nasr İsmâil bin Hammâd el-Cevherî olan Farablî müellif, *Kitâbu Arûzi'l-Varaka* isimli eseriyle Halîl bin Ahmed'in şekillendirdiği aruz sisteminde bazı değişikliklerde bulunmuştur. Müellif hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hulûsi Kılıç (1993), "Cevherî, İsmâil b. Hammâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 7, s. 459.

¹⁰ Müellif hakkında geniş bilgi için bk. Derya Örs (2012), "Vatvât, Reşîdüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 42, s. 573-574.

¹¹ Bu eser, Ahmed Ateş ile Abdülvehhâb Tarzî'nin birlikte kaleme aldığı Farsça dil bilgisi kitabının içerisinde yer almaktadır. Eser için bk. Ateş, Ahmed; Tarzî, Abdülvehhâb (1962), *Farsça Grameri*, 3. baskı, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 252-262.

¹² Fars ve Arap aruzu nazariyecileri hakkında bilgi için bk. Nihad M. Çetin (1991), "Arûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 3, s. 427.

gösterir. Özellikle Nevâyî'nin *Mizânu'l-Evzân*'i¹³ kendisinden sonra da birçok esere kaynaklık teşkil etmiştir. Nevâyî, Halîl bin Ahmed, Şems-i Kays, Abdurrahmân-ı Câmî, Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî gibi bu ilmin kurucuları ve öncüleri sayabileceğimiz müelliflerin kitaplarından istifade etmiş ve hatta onlarda olmayan vezinleri de ihtira etmiş ve aruz ilmi ve nazım şekilleri bakımından Türk edebiyatının ilk nazariyecisi olmuştur (Köprülü 1999: 346). Bâbü Şâh (öl. 1530)'ın *Arûz Risâlesi*'ni ise ilk defa Mehmed Fuad Köprülü, 1923 yılında Paris'te bulmuş ve ilim âlemine tanıtmıştır.¹⁴ Aruz bilgilerinin yer aldığı bu eserde ayrıca Türklerin kullandığı nazım şekillerine ve bazı edebî sanatlara da yer verilmiştir.¹⁵

Diğer taraftan XIV. asır divan şairlerinden Gülşehrî'nin on altı varaklık Farsça *Arûz Risâlesi* adlı eseri, aruz kalıplarının terkip ve teşkilinden bahseden bir risaledir (Özkan 1996: 252). Mutahhar bin Ebî Tâlib Lârendî'nin *Ravzatü'l-Evzân* isimli eseri de ilk Türkçe aruz risaleleri arasında anılmalıdır (Çetin, 1991: 433). Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâiku's-sihr*'ini bazı değişikliklerle Türkçeye aktaran XIV. asır divan şairi Ahmedî'nin *Bedâyi'ü's-sihr fi sanâyi'i's-şi'r* adlı eseri, her ne kadar genellikle edebî sanatlar ve nazımla ilgili bilgilere yer vermiş olsa da aruz konusunda ihtiva ettiği muhtasar bilgiler sebebiyle bu konuda kaleme alınan ilk eserler arasında anılabilir. XV. asrın başlarında vefat eden divan şairi Ahmed-i Dâ'î'nin *İlm-i Arûz*'u, aruzun yirmi dokuz farklı kalıbı birer dörtlükle açıklanarak kaleme alınmıştır (Sevgi 2007: 2).

XV. asır müellifi Amasyalı Alâeddin Alî bin Hüseyin Çelebi (öl. 1471)'nin aruza dair kaleme aldığı *Risâletün mine'l-'Arûz ve Istilâhü's-Şi'r* isimli risalesi; Halîmî-i Şîrvânî'nin manzum eseri; XVI. asır müellifi Aşkî'nin 1543'te yazdığı *Arûsu'l-Arûz*'u; Feriştahoğlu'nun 1550 yılında kaleme aldığı *Mahmûdiyye* adlı eseri; Ahmed-i Bardahî'nin 1474-1477 yılları arasında kaleme aldığı tahmin edilen (Sevgi, 2008: 40) ve beş bölümden oluşan *Câmi'ü'l-Fâris*'i; Lem'î'nin (XVI. asır) *Bahrü'l-evzân fi ilmi'l-arûz* isimli eseri; Gelibolulu Mustafa Surûrî'nin en meşhur eseri olan ve Türk edebiyatının derli toplu ilk belagat kitabı sayılan (Güleç 2010: 171) *Bahrü'l-Ma'ârif*'i¹⁶ Türk edebiyatında aruz konusunda kaleme alınmış önemli eserlerdendir. Ayrıca mecmua sahibi Edirneli Nazmî'nin *Dîvân*'ında birçok farklı vezni gayet başarılı bir şekilde kullandığını ve birçok bahir ihtira ettiğini görürüz (Canım 2018: 522).

Son dönemde ise Ali Cemâleddin (öl. 1875'ten sonra), 1875'te basılan *Arûz-ı Türkî* adlı eserini, Abdurrahmân-ı Câmî'nin *Risâle-i Arûz*'u ve Endelüsî'nin *Risâletü'l-Arûz*'undan istifade ederek vücuda getirdiğini söyler (Öztürk 2011: 375). Muallim Naci (1849-1893)'nin *Arûz Numunesi-Taktî*' isimli eseri, vezinlerin taktî'ini beyitler üzerinde gösteren ve natamam bir özellik arz eden bir eserdir. Manastırlı Fâik (öl. 1899)'in *Türkçe Aruz* isimli eserinde ise aruz, vezin yani ölçü anlamında kullanılmış, dolayısıyla müellif "aruz" ıstılahıyla hece ölçüsünü kastetmiştir (Kalyon vd. 2017: 40). Mustafa Reşîd'in 1876'da basılan ve beş bölümden oluşan *Zübdetü'l-*

¹³ *Mizânu'l-Evzân*'ın metni için bk. Alî-Şîr Nevâyî (2015), *Mizânu'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)*, haz. Kemal Eraslan, 2. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 11-61.

¹⁴ Köprülü, Rıza Nur Bey'in de Bâbü Şâh'ın *Arûz Risâlesi*'nden *Bâbü'nâme*'nin bir bölümünden haberdar olduğunu, bulduğu bu esere *Muhtasar* adını verdiğini, oysa bu eserin bir fıkhl risalesi olan *Mübeyyen* adındaki bir eser olduğunu kaydeder. Ayrıntılı bilgi için bk. Köprülü Mehmed Fuad (1934), *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, s. 242-243.

¹⁵ Bâbü ve Bâbü'r'ün *Arûz Risâlesi* adlı eseri hakkında geniş bilgi için bk. Enver Konukçu, Ömer Faruk Akün (1991), "Bâbü'r", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 4, s. 398.

¹⁶ *Bahrü'l-Ma'ârif*'te yer alan vezin ve bahirler için bk. Şafak, 2017: 2-14.

Arûz'u, Abdurrahmân-ı Câmî'nin *Risâle-i Arûz* adlı eserinin Ahmed Sâfi tarafından yapılan bir şerhi olan *Câm-ı Muzaffer* isimli eserinin tercümesidir (Mum 2010: 124).¹⁷ Bunların dışında kütüphanelerde müellifi bilinmeyen manzum veya mensur birçok aruz risalesi de mevcuttur.

Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'ye Ait Olduğunu Tespit Ettiğimiz Eserler

Künyesi “Ahmed b. Osmân el-Erzenü'r-Rûmî eş-şehîr Penbe-zâde” olan Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî¹⁸ hakkında herhangi bir yayına rastlayamadık. Penbe-zâde'nin katalog taramalarında aşağıdaki eserlerini tespit ettik.

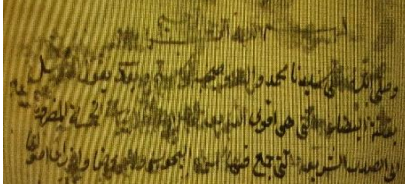
1. Arapça Aruz Risalesi

Eserde aruz bahirleri, ıstılahları ve daireleri hakkında malumat vardır. Eserin girişinde Allah'ın Penbe-zâde'ye ismet verdiği, iyi ve doğru yolu gösterdiği, onun faydalı ilimleri ve bilhassa aruz ilminin doğrusu ve yanlışını bildiği kaydı vardır.

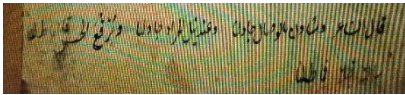
Kütahya Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 43 Ze 1097/2

122 varaklık (1b-121b) nüshada eser, mecmuanın 11b-26b sayfaları arasında bulunmaktadır. Katalogda eserin adı “es-Savanihü's-Salihiye” olarak geçmektedir. Nesih hatla telif edilmiş nüshanın her sayfasında 19 satır vardır. Mecmuanın yanak kısmında “Mecmu'atü mine'l-arûz” yazmaktadır.

Baş:

Son:

2. Şerh-i Bânet Su'âd-ı Penbe-zâde

Müellifin Kâ'b b. Zuheyr (M VII. asır)'in Hz. Peygamber'i övmek amacıyla kaleme aldığı ve kendisine sunduğu *Kasîdetü'l-Bürde*¹⁹ (*Bânet Su'âd*) isimli manzumesinin şerhidir. Müellif, 2a

¹⁷ Türk edebiyatındaki aruz risaleleri ve müellifleri için bk. Çetin, 1991: 432-437; Yakup Şafak (2017), “Bahrü'l-Maârif'in Birinci Bölümünde Yer Alan Vezinler”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C 17, S 45, s. 5-6.

¹⁸ Yerleşim yeri olarak üç tane Erzen tespit ettik. İkisi Anadolu topraklarında, biri de İran'da bulunmaktadır. İran'daki Erzen, Şiraz ile Kazerun arasındadır. Anadolu'daki iki Erzen'den biri Erzurum'un 15 km kuzey batısında yer alır ve Erzurum'un ismini aldığı yer de burasıdır. Diğeri ise Siirt ile Meyyâfarikîn arasındadır. İslâm tarihi kaynaklarında kendisinden en çok bahsedilen tarihi bir şehir olan Erzen burasıdır (Osman Gürbüz (2016), “Kalikalâ-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum'un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *İLTED*, C 2, S 46, s. 135). Müellifin Türkiye'deki iki Erzen'in hangisinden olduğunu şu an için bilemiyoruz. Penbe-zâde ile ilgili bu konuda hiçbir yayına rastlayamadık. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi, künyesinden Trabzon/Çaykaralı olduğunu tahmin ettiğimiz eserin müstensihî el-Husûlî el-Evfâ el-Pâçânî de bu eseri Penbe-zâde'nin memleketi olan Erzen-i Rûm'da yazdığını belirtmektedir (*Risâle fi'l-Arûz*, D122b).

¹⁹ *Kasîdetü'l-Bürde* hakkında geniş bilgi için bk. Kenan Demirayak (2001), “Kasîdetü'l-Bürde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 24, s. 566-568.

sayfasında bu kasidenin zor bir dili olduğunu ve pek çok âlimin bu eseri açıklamak için gayret ettiğini söyler. Bu eserin iki nüshasını tespit ettik.

Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 34 Nk 4003/1, “Şerhu kasideti banet süad”

77 varaklık (1a-76b) nüsha, tarçın renkli ciltli, mıklepli, sarı kâğıtlara nesih hatla yazılmıştır. Şaban 1130 (**Temmuz 1718**) tarihinde ve Edirne Üç Şerefeli Cami’inde kaleme alınmıştır. Her sayfasında 15 satır olan bu eserin beyitleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Baş:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذى نصب لنار ايات الهدى و الايمان...

Son:

Hacı Beşir Ağa, 535, “Şerhu Kasideti -Banet Suad”

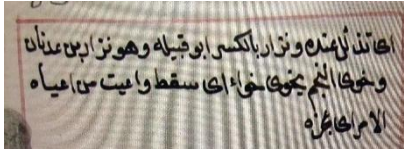
65 varaklık nüsha, nesih hatla, müellif nüshasından temize çekilmiş olarak, 1134 senesinin Şaban ayının onuncu günü olan Çarşamba günü (**26 Mayıs 1722**) kuşluk vakti İstanbul’da Rüstem Paşa Medresesi’nde kaleme alınmıştır. Her sayfada 19 satır bulunan nüsha 211x130-140x68 mm ölçülerindedir.

Baş:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذى نصب لنار ايات الهدى و الايمان

Son:

3. *Risâle fi'l-Arûz*

Araştırmalarımız neticesinde beş nüshasını tespit ettiğimiz eserin tenkitli metnini kurarken diğer nüshalara ulaşamadığımız için Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi (E) ve Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi (D) nüshalarını kullandık.

a. Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi (E) 572/3²⁰, “Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî”

30 varaklık nüsha (1b-29b), aharlı, beyaz kâğıtlara nesih (11b-21b) ve ta’lik hatla yazılmıştır. Kırmızı cetvellidir. Son sayfası eksiktir. Başlıklar kırmızı renklidir.

Baş:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Hamd-ı bî-hadd ü şenâ-yı bî-‘add ân Hüdâ-yı müte’âlî-râ bâyed...

²⁰ Bu katalog numarası *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri* isimli eserde sehven “562/3” şeklinde verilmiştir (Öz, 1999: 88).

Son:

Ma'lûm ola ki devâ'irün zikri eşnâ-yı kat'da olmak münâsib

b. Kahire Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü, 6728²¹

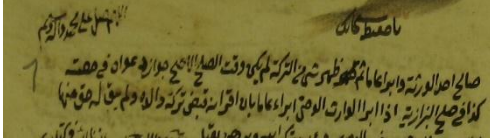
c. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü, 3031, “Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî”

İlgili mecmuanın 126-173. varakları arasında, H 1146/ M 1734 yılında istinsah edilmiş, ceyyid nesih hatla yazılmıştır. Her sayfada 15 satır bulunan nüsha 130 x 210 (dış) ölçülerindedir.²²

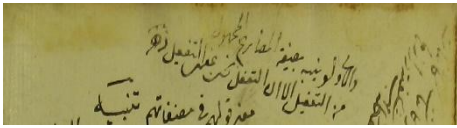
ç. Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi (D), 21 Hk 102/9, “Risâle fi'l-Arûz”

165 (1a-165b) varaklık nüsha, sarı suyolu filigranlı kâğıtlara nesih hatla yazılmıştır. Eser, mecmuanın 108b-122b sayfaları arasında bulunmaktadır. Her sayfada 17 satır bulunan nüsha 210x155-160x105 mm ölçülerindedir. 1162 senesinin Rebiülahir ayının 17. günü olan Cuma günü (6 Nisan 1749) Sa'd bin Alî bin Ahmed bin Alî bin Müslim bin Süleyman bin Muhammed el-Husûlî el-Evfâ el-Pâçânî tarafından Erzen-i Rûm'da bulunan *Haliliyye Medresesi*'nde istinsah edilmiştir.

Baş:

Son:

d. Oxford-İngiltere, Bodleian Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu MS Turk. e. 54, “Risâle-i Arûz”

31 varaklık nüsha, nesih hatla yazılmış, 207x146-135x65 mm ölçülerindedir ve nüshanın her sayfasında 19 satır bulunmaktadır. Türkçe kaleme alınan bu eserin varak sayısı, dilinin Türkçe olması ve adının “Risâle-i Arûz” olması münasebetiyle incelediğimiz eserin bir nüshası olma ihtimali çok güçlüdür. Eseri göremediğimiz için bu noktada kesin bir kanaat ortaya koyamıyoruz.

Eserin İncelenmesi

Aruz ile ilgili tarih boyunca, kimi mecmualarda kimi müstakil olarak, manzum veya mensur birçok eserde aruz ilminden bahsedilmiştir. Bu eserlerden biri de Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin üzerinde çalıştığımız eseridir. Bu eserin adı bazı katalog kayıtlarında²³ “Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî” olarak geçmektedir. Hâl böyleyken eserin incelediğimiz nüshalarının hiçbirinde bu tür bir isimlendirmeye rastlamadık.²⁴ Ayrıca bu isimlendirme, metnin muhteviyatını da yansıtmamaktadır.

²¹ Elde edemediğimiz bu nüshanın varlığını *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri* isimli eserden öğrendik (Öz, 1999: 88).

²² Elde edemediğimiz bu nüshanın varlığını şu kaynaktan öğrendik: Fatih Ramazan Süer (2017), “Mısır Millî Kütüphanesinde (Dârü'l-Kütübî'l-Kavmiyye) Bulunan Edebiyat İle İlgili Türkçe El Yazmaları”, *TİDSAD*, Yıl: 4, S 13, Eylül 2017, s. 647. Bu nüsha Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın katalogunda (<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/serh-i-sahid%C3%AE/100413>) “YY06” numarasıyla kayıtlıdır.

²³ Örneğin, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 572/3 ve Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü, 3031.

²⁴ Bu tür bir isimlendirmeye rastlamadığımız gibi eser incelendiğinde, ona herhangi bir adın verilmediği görülecektir.

Bu eserin amacı, *Tuhfe-i Şâhidî*'deki²⁵ bahir, vezin ve diğer aruz ıstılahlarının açıklamasına hizmet etmek olduğundan eser, bir “şerh”ten ziyade, bahir, vezin ve aruz ıstılahlarının öğretilmeye çalışıldığı bir aruz risalesi²⁶ hüviyeti arz etmektedir. Başka bir ifade ile diğer *Tuhfe-i Şâhidî* şerhleri²⁷ incelendiğinde, genellikle söz konusu manzum sözlükteki beyitlerde, manzum veya mensur, kelime ve ıstılah anlamlarının ve bilhassa gramer bilgilerinin verildiğini görürüz. Oysa bizim çalıştığımız eserde, *Tuhfe*'deki bahirlerin isimlendirilme sebepleri, usûlleri, cüzlerin isimleri, zihaf ve illetlerin eczaya nasıl tesir ettiğini anlatılmıştır. Penbe-zâde'nin ifadesiyle “her bahrûn sebeb-i tesmiyesi ve usûli ve esmâ-i eczâsı ve zihâfât ve 'ilel ve keyfiyyet-i (D109a) 'arûz her eczâya ne vech-ile olduğu anda nümâyân” olduğunu anlatmıştır. Dolayısıyla Penbe-zâde, aruz ilmini öğretmek gayesiyle *Tuhfe*'nin kıt'alarının bazılarında üç veya beş beyit örneği almış ve eserini vücuda getirmiştir.

Tuhfe'yi anlatan eserlerden kimi onu kısaltarak vermiş, kimi beyitlerin taktî'ini göstermekle yetinmiştir. Kimse bunların dışında içerdiği aruz bilgilerini ayrıntılı olarak yazmamıştır. Dolayısıyla *Tuhfe*, gereken “değeri” görmemiştir. *Tuhfe*'deki bu “inci” mesabesindeki özellikleri ortaya çıkarma konusunda Penbe-zâde'nin bazı güvenilir dostları onu teşvik eder. O da her bahrin nasıl isimlendirildiğini, zihaf ve illetleri, usûlü (sâlim sekiz cüz), aruz keyfiyetlerinin her cüze nasıl tesir ettiğini ortaya koyar ve bu sayede bu konuda “başka eserlere bakmaya gerek kalmayacak” şekilde eserini kaleme alır. Penbe-zâde, “gönlünü düşünce cihetine çevirip, tefekkür denizinde tereddüt gemisi ile yüzerken” aklına “Kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin Allah da ihtiyacını giderir.” hadis-i şerifi gelir ve bu hadis gereğince yukarıda sayılan konularda, bu ilim ile ilgilenenlerin ihtiyacını karşılamak üzere “düşünce gemisini güvenilir bir sahile getirir”. Gayret edenlere Allah'ın yardım edeceğine inanarak işe koyulur ve eserini bu düşünceyle tamamlar (*Risâle fi'l-Arûz*, E2a).

Şâhidî'nin seçtiği bahirlerin, Arap aruzcularının itibar ettikleri bahirler olduğunu söyledikten sonra *Tuhfe*'de, mütedârik, basit ve medîd bahirlerinin olmadığını, yani toplamda on üç bahrin²⁸ yer aldığını da ekler (*Risâle fi'l-Arûz*, E29b, E28a). Amacı, *Tuhfe*'deki bahirler hakkında bilgi vermek olan Penbe-zâde, dolayısıyla *Tuhfe*'de olmayan bahirler hakkında “*Tuhfe*'de tavîlden gayrisi mezkûr olmaduğuna binâen, bâkînün tefkîk maħallini beyâna ihtiyâc yokdur.”, “Lâkin *Tuhfe-i Şâhidî*'de mütedârik mezkûr olmadığı ecluden, tefkîk maħallini beyâna ihtiyâc yokdur.” (*Risâle fi'l-Arûz*, E29b) gibi ifadelerden anlaşıldığı üzere, herhangi bir bilgi vermez.

Diğer taraftan, Penbe-zâde'nin konuyu anlatırken kullandığı öğretici ifadeler de dikkat çekicidir. Akıcılık ve konuyu örneklendirme gibi özelliklerin eseri telif ederken çokça kullanıldığını görüyoruz. “*Bahr* lügatde ‘deryâ’ya dirler; *İnsirâh* lügatde ‘âsân’ dimekdür; *Serî*(e) lügatde ‘ivmek’ dirler, Fürsde ‘şitâb’ gibi; *İctisâs* lügatde ‘kaṭ’ dimekdür; *Muzâri* ‘müşâbih’ dimektür” şeklinde bahirlerin kelime anlamları ortaya konarak gereken bilgi tedrici olarak verilmiştir.

Vezin, kâfiye, secî’, kıt’a, beyit, mısra, şiiir (*Risâle fi'l-Arûz*, E5b) gibi edebî ıstılahların da tanımlarını vererek eserini daha zengin bir yapıya kavuşturan Penbe-zâde'nin bahir ve vezinler konusunda, elindeki başka nüshaları karşılaştırarak nüshalar arasında güvenilirliği ölçmesi, konu ile

²⁵ Muğlalı İbrâhim Şâhidî'nin (öl. 1550) 1515 yılında kaleme aldığı Türkçe-Farsça manzum bir sözlük olan eser, Hüsâm el-Konevî'nin 1400 yılında yazdığı *Tuhfe-i Hüsâm* isimli eserine nazire olarak yazılmıştır. Manzum sözlüklerin yazılış amaçlarında olduğu gibi *Tuhfe-i Şâhidî*'de de talebelere aruz ve Farsça öğretimi vermek ön plandadır. En çok şerhi yapılan Farsça-Türkçe manzum sözlük olma özelliğini gösteren eserin metni için bk. Atabey Kılıç (2007), “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden *Tuhfe-i Şâhidî* (Metin), *Turkish Studies*, Tunca Kortantamer Özel Sayısı-II, C 2, S 4, s. 516-548.

²⁶ Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi, 19 Hk 102/9 numaralı nüshanın katalogunda, eserin adı *Risâle fi'l-Arûz* olarak geçmektedir. Biz de bu esere aynı ismi vermeyi uygun gördük.

²⁷ *Tuhfe-i Şâhidî* şerhleri için bk. Öz, 1999: 31-89.

²⁸ *Tuhfe-i Şâhidî*, Halîl bin Ahmed'in (el-Ahfeş'in getirdiği mütedârik bahri ile birlikte) ortaya koyduğu on altı bahir ve beş dairesel sisteme göre tanzim edilmiştir. Eğer Şems-i Kays'ın ortaya koyduğu bahirleri de söz konusu edersek, eserimizde Müşâkil, Garîb (Cedîd) ve Karîb bahirlerinin de yer almadığını belirtmeliyiz.

ilgili birden çok nüshaya sahip olduğunu bildirmesi ve bir bilginin farklı nüshalarda farklı şekillerde ortaya çıkabileceğini ortaya koyması, onun okuyucuya daha sağlam bir bilgi verme endişesini gösterir.

Arapça ve Farsçaya hâkim olmayan küçük büyük herkese faydasının dokunması için eserini “lisân-ı Türk” ile yazdığını (*Risâle fi'l-Arûz*, E2a) söyleyen Penbe-zâde, eserini kaleme alırken, bu alanda tebahhur etmiş bazı âlimlerden de istifade etmiştir. Bu âlimler; aruz ilminin kurallarını tespit eden ve ıstılahlarını şekillendiren Halîl bin Ahmed; Halîl bin Ahmed’in on beş bahir olarak düzenlediği sistemi on iki bahirde toplayan el-Cevherî; aruz bahirlerine dair bir manzume kaleme alan Sadru’ş-Şerî’²⁹; Halîl bin Ahmed’in ortaya koyduğu daire ve aruz kurallarına karşı çıkan Büzürç bin Muhammed³⁰; aruz bahirlerine mütedârik bahrini ekleyen el-Ahfeş; Ahreb ve Ahrem şecerelerini bulan Hasan Kattân ve Farsça ilk aruz kitaplarının müelliflerinden olduğu söylenen (Çetin, 1991: 431) Yûsuf-ı Arûzî (Yûsuf-ı Arûz-ı Nişâburî)’dir.

Müellif, eserin kendi içinde herhangi bir bölümlenme yapmamıştır fakat anlatılan konuları gruplandığı zaman eserin dört bölümden oluştuğunu söyleyebiliriz. İlk bölüm, mukaddime niteliğindedir. İkinci bölüm, vezin ve bahirleri anlamak için gereken bazı bilgilerin verildiği beş başlık altında ele alınır. Üçüncü bölümde bahirler verilir. Yirmi sekiz kıt’ada verilen beyit örnekleri *Tuhfe-i Şâhidî*’den alınmıştır. Dördüncü bölümde ise vezinlerin, harekeli ve sakin harflerinin sayısına ve sıralanışına göre beş dairede toplandığını belirtir.

(E1b) (D108b) BİSMİ’LLÂHİ’R-RAHMÂNİ’R-RAHİM

Hamd-ı bî-hadd ü senâ-yı bî-‘add ân Hüdâ-yı müte‘âlî-râ bâyed kerd ki bâ-yed-i kudret-i ü elvân-ı ezhâr-ı fevâkih ki³¹ ber-ağşân-ı lisân-ı insân şükûfte şod ve be-vâsıta-i zebân ki tercemân-ı cenân est hezâr hezâr cevâhir-i ma‘ânî ve leţ‘îf-i leâlî-i nühüfte zâhir şod ve³² dürüd-ı firâvân ve taḥıyyet-i bî-pâyân ber-ravza-i ân Peyamber bād ki Seyyidü’l-Mürselin ve Hâtemü’n-Nebıyyin est ve ber-âl ü aşḥâb-ı ü bād ki ânân mu‘tekifân-ı Ka‘be-i ‘ilm ve nüşiyân-ı âb-ı zemzem-i ḥilmend.³³

Emmâ ba’d.³⁴ Bu ḥakîr³⁵-i şikeste-dil ve rüzgâr-ı zür-kârdan münfa‘il **Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî** şöyle taḥrîr-i makâl ve beyân-ı aḥvâl kılar ki çün *Tuhfe-i Şâhidî* ‘alâ nâzımihâ rahmetü Rabbihî’l-Hâdî meşârîk u meğâribde müştahir oldu, şems-i vasaṭ-ı nehârda iştihâr gibi.

Şîr:

(Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün)

Şarḫ u ğarbuḫ ‘âlimi nezdinde buldı iştihâr

(E2a) Şöyle kim ḥurşide beşzer ber-ḥaṭ-ı nişfu’n-nehâr³⁶

Ammâ ‘ilm-i ‘arûzdan çok ferâ‘id-i yektâ ve cevâhir-i bî-hemtâları câmi‘ olup şerḫine taşaddî iden şurrâḥ, ba‘zısı *Lügât*’ün beyânına kaşr ve ba‘zısı beyân-ı *Lügât*’e taḫṭî‘-i ebyâtı zamm ile iktifâ idüp münderic olan ferâ‘id ü cevâhirün beyânına aşlâ ta‘arruz eylememişler. Ma‘a-hâzâ *Lügât*’ün beyânı maḥalline ednâ-yı iltifât ile ma‘lûm

²⁹ Müellif hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Şükrü Özen (2008), “Sadruşşerîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 35, s. 430.

³⁰ Müellif hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Rahmi Er (1992), “Büzürç b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 6, s. 521-522.

³¹ ki: -E.

³² ve: -D.

³³ “Sınırsız hamd ve sayısız övgü, o yüce Allah’adır ki O’nun kudret eli sayesinde, gönüllerin tercümanı olan dil vasıtasıyla, renkli meyve çiçekleri gibi insan dilinde, binlerce gizli inci ve mana cevheri ortaya çıktı. Çok saygı ve sonsuz dua, gönderilen peygamberlerin sonuncusu ve önderi olan o Peygamber’in ve ilim Kâbe’sinin müdavimi olan ve lezzetli zemzem suyunu içmiş olan ailesi ve arkadaşlarının üzerine olsun.”

³⁴ Emmâ ba’d: Ba‘de E.

³⁵ ḥakîr: fakîr E.

³⁶ Şarḫ u ğarbuḫ dânişi nezdinde şedîd iştihâr

Der-naẓar mânenđ şemset ber-ḥaṭ-ı nişfu’n-nehâr (Derkenar, -D).

olur. Ammā mezkūrātun fehmi maḥalline mūrāca‘at ile daḥi müte‘assirdür diyü ba‘zı ḥullān-ı zevi‘l-itikān bu kem-ter-i ednāyī ḥākden ref idüp mezkūr olan ferā‘id-i mergübe-i aḥdāfından iḥrāc ve izḥārın iltimās eyledi.

Şîr:

(Mef‘ülü fā‘ilātün mef‘ülü fā‘ilātün)

Āmed şemīm-i luṭfi ez-ṭalibān be-yārān

Luṭfi nemüd u ber-dāşt ez-ḥāk in gedā-rā

Ammā bir ta‘bîr ile ki her baḥrūn sebep-i tesmiyesi ve uşulî ve esmā-i eczāsı ve ziḥāfāt ve ‘ilel ve keyfiyyet-i (D109a) ‘arüz her eczāya ne vech-ile olduḡu³⁷ anda nümāyān olup maḥalline mūrāca‘ata ihtiyāc olunmaya.

Kem-ter-i ḥākister daḥi rüy-i dili cihet³⁸-i endişe müteveccih idüp keştî-i tereddüd ile yemm-i tefekkürde sābih iken bāl-i pür-melāle bu³⁹ sünūḥ eyledi ki fi‘l-vāḳi‘ bu zanna mā-şadaḡ olmadan merāḥil-i ba‘īde⁴⁰ ile dūr isen de lākin *men kāne fi ḥāceti aḥīhi kāne’llāhu te‘ālā fi ḥācetihi*⁴¹ ḥadīs-i (E2b) şerifinün maẓmūn-ı münif(in)e ittikā‘en ḳabūli sezā-vār ve lā‘ıḡdur. Der-ḥāl fülk-i endişe sāhil-i yakīnde ber-ḳarār idüp ‘avn-i Bārī ile devā-yı ḥācet mümkindür diyü va‘d olunduḡına bināen el-ān incāz-ı mā-va‘diye şürū‘ olundu. Bārī celle ve ‘alā tevfiḳiyle itmām olduḡda müstefid olan iḥvāndan mercüdür ki bu ḥaḳîr-i pür-taḳşîri evḳāt-ı ferḥundelerinde du‘ā-yı hayrdan ferāmūş itmeyüp yād ideler.

Lisān-ı Türk-ile beyān iḡsar olundu, tā ki lügat-ı ‘Arab’uḡ ve Fürs’uḡ istimzācına ḳādir olmayan kimesneye nefi ‘ām⁴² olup şaḡîr ü kebîr vaẓî‘ ü refi‘ müstefid olalar.

Muḳaddeme ya‘nî mezkūr olan ma‘lūmāt-ı ḥamsenün maḳşūda şürū‘dan muḳaddem ḥıfzı lāzım-ı beyyindür, tā ki maḳşūdı beyān ma‘rızında vech-i⁴³ sühulet ile nümāyān ola.

Ma‘lūm-ı evvel:

Erbāb-ı ‘arüz-ı ‘Arabî’nün ekşeri ve Fārisî’nün küllisi ‘indinde eş‘ār-ı ‘Arab ve ‘Acem’uḡ tereküb itdüḡi eczā‘-i uşul sekizdür. İki beş ḥarfli⁴⁴: *fā‘ilün, fe‘ülün*. Mā-bāḳîsi⁴⁵ yidi ḥarfli⁴⁶: *mütefā‘ilün, müfā‘aletün, müstefilün, mefā‘ilün, fā‘ilātün, mef‘ülātü*. Ekşer ile taḳyide vech *mef‘ülātü* gayr-ı münevven Cevherî ‘indinde eczā‘-i uşulden ‘add olunmaduḡına işaretdür, cumhūr⁴⁷ ‘indinde münevven ‘add olunmaduḡı⁴⁸ gibi. **Ma‘lūm-ı şânî:** Mezkūr olan eczā‘ üç nesneden (E3a) tereküb iderler: (D109b) Sebeb⁴⁹, veted⁵⁰, fāşıla. Ve bunlaruḡ her biri daḥi iki

³⁷ Vechi oldur ki Cevherî ‘indinde bir cüz’ ki eczā‘-i uşulden ‘add oluna, üç şartun anda vücudı lāzımdur. Şart-ı evvel, beyt-i dā‘irede cüz’ ola. Şart-ı şânî, bu cüz’-i aḥîr kendüye naḳl olunmaya. Şart-ı şālîs, kelām-ı ‘Arabî’de aḡl ola. *Mef‘ülātü* gayr-ı münevven kelām-ı ‘Arab’da müsta‘mel olmayup belki aḡl-ı münevven müsta‘mel olduḡı ecluden Cevherî raḥmetu’llāhi te‘ālā ḥazretleri uşulden ‘add itmeyüp ol sebebden eczāyı yedi i‘tibār eylemişlerdür. Ammā cumhūr faḳaḡ şarteyn-i evvelin i‘tibār idüp şālîşi i‘tibār eylemedükler-içün gayr-ı münevveni daḥi eczā‘-i uşulden ‘add idüp mecmū‘ eczāyı sekiz i‘tibār eylemişlerdür. Münevven, cemî‘ün ‘indinde eczā‘-i uşulden ‘add olunmaduḡınuḡ vechi, istiḳrā‘ ile eş‘ār anuḡla taḳṭi‘ olunmaduḡı ecludendür. Fe’ḥfaz fe-ennehu cedîr bi‘l-ḥıfz (Derkenar).

³⁸ cihet: cümleten D.

³⁹ bu: -E.

⁴⁰ merāḥil-i ba‘īde: merḥale-i ba‘īd E.

⁴¹ “Kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin Allah da ihtiyacını giderir.”

Bu ḥadīs-i şerifün mahreci Muhammed bin İsmā‘il el-Buḡārî râvisi ‘Abdu’llāh bin ‘Ömer raḳıya’llāhu te‘ālā ‘anhum ḥazretlerinün *Meşārîḳ-ı Envār*’uḡ (Bu eser, Lahorlu dil, edebiyat, fıkıh ve hadis alanlarında derinleşmiş olan Lahorlu Radıyyüddin es-Sāḡānî (öl. 650/1252)’nindir. Künyesi *Meşārîḳu’l-Envârî’n-Nebeviyye min Sihâhi’l-Aḥbârî’l-Mustafaviyye* olan bu eser, müellifin *Sahîh-i Buhârî*’den yaptıḡı seçmelerden oluḡan bir hadis kitabıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Hatiboḡlu (2004), “Meşārîḳu’l-Envârî’n-Nebeviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, C 29, s. 361-362.) “Men Mevşüle” (Bu bölüm, 12 bâbdan oluḡan eserin birinci bâbının birinci faslıdır) faslında zikr olunmuşdur (Derkenar).

⁴² ‘ām: -D.

⁴³ D ve E nüshalarında izafet ı ile gösterilmiştir.

⁴⁴ beş ḥarfli⁴⁴: ḥümāsî D.

⁴⁵ mā-bāḳîsi: bāḳî E.

⁴⁶ yidi ḥarfli⁴⁶: sübā‘idür D.

⁴⁷ cumhūr: cemî‘ün E.

⁴⁸ olunmaduḡı: olunduḡı E.

⁴⁹ Rivāyet olunur ki Yūsuf-ı (‘Arüz-ı) Nisābüri (Bu kişi hakkında bilgi bulunamamıştır.), Aḥmed bin Ḥalîl ‘ilm-i ‘arüz vaẓ’ itdükden şonra yigirmi ikinci senesinde daḥi ‘ilm-i ‘arüzü taşnîf idüp ‘Arabıyye üslûbı üzere ḳavā‘idin beyān eylemişdür (Derkenar).

kısma münkasım olup mecmû'ı altı kısım⁵¹ olur. Zîrâ harfeyn olup sâni sâkin olursa *sebeb-i hafif* tesmiye iderler, *fâ* gibi. Mütêharrikeyn olursa *sebeb-i şakîl* tesmiye iderler, *'ilû* gibi. Üç harf olup âhîri sâkin olursa *vedet-i mecmû'* tesmiye iderler⁵², *'ilûn* gibi. Vasaatî sâkin olursa *veted-i mefrûk* tesmiye iderler⁵³, *lâtû* gibi. Dört harf olup âhîri sâkin olursa *fâsıla-i şugrâ* tesmiye iderler⁵⁴, *mütefâ* gibi. Beş harf olup âhîri sâkin olursa *fâsıla-i kübrâ* tesmiye iderler⁵⁵, *fe'iletün* gibi. Mezkûrâtun mecmû'ını, hazret-i 'Alî kerrema'llâhu te'âlâ vechehuya müntesib olan⁵⁶ *lem era 'alâ re'si cebelin semeketen*⁵⁷ kavli(ni) cem' ider.

Ma'lûm-ı sâlis:

Kelâm-ı 'Arab ve zebân-ı Fûrs'de câri olan buhûr on toktuzdur. Beşi zebân-ı Fûrs'de vücûdî kâlîldür: Vâfir, kâmil, tavîl, medîd, basîf. Üçü zebân-ı Fûrs'e mahşûşdur: Ğarîb- cedîd dağı dirler- karîb, müşâkil. On biri zebân-ı 'Arab'da ve Fûrs'de müstereken müsta'meldür: Hezec, recez, remel, mütekarîb, mütedârik, serî, münserih, hafif, muzâri', müctes, muktedâb. **Şâhidî** merhûm⁵⁸ *Tuhfe'sini* buhûr-ı müsterekeden **(E3b)** mütedârikün gayrına ve nedretle zebân-ı Fûrs'de müsta'mel vâfir ve kâmil ve tavîle binâ idüp nazm eylemişdür. Lâkin ba'zı bahr sâlim ve ba'zısı zihâfât ve 'ilel-i müteğâyirenün 'arûz-ile muğâyir olduğı ecluden mükerrer olup mecmû'ı yigirmi sekiz kıt'a üzere îrâd olunmuşdur.

Ma'lûm-ı râbî:

Eczâya 'arîz olan zihâfât ve 'ilel, kelâm-ı 'Arab ve zebân-ı Fûrs'de kırk yedidür. Yigirmi yedisi beynlerinde müstereken müsta'meldür: Keff, kaşr, hazf, beter, habn, tayy, kaţ, şalm, kabz, teş'is, hazz, habl, vakf, kesf⁵⁹, isbâğ, izâle, **(D110a)** terfil, harm, harb, şeter, tahtîf -kebel dağı dirler-, selm, serm, şekl, cezz, şaţr, sâlim. Zebân-ı Fûrs'e⁶⁰ hâşş olan sekizdür: Hetm, cebb, zeled, cahf, reb', ced', ref', naħr. Kelâm-ı 'Arab'a hâşş olan on ikidür: İzmâr, 'aşb, kaţf, nehk, 'aql, nakş, 'aşb, kaşm, cem, 'akş, vakaş, hazel.

Tuhfe-i Şâhidî'de müsterekden muhtâr on ikidür: Sâlim, keşf, tayy, habn, kaşr, kabz, terfil, keff, harm, harb, cezz, hazf. Zebân-ı Fûrs'den muhtâr üçdür: Hetm, zeled, ced'. Kelâm-ı 'Arab'dan muhtâr **(E4a)** birdür: Kaţf. Mecmû'ı on altıdır. Mezkûr muhtârın te'arûfî zikr olunur, tâ ki ma'rûz-ı beyânda her birinün vechi bilâ-'usret zâhir ola:

Sâlim, eslem aña tesmiye iderler⁶¹ ki cemî'-i⁶² eczâsı vaz'-ı aşlîsi üzere isti'mâl olunup aşlâ zihâfâtdan bir nesne 'arîz olmaya.

⁵⁰ İhtiyâr olunan buhûrunuş uşulleri her bir kıt'ayı beyân itdükde zikr olunur inşâ'allâh te'âlâ. Ammâ ihtiyâr olunmayan buhûrunuş uşullerini beyân her kaçan pek lâzım degül ise de lâkin fâ'ide-i mâdan hâlî olmaduğı ecluden hâmişde beyân işâr olundu.

Bahr-ı medîd: Aşl 'Arabiyye ve Fârisiyye 'indinde iki kerre *fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilün*dür.

Bahr-ı basîf: Aşl 'Arabiyye 'indinde ve Fârisiyye 'indinde iki kerre *müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fâ'ilün*. Ammâ mezkûr bahrden 'Arabiyye 'indinde dâ'imâ meczû isti'mâl olunup aşl üzere aşlâ müsta'mel olmazlar. Yigirmi beşinci kıt'ada dağı aşldan münasebet ile zikr olunur inşâ'allâh te'âlâ.

Bahr-ı Ğarîb: Ki Büzürümîr peydâ itmiş diyü rivâyet iderler. Aşl iki kerre *fâ'ilâtün fâ'ilâtün müstef'ilün*dür.

Bahr-ı karîb: Ki Yûsuf-ı ('Arûz-ı) Nisâbüri 'arûzî peydâ itmiş diyü rivâyet iderler. Aşl iki kerre *mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ilâtün*dür.

Bahr-ı müşâkil: Aşl iki kerre *fâ'ilâtün mefâ'ilün mefâ'ilün*dür.

Bahr-ı mütedârik: Ki ebu'l-Ħasan el-Aħfeş en-Naħvî hazretleri kelâm-ı 'Arabî'yi tetebbu' ile ihrâc idüp İmâm Ħalîl'ün vaz' eyleduğı buhûr-ı Ħamse-i 'aşereyi, sitte-i 'aşere nakl eylemişdür. Aşl iki kerre *fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün*dür. Fe'ħfaz velâ taħabbuţ (Derkenar).

⁵¹ Ve bunların her biri dağı iki kısma münkasım olup mecmû'ı altı kısım: Her biri iki nev'e münkasım olup mecmû'ı altı E.

⁵² tesmiye iderler: dirler D.

⁵³ tesmiye iderler: dirler D.

⁵⁴ tesmiye iderler: dirler D.

⁵⁵ tesmiye iderler: dirler D.

⁵⁶ olan: -E.

⁵⁷ Müsîkîde usûller, "TE, NE, NEN, TA, Nİ" gibi hecelerle gösterilir ve her biri de aruz veznindeki sebep, veted ve fâsıla ıstılahları ile açıklanır. Örneğin "TE NE" sebep-i sakîl, "TE NEN" veted-i mefrûk, "TA Nİ" veted-i mecmû', "TE NE NEN" fâsıla-ı suğrâ, "TE NE NE NEN" fâsıla-ı kübrâ tabirleri ile açıklanmış ve bütün bu unsurların tamamını ifade eden ve "Bir dağ başında bir balık görmedim." anlamına gelen bu Arapça ifade uydurulmuştur (Serda Türkel Oter ve Ali Yıldırım (2010), "Şeyh Gâlib'in Bestelenmiş Şiirlerinde Usûl-Vezin İlişkisi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 27, s. 229).

⁵⁸ merhûm: rahmetu'llâh E.

⁵⁹ "keşf" olarak da geçmektedir.

⁶⁰ Fûrs'e: Fûrs'de E.

⁶¹ tesmiye iderler: dirler D.

⁶² D ve E nüshalarında izafet ı ile gösterilmiştir.

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2019, Yıl 7, Sayı: 18

Issn: 2147-8872

*Kesf, meksûf*⁶³ aña tesmiye iderler⁶⁴ ki *mef'ülâtü* lafzından *tâ* iskâ't oluna, ba'de bâkî kalan *mef'ülâ* kelâm-ı 'Arab'da bilâ-*tâ* 'adem-i isti'mâline binâen bedeline *mef'ülün* lafzını vaz' iderler.

Tayy, maṭvî aña tesmiye iderler⁶⁵ ki râbî'-i sâkin ḥazf oluna. Mazinn vukû'ı *müstef'ilün, mef'ülâtü* lafzlarıdır. Evveliden *fâ* iskâ't idüp bâkî kalan *müste'ilün* lafzınınu⁶⁶ bedeline *müfte'ilün*, ikinciden *vâvî* iskâ't idüp bedeline *fâ'ilâtü* lafzını vaz' iderler.

Habn, maḥbûn sebab-i ḥafifün ḥarf-i sâkinini ḥazfa dirler. Mezânn vukû'ı *müstef'ilün, mef'ülâtü, fâ'ilâtün, fâ'ilün* lafzlarıdır. Evvelinün evvelinden *sîmî* ḥazf idüp bâkî kalan *müte'filün* bedeline *mefâ'ilün, şâniden fâvî* ḥazf idüp bâkî kalan *me'ülâtü* bedeline *mefâ'ilü* lafzını vaz' iderler. Ahîrinden *elîf* ḥazf idüp bâkî kalan *fe'ilâtün, fe'ilün* lafzlarını 'alâ ḥâlihi ibkâ ile isti'mâl iderler.

Kaşr, maḳşûr sebab-i ḥafifün sâkinini ḥazf idüp müteḥarrikini iskâna dirler. Mezânn vukû'ı *mefâ'ilün, fâ'ilâtün, fe'ülün* lafzlarıdır. (E4b) Mecmû'ından *nûm* iskâ't ve mâ-ḳabllerini iskân-ile bâkî kalan *mefâ'il, fâ'ilât, fe'ül* (D110b) 'alâ ḥâlihi müsta'mel olurlar.

Kabz, maḳbûz ḥarf-i ḥâmis-i sâkini ḥazfe dirler. Mazinn vukû'ı *mefâ'ilün fe'ülün* lafzlarıdır. Evveliden *yânuḡ*, ikinciden *nûmuḡ* ḥazfıyla bâkî kalan *mefâ'ilün fe'ülü* 'alâ ḥâlihi müsta'mel olur.

Terfil, müreffel sebab-i ḥafifî vetedüḡ ahîrinden ziyâde itmege dirler⁶⁷. Meselâ, *müstef'ilün* lafzınınu⁶⁸ ahîrine *tün* lafzını⁶⁹ ziyâde itmekle *müstef'ilüntün* olur. Kelâm-ı 'Arab'da 'adem-i isti'mâline binâen bedeline *müstef'ilâtün* lafzını vaz'la⁷⁰ isti'mâl iderler.

Keff, meḳfûf ahîri sebab-i ḥafif olan cüz'-i sübâ'inün sâkinini ḥazf idüp müteḥarrikini ḥâli üzere ibkâyâ dirler⁷¹. Mazinn vukû'ı *mefâ'ilün, fâ'ilâtün* lafzlarıdır. *Nûmnî* iskâ't ile bâkî kalan *mefâ'ilü, fâ'ilâtü* lafzlarını 'alâ ḥâlihi ibkâ ile isti'mâl iderler.

Ḥarm, aḥrem *mefâ'ilün* lafzınınu⁷² *mîmîni* iskâ'ta dirler. Ba'de bâkî kalan *fâ'ilün* lafzınınu⁷³ 'adem-i isti'mâline binâen *mef'ülün* lafzını bedeline vaz' ile isti'mâl iderler.

Ḥarb, aḥreb *mefâ'ilün* lafzınınu⁷⁴ evvelinden *mîmî* ve ahîrinden *nûm* iskâ'ta dirler.⁷⁵ Ba'de⁷⁶, bâkî kalan *fâ'ilü* lafzınınu⁷⁷ 'adem-i isti'mâline binâen *mef'ülü* lafzını bedeline (E5a) vaz' ile isti'mâl iderler.

Cezz, meczû beytün şatrlarından 'arûzla ḳarb olan cüzleri ḥazfa dirler.⁷⁷ Ba'zî aḥar 'indeinde lâ-'ale't-ta'yîn şatreynenden 'arûz ile ḳarb cinsinden olan⁷⁸ cüz'ini ḥazfa dirler.

Hetm, ahtem *mefâ'ilün* lafzında⁷⁹ ḥazfıla ḳaşruḡ ictimâ'ına dirler.⁸⁰ Ḥazf ecl-içün *lün* lafzınınu⁸¹, ḳaşr ecl-içün⁸¹ *yânuḡ* ḥazfıyla 'ayn iskân olunup bâkî kalan *mefâ'* lafzınınu⁸² 'adem-i isti'mâline binâen *fe'ül* lafzını bedeline vaz' ile isti'mâl iderler.

Zelel, ezell *mefâ'ilünde* hetm ile ḥarmuḡ ictimâ'ına dirler.⁸² Hetm ecl-içün⁸³ 'aynuḡ iskânıyla *yâ* ve *lün* lafzları⁸⁴ ḥazf olundu. Ḥarm ecl-içün⁸⁵ *mîm* daḡı ḥazf olunup bâkî kalan *fâ'* 'alâ ḥâlihi isti'mâl⁸⁶ olunur.

⁶³ "Keşf, Meksûf" şekli de vardır.

⁶⁴ tesmiye iderler: dirler D.

⁶⁵ tesmiye iderler: dirler D.

⁶⁶ lafzınınu: -E.

⁶⁷ dirler: tesmiye iderler E.

⁶⁸ lafzınınu: -E.

⁶⁹ lafzını: kelimesini E.

⁷⁰ lafzını vaz'la: lafzı vaz' ile E.

⁷¹ dirler: tesmiye iderler

⁷² *mefâ'ilün* lafzınınu: *mefâ'ilünün* E.

⁷³ lafzınınu: -E.

⁷⁴ *mefâ'ilün* lafzınınu: *mefâ'ilünün* E.

⁷⁵ dirler: tesmiye iderler E.

⁷⁶ Ba'de: -D.

⁷⁷ dirler: tesmiye iderler E.

⁷⁸ olan: -D.

⁷⁹ *mefâ'ilün* lafzında: *mefâ'ilünün* E.

⁸⁰ dirler: tesmiye iderler E.

⁸¹ ecl-içün *lün* lafzınınu, ḳaşr ecl-içün: eclinden *lün*, ḳaşr eclinden E.

⁸² dirler: tesmiye iderler E.

⁸³ ecl-içün: eclinden E.

(D111a) *Ced'*, *mecdū' mef'ülātün*ün evvelinden sebebeyn-i hafifeyn(i) iskāt idüp āhirinden *tāy* iskāna dirler.⁸⁷ Ba'de bākī kalan *lāt* lafzınun 'adem-i isti'māline bināen bedeline *fā'* lafzını vaz' ile isti'māl iderler.

Hazf, *maḥzūf* sebep-i hafifi iskāta dirler.⁸⁸ Mezānn vukū'ı *fā'ilātün*, *fe'ülün*, *mefā'ilün* lafzlarıdır. Evveliden *tün* lafzını iskāt idüp bākī kalan *fā'ilā* bedeline *fā'ilün* vaz' iderler. Āhirinden *lün* lafzını *ḥazf* ile evveliden bākī kalan *fe'ül* bedeline *fe'al*, *sāniden* bākī kalan *mefā'īl* bedeline *fe'ülün* vaz' ile isti'māl iderler.

(E5b) *Ḳatf*, *aḳtaf* sebep-i hafifi *ḥazf* ve mā-ḳablını iskāna dirler.⁸⁹ Mazınn vukū'ı *müfā'aletün* lafzıdır. *tün* lafzını iskāt ve mā-ḳablını iskān ile bākī kalan *müfā'al* bedeline *fe'ülün* vaz' iderler.⁹⁰

⁸⁴ lafzları: -E.

⁸⁵ ecl-içün: eclinden E.

⁸⁶ isti'māl: müsta'mel E.

⁸⁷ dirler: tesmiye iderler E.

⁸⁸ dirler: tesmiye iderler E.

⁸⁹ iskāna dirler: iskān itmeye tesmiye iderler E.

⁹⁰ (*Ebter*) aña tesmiye iderler ki meşelā *fe'ülünden* veted-i mecmū'ı iskāt idüp bākī kalan *lün* lafzınun 'adem-i isti'māline bināen bedeline *fā'* vaz' idesin.

Maḳtū' aña tesmiye iderler ki *müstef'ilünden* *lām* iskānıyla *nūm* iskāt idüp bākī kalan *müstef'il* lafzınun bedeline *mef'ülün* vaz' idesin.

Aşlem aña dirler ki *mef'ülātünden* veted-i mefrūḳı iskāt idüp bākī kalan *mef'ül* bedeline *fā'lün* vaz' idesin.

Muşa'as aña dirler ki *fā'ilātünden* vetedün müteḥarrikini iskāt idesin ki aña İmām Ḥalīl 'indinde *'ayn*, *Aḥfeş* 'indinde *lāmdur*. Bākī kalan *fālātün* evvele göre yāḥud *fā'ātün* sāniye göre 'adem-i isti'māllerine bināen bedellerine *mef'ülün* vaz' idesin.

Eḥazz aña dirler ki meşelā *mütefā'ilünden* veted-i mecmū'ı iskāt idüp bākī kalan *mütefā'* bedeline *fā'lün* vaz' idesin.

Maḥbūl aña dirler ki meşelā *müstef'ilünden* ḥabn sebebiyle *sīn* ḥayy sebebiyle *fā'* ḥazf idüp bākī kalan *müte'ülün* lafzınun 'adem-i isti'māline bināen bedeline *fe'iletün* vaz' idesin.

Mevḳūf meşelā *mef'ülātün*ün *tesini* iskān ile isti'māl(e) dirler.

Müsebbag aña dirler ki meşelā *fā'ilātün* lafzınun āhir sebep-i hafifi eşnāsında bir *elif* ziyāde idüp ba'de ḥaşıl olan *fā'ilātān* lafzınun 'adem-i isti'māline bināen bedeline *fā'iliyyān* vaz' idesin.

Müzāl aña dirler ki meşelā *mütefā'ilün* lafzınun veted-i mecmū'ında bir *elif* ziyāde idüp ba'de ḥaşıl olan *mütefā'ilān* ḥali üzere isti'māl oluna.

Eşter aña dirler ki *mefā'ilünden* *mīm* ve *yāy* iskāt idüp bākī kalan *fā'ilün* ḥali üzere isti'māl oluna.

Muḥalla' aña dirler ki *müstef'ilünden* ḥabn ecliçün *sīn* ve *ḳat'* ecliçün *nūm* iskāt idüp ba'de *lām*ın sükünüyle *mütef'il* lafzınun 'adem-i isti'māline bināen bedeline *fe'ülün* vaz' idesin.

Eşlem aña dirler ki *fe'ülünden*⁹⁰ *fā'* iskāt olunup bākī kalan *'ülün* bedeline *'aym*ın sükünüyle *fā'lün* vaz' oluna.

Şerm aña dirler ki *fe'ülünden* *fā'* ve *nūn* iskāt olunup bākī kalan *'ülü* bedeline *'aym*ın sükünüyle *fā'lü* vaz' oluna.

Eşkel aña dirler ki *fā'ilātün* lafzınun sebep-i evvelinden *elif* ve sebep-i āhirinden *nūn* iskāt olunup bākī kalan *tenün* zammıyla *fe'ilātü'* alā ḥālihi isti'māl oluna.

Meştur aña dirler ki nişfi iskāt olunup nişfi ibkā oluna.

Mecbūb aña dirler ki *mefā'ilün* lafzınun āhirinden sebebeyn-i hafifeyn iskāt olunup bākī kalan *mefā'* bedeline *fe'al* vaz' oluna.

Maḥcūf aña dirler ki *fā'ilātünden* ḥabn ecliçün *elif* ḥazf ve ba'de *fe'ilātünden* fāşılāy da iskāt idüp bākī kalan *tün* bedeline *fā'* vaz' idesin.

Merbū' aña dirler ki *fā'ilātünden* ḥabn ecliçün *elif* ve *ḳat'* ecliçün *elifi* sāni ve sebep-i hafif iskāt olunup bākī kalan *fe'il* alā ḥālihi isti'māl oluna.

Merfū' aña dirler ki evvelinde iki sebep-i hafif olanun, meşelā *müstef'ilün* lafzınun sebep-i evvelini *ḥazf* idüp bākī kalan *tef'ilün* lafzınun bedeline *fā'ilün* vaz' idesin.

Menḥūr aña dirler ki *mef'ülātün*ün evvelinden iki sebep-i hafifi ve āhirinden *tey* iskāt idüp bākī kalan *lā* bedeline *fā'* vaz' idesin.

Müzmer aña dirler ki *mütefā'ilünden* *tey* iskān idüp ba'de meskūn-ı *te* ile *mütfā'ilün* olunmadığına bināen bedeline *müstef'ilün* vaz' idesin.

Ma'sūb 'ayn ve *şād*-ı mühmeleyle aña dirler ki *müfā'aletünden* ḥarf-i ḥāmis-i müteḥarriki iskān idüp ba'de sükūn-ı *lām* ile *müfā'altün* lafzınun 'adem-i isti'māline bināen bedeline *mefā'ilün* vaz' idesin.

Ma'ḳül 'ayn-ı mühmele ve *ḳāfile* aña dirler ki *müfā'aletünden* ḥarf-i ḥāmis(i) ba'de'l-iskān ḥazf idüp bākī kalan *müfā'atün* lafzınun 'adem-i isti'māline bināen bedeline *mefā'ilün* vaz' idesin.

Menḳūş aña dirler ki *müfā'aletünde* 'aşb ile keff cem' ola ya'nı 'aşb ecliçün ḥāmis-i müteḥarriki iskān ve keff ecliçün sābi'-i sākini ḥazf olunup bākī kalan *müfā'altü* lafzınun 'adem-i isti'māline bināen bedeline *mefā'il* vaz' oluna.

A'zab 'ayn-ı mühmele ve *şād*-ı mu'ceme ile aña dirler ki sālim olan *müfā'aletün* ḥarm olup bākī kalan *fā'aletün* bedeline *müfte'ilün* vaz' oluna.

Aḳşam aña dirler ki ma'sūb olan *müfā'aletün* ḥarm olunup ba'de sükūn-ı *lām* ile *fā'altün* lafzınun 'adem-i isti'māline bināen bedeline *mef'ülün* vaz' oluna.

Ecemm aña dirler ki ma'ḳül olan *müfā'aletün* ḥarm olunup bākī kalan *fā'atün* lafzınun 'adem-i isti'māline bināen bedeline *fā'ilün* vaz' oluna.

Ma'lûm-ı hâmis: Her kıt'anın 'unvânında ba'zı nüshada mezkûr olan beytleri vâsıl kıt'adan dağı "ebyât-ı selâse"⁹¹ zamm idüp taqtî' iderüz tâ ki her kıt'a kıanķı baħrden olduğı ve 'arız olan zihâfât ve 'ilelün ekşeri ve taqtî'ün ğarîķi⁹² sühûletle ma'lûm ola.

Tabşıra: Taqtî'⁹³ aña dirler⁹⁴ ki Şi'rde mezkûr olan kelimâtuĝ ğurûflarını eczâ⁹⁵-i 'arûza muķâbele idesin, tâ ki veznüĝ Őahîhi, Őakîminden temeyyüz ola. Ammâ ma'lûm ola ki muķâbelede i'tibâr sebep sebebe, veted

Ma'ķûş aña dirler ki menķûş olan *müfâ'âletün* ğarm olunup baki kıalan sükün-ı *lâmla fâ'altü* lafzınun 'adem-i isti'mâline binâen bedeline *mef'ülüvâz'* oluna.

Mevķûş aña dirler ki *mütefâ'ilünden* teyi iskândan Şonra iskât idüp baki kıalan *mefâ'ilün* ğali üzere isti'mâl oluna.

Meczül aña dirler ki *mütefâ'ilünden* râbî-i sâkini iskât ve Őanî müteħarriki iskân idüp ba'de sükün-ı *te* ile *mütfe'ilün* lafzınun 'adem-i isti'mâline binâen bedeline *mütfe'ilün* vâz' oluna.

Bu mezkûr olan 'ilel-i ğayr-ı muħtârur egerçi zikr ü irâdından fâ'ide-i keşire yoğısa da yine fâ'ide-i mâdan ğali olmaduđıyĝın kitâbuĝ ğâmişinde zikri ihtiyâr olundu. (D nüshasının 114a ve 114b sayfalarında metne dâhil edilerek, art arda ve karışık olarak verilen bu bilgileri biz, metnin konu ile ilgili bölümünde, bütünlüĝünü bozmamak adına, dipnot olarak vermeyi uygun gördük).

⁹¹ E nüshasında, üç beyit örneği vereceğini ifade etse de metinde/uygulamada beş beyit örnek olarak verilmiştir. Biz, bu beyitleri de metne dâhil ettik ve dipnotta durumu ifade ettik. D nüshasında da bazı yerlerde "ebyât-ı selâse" ifadesine uymayan beyit örnekleri vardır.

⁹² ğarîķi: ğarîķ E.

⁹³ Bununun beyânı oldur ki evvelâ murâd itdüĝün beyti mi'yâre urup tamâm olduğda nazar idesin ki mi'yâr-ı ma'hûd on altı baħrden kıanķı baħruĝ eczâsına muvâfiķ olursa ki ba'zı aşda ve ba'zı ğâmişde zikr olundu, pes beyt-i ma'hûdı ol baħrden idüĝine ğükm idesin. Ammâ anı dağı bilesin ki buħuruĝ eczâsına ma'hûd beytün eczâsı sâlimen muvâfiķ olmaķ lâzım degüldür. Belki ba'zı eczâya sâlimen ve ba'zı eczâya 'ilel ve zihâfuĝ 'arûzından Şonra muvâfaķat kâfidür. Belki ekşer ebyât ve kaşâ'id bu minvâl üzere vârid olmuşdur. Megelâ murâd eylesen ki Őeyħ Muħammed Bûşirî (Künyesi Ebü Abdullah Őerefüddin Muhammed bin Saîd bin Hammâd bin Muhsin el-Bûşirî (öl. 1296?) olan Mısırlı Őair, daha çok İmam Bûşirî olarak tanınmıştır. Hz. Peygamber için kaleme aldığı 160 beyitlik *Kasîde-i Bürde* isimli Şiirle Őöhret bulmuş ve rivayete göre yine bu Şiir sayesinde bir hastalıktan kurtulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut Kaya (1992), "Bûşirî, Muhammed b. Saîd", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 6, s. 468-470.) ğazretleri na't-ı Nebiyyinâ mine'ş-şalâti ezkâhâ ve mine't-taħiyyeti innemâhâ ğaķķında irâd buyurdukları *emin tezekkuri cîrânin* ilâ âħir... kaşidesi kıanķı baħrdendür, taqtî' itdük. Bu minvâl üzere:

Emin tezek/kuri cî/rânin bizî/selemin → *mefâ'ilün fe'ilün müstef'ilün fe'ilün*

Mezecte dem/'an cerâ/min muķletin/bi-demin → *mefâ'ilün fâ'ilün müstef'ilün fe'ilün*

Pes ma'lûm oldu ki baħr-i basitden olup ekşer eczâsına ğabn 'arız olmuş.

Ve İmam Şâfi'⁹³ rahmetu'llâhi te'âlâ ğazretleri زهدی beyânda irâd buyurdukları *velev lâ Şi'ru* ilâ âħir... beyti(ni) taqtî' itdük. Bu minvâl üzere:

Velev lâ Şi'/ru 'ulemâ/i yüzrâ → *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*

Le-küntü'l-yev/me eş'ar min/lebîdi → *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*

Ma'lûm oldu ki baħr-i vâfirde olup Şadr-ile ibtidâ ma'şûb, 'arûzla ğarb maķtûf imiş.

Ve Ħ'âce Ħâfız-ı Őirâzi'nün *Divân* ınun evvel ğazeli kıanķı baħrdendür, taqtî' itdük. Bu minvâl üzere:

Elâ yâ ey/yuhe's-sâķi/edir ke'sen/ve nâvilhâ → *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*

Ki 'aşķ âsân/nümüd evvel/veli üftâ/d müşkilhâ → *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*

Ma'lûm oldu ki baħr-i Hazec'den olup cemî'i eczâsı sâlim imiş.

Ve Şâ'ib'ün ğasîler ğaķķında irâd eyledükleri beyti taqtî' itdük, yine minvâl-i meşrûħ üzere:

Rûşenem Şod/teng çeşmi/lâzım-ı cem/'iyyet est → *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât*

Der-kef-i der/yâ ĝü didem/kâse-i ĝir/dâb-râ → *fâ'ilâtün fâ'ilâtün (fâ'ilâtün) fâ'ilât*

Pes ma'lûm oldu ki baħr-i remelden ekşer eczâsı sâlim olup 'arûzla ğarbı maķşûr imiş. *Fehûz mâ âteyuke ve kun mine'ş-şâķirîn* (... "Öyleyse sana verdiğimi al ve küredenlerden ol" dedi.) A'râf Suresi/144.

فانك ان كنت زكيا ينفعك من البيان هذا القال والقيل و ان كنت غيبا لا ينفعك التطويل ولو تليت عليك التورته والانجيل

Ma'lûm ola ki *kaşide* diyü, ğokuz beytten ziyâde olup bir kâfiye üzerine olan ebyâta tesmiye iderler.

(*Vezn*), iştihâda bir beytten 'ibâretdür ki ba'zı kelimâtuĝ ba'zısına ğarekât ve sekenât ve 'aded-i ğurüfda müsâvâtundan ğâşil olur. Ammâ bir ğaysiyyet ile ki nefis-i insân anı idrâkde lezzet bulup Őevķ-ile okumaĝa meyl eyleye.

(*Kâfiye*), Ebu'l-Ħâsen el-Aħfeş 'inde beytün âħirinde olan kelimenün âħirine tesmiye olunur: *cevâd* ve *sevâd* ve 'imâd gibi.

(*Secî*) aña tesmiye iderler ki kelimâtuĝ evâħirinün birbirine ittiħâd ve münâsebeti ola. Ammâ veznile olmaya. الحمد لله الذى لا يبلغ كنهه جاذ ولا يحصى عدد نعمه عاد

(*Kit'a*), iki beytten ğokuz beyte varıncaya dek ebyâta tesmiye iderler ki evvel mısrâ'da kâfiye olmaya.

(*Beyt*), iki mısrâ'a tesmiye iderler, gerek kâfiyeleri muvâfiķ olsun gerek olmasun.

(*Mısrâ*), lügatde "ķapu kıanadı"na dirler. İştihâda beytün nişfina tesmiye iderler.

vetede ve fāşıla⁹⁶ fāşılaya, müteharrik⁹⁷ müteharrike, sākin sākine muḳābil olmak iledür⁹⁸. Zamme ve fetḫa ve kesrede muvāfaḳat lâzım degüldür ve daḫı i'tibār ḫarf-ı melfūza olup mektūba naẓar olunmaz ve tenvīni ḫarf-i vāḫid-i sākin 'add idüp müşedded-i ḫarfeyn 'add olunur. Evveli sākin, ṣānī müteharrik i'tibār olunmağla⁹⁹ bu mezkūrāta *zēvābiḫ-i ḫamse* dirler.¹⁰⁰ Pes eş'ār taḳṭī'ini murād iden merd, ḫıfz idüp maḫallinde¹⁰¹ muḳtezāsıyla 'amel ide¹⁰².

Tabşıra-i (E6a) dıger: Erbāb-ı 'arūzdan ba'zılar 'indinde (D111b) beytüñ mışrā'-ı evvelinüñ cüz'-i evveline *şadr*; cüz'-i āḫirine *'arūz*; mışrā'-i ṣānīsiniñ cüz'-i evveline *ibtidā*, cüz'-i āḫirine *ḫarb*; beynlerinde mezkūr olan eczālara *ḫaşv* tesmiye olunur. Ba'zı āḫaruñ 'indinde 'arūz ile ḫarbuñ mā'adāsına¹⁰³ külliyyen *ḫaşv* dirler¹⁰⁴. İki ḫavle göre de ma'hūd eczāya 'arız olan aḫvāl dört vech üzeredür: *Ḥazf*, *işbāt ma'a'z-ziyāde*, *işbāt ma'a'n-noḳşān*, *işbāt ma'a'ademihā*. Aña ibkā 'alā ḫālihi tesmiye iderler. Ma'hūd aḫvāl daḫı 'arūz ile ḫarbuñ ḡayrına ḫāl olursa ibkānuñ ḡayrına *ziḫāf* dirler.¹⁰⁵ 'Arūz ile¹⁰⁶ ḫarba ḫāl olup lâzım olursa, ya'nī cüz'-i ma'hūd 'arūzdan yāḫud ḫarbdan 'add olunması aña tevāḳḫuf iderse *'illet* tesmiye iderler. Lâzım olmazsa aña daḫı *ziḫāf* tesmiye iderler. Her ḫâlde ibkāya *sālim* tesmiye olunur. Fe'ḫfaẓ velā taḫabbuḫ fe-ennehu yenfa'uke inşā'a'llāhu te'ālā.

-1-

El-ḫıṭ'atū'l-ülā fi'l-**baḫri'l-hezec** el-maḫzūf el-meczū. Bu beyt gibi:¹⁰⁷

Dilā der- 'aşḫ renc-i mā keşidi

Kerem kerdī vü zaḫmethā keşidi

Baḫr lügatde "deryā"ya dirler.¹⁰⁸ İştılāḫ-ı 'arūziyyūnda¹⁰⁹ kelām-ı mevzūndan bir ṭā'ifeye itlāk olunur¹¹⁰ ki envā'-ı şī'ri (E6b) müştamil ola, deryā, dürer ve mercān ve¹¹¹ nebātāt ve ḡayrılarını iştimāli¹¹² gibi.

Hezec lügatde "terennüm ile ḫoş āvāz"a dirler. Bu baḫre *baḫr-i hezec* diyü tesmiye eylediler. 'Arab ḫ'ānendeleri vaḳt-i sürürlerinde ḫoş āvāz ile terennüm iderek irād eyledikleri eş'arlar bu baḫrden sā'ir¹¹³ buḫūra nisbet ile ziyāde olduğı ecluden, aşlında iki kerre *mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilündür*.¹¹⁴ Erbāb-ı 'arūz-ı Fārisiyye 'indinde sekiz kerre¹¹⁵ *mefā'ilündür*. Erbāb-ı 'Arabiyye 'indinde bu ḫıṭ'ada¹¹⁶ zāḫir budur ki meslek-i Fārisiyye

(*Şī'r*), bir kelām-ı mevzūna itlāk iderler ki mevzūn ve muḫaffā olması ḫaşd ṭarīḫiyle ola. Ve daḫı ma'lūm ola ki ba'zı maḫalde iki sākin, bir sākin menziline tenzil olunur: *Nār* ve *ḫār* ve *cār* gibi. Ve ba'zı maḫalde üç sākin, bir sākin menziline tenzil olunur: *Ūst* ve *post* ve *dost* gibi. Fe'ḫfaẓ fe-ennehu yefiduk. (D nüshasının 114a sayfasında metne dāḫil edilerek, art arda ve ḫarışık olarak verilen bu bilgiler, E nüshasının 5b sayfasında, konu ile ilgili olarak derkenarda verilmiştir. Biz de bu bilgileri, konu bütünlüğüne bozmamak adına, E nüshasının 5b sayfasında olduğı gibi, derkenar/dipnot olarak vermeyi uygun gördük).

⁹⁴ dirler: tesmiye iderler E.

⁹⁵ eczā': cüz' E.

⁹⁶ fāşıla: -E.

⁹⁷ müteharrik: -E.

⁹⁸ iledür: ile E.

⁹⁹ olunmağla: olunmaḫ ile E.

¹⁰⁰ dirler: tesmiye iderler E.

¹⁰¹ maḫallinde: -D.

¹⁰² ide: lâzımdur E.

¹⁰³ mā'adāsına: ḡayrına E.

¹⁰⁴ dirler: tesmiye iderler E.

¹⁰⁵ dirler: tesmiye iderler E.

¹⁰⁶ 'Arūz ile: 'Arūzla E.

¹⁰⁷ El-ḫıṭ'atū'l-ülā fi'l-**baḫri'l-hezec** el-maḫzūf el-meczū. Bu beyt gibi: *ḫıṭ'atū'l-ülā fi'l-**baḫri'l-hezec***. Bu beyt gibi. el-maḫzūf el-meczū E.

¹⁰⁸ dirler: dimekdür E.

¹⁰⁹ 'arūziyyūnda: 'arūziyyānda E.

¹¹⁰ olunur: iderler E.

¹¹¹ ve: -E.

¹¹² iştimāli: iştimāl E.

¹¹³ sā'ir: sā'iri E.

¹¹⁴ D nüshasında, Arap aruzunda hezec bahrinin, sehven sekiz cüzlü "*mefā'ilün*" şeklinde olduğı yazılmıştır.

¹¹⁵ Hem D hem de E nüshalarında Acemlerde hezec bahrinin altı cüzlü (yani her beytinde altı cüz olan) olduğı bilgisi verilmektedir. Oysa hezec, remel ve recez bahirleri Arap aruzunda altı cüzlü (yani her beytinde altı cüz olan), Acem aruzunda ise sekiz cüzlü (yani her beytinde sekiz cüz olan) olarak kullanılmaktadır. Bu bilgiyi teyit edici ifade için bk. *Risāle fi'l-Arūz*, E8b, 10a; *Risāle fi'l-Arūz*, D113a, 113b.

¹¹⁶ ḫıṭ'ada: ḫıṭ'adan E.

ihtiyâr olunup cezz ‘arız olmuş ola. Nitekim ba‘zı nüshada (D112a) *el-mahzûf el-meczû* kavli ve ekser mahalde Fârisiyye meslegine zehâbı te‘yîd ider ve muhtemeldür ki uşûl-i ‘Arabiyye üzere irâd olunup cezz ‘illetinden selâmet müsta‘mel ola. Nitekim ba‘zı¹¹⁷ beytde cüzvüñ ‘adem zikri bu ihtimâli müydu. Fârisiyye muhtâr olunup cezz ‘arız olduğına binâen ‘arûzla darb yâhud habllarından cüz’eyn-i muqaddemde mübeyyin mezhebine binâen şatreynenden hazf olmuş olur. Cüz’-i şâliş ile sâdise hazf ‘arız olduğuyçün¹¹⁸ (E7a) sebeb-i hafif hazf¹¹⁹ olunup bâkî kalan *mefâ‘mün*¹²⁰ ‘adem-i isti‘mâline binâen bedeline *fe‘ülün* vaz‘ olunur. Taqtı‘ü’l-ebÿât:

Şaçun ve’l-ley/li yüzün â/ye’t-i nûr→*mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün*

Ruñun alnuñ/nedür nûrun/‘alâ nûr→*mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün*

Mefâ‘ilün/mefâ‘ilün/fe‘ülün

Hezec mahzû/f budur añ/la ey hûr→*mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün*

Be-nâm-ı Hâ/lıx u Hayy u/Tüvânâ→*mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün*

Qadim ü Qâ/dir ü Binâ/vü Danâ→*mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün*

Senâ vü ham/d (u) şükr-i bî/nihâye→*mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün*

Sipâs u min/net-i bî-ğad/d (ü) gâye→*mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün*

Aña kim va/r idüp bu kâ/‘inâtı→*mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün*

Yaratdı hem/hayâtı hem/memâtı→*mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün* Ve kis ‘alâ hâzâ ilâ-âhîri’l-kıṭ‘a.¹²¹

-2-

El-kıṭ‘atu’s-şâniye fi’l-**bahri’l-münserih** el-meksûf (mekşûf) el-maṭvî. Bu beyt gibi:

Ey zi-raht-i rüşenî hâne-i çeşm-i merâ

Çeşm-i çerâğ heme h’âce-i her dü sera

İnsirâh lügatde “âsân” dimekdür. Bu bahre *bahr-i münserih* (E7b) diyü tesmiye iderler. Esbâb (ve) evtâdı teqaddüm sebebiyle telaffuzı sehl olduğuyçün aşlında iki kerre *müstef’ilün mef’ülâtü müstef’ilün mef’ülâtüdür* Fârisiyye ‘inde. Ammâ ‘Arabiyye ‘inde iki kerre *müstef’ilün mef’ülâtü müstef’ilündür*. Lâkin bu kıṭ‘a Fârisiyye meslegi ihtiyâr olunup haşvden cüz’-i sâniyle sâdise ve ‘arûzla darba kesf ‘arız olduğuyçün¹²² muqaddemde beyân olunduğı¹²³ (D112b) vech üzere *mef’ülâtümün tāsı* ve cemî‘ eczâya ṭayy daḥı ‘arız olduğundan *müstef’ilünden fâ*, *mef’ülâtüden vāv* isķât olundu. Ba‘de’l-hazf bâkî kalan *müste‘ilün*, *mef’ilânun* ‘adem-i isti‘mâllerine binâen evvelün bedeline¹²⁴ *müfte‘ilün*, şâninün bedeline *fâ‘ilün* vaz‘ıyla isti‘mâl olundılar.¹²⁵ Taqtı‘ü’l-ebÿât:

Lü’lü-i ter/dür dişün/lâle-i ham/râ yüzün→*müfte‘ilün fâ‘ilün müfte‘ilün fâ‘ilün*

‘Anber-i sâ/râ saçun/nergis-i şeh/lâ gözün→*müfte‘ilün fâ‘ilün müfte‘ilün fâ‘ilün*

Müfte‘ilün/fâ‘ilün/müfte‘ilün/fâ‘ilün

¹¹⁷ ba‘zı: -D.

¹¹⁸ olduğuyçün: olduğu eçlden E.

¹¹⁹ hazf: isķât E.

¹²⁰ *mefâ‘mün*: *mefâ‘E*.

¹²¹ ‘alâ hâzâ ilâ-âhîri’l-kıṭ‘a: ilâ âhîr E.

¹²² olduğuyçün: olduğu eçlden E.

¹²³ olunduğı: olan E.

¹²⁴ bedeline: -E.

¹²⁵ isti‘mâl olundılar: müsta‘mel oldılar E.

Münseriḥe/keşf (ü) ṭayy/zammile bu/dur sözün→ *müfte‘ilün fā‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün*(E8a)

Tengrinin a/dı durur/İzed (ü) Yez/dān Ḥudāy→ *müfte‘ilün fā‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün*

Daḥı büzür/g ulu yol/gösterici/reh-nümāy→ *müfte‘ilün fā‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün*

Hem daḥı pey/gamber ol/kime vire/Ḥaḳ‘dan ḥaber

Bay (u) tüvān/gerdürür/yoḥsula dir/ler gedāy

Leb ṭudaḡ u/ruḥ yaṇaḳ/çeşm ü göz ü/rüy yüz

Kirpige müj/gāḡ müje/dest el aya/g oldu pāy¹²⁶ İlä āḫirihā.¹²⁷

-3-

El-kıṭ‘atü’s-şālise fi’l-**baḥri’s-serī** el-maṭvī el-meksūf (mekşūf). Bu beyt gibi:

Ruḥ be-nümāy ey kamer-i ḥānegī

Tā ne-keşed ‘aḳl be-dīvānegī

Serī(e) lügatde “ivmek” dirler, Fürsde “şitāb” gibi.¹²⁸ Bu bahre *baḥr-i serī* diyü tesmiye olundu. Esbābuñ evtāddan keşreti sebebiyle telaffuzı¹²⁹ sür‘atle olduḡıyçün aşlı, ‘Arabiyye ve Fārisiyye ‘inde iki kerre *müstef‘ilün müstef‘ilün mef‘ülātü*dür. Lākin bu kıṭ‘ada cemī‘ eczāya ṭayy ‘ariz olduḡundan evvelinden *fā*, üçünciden *ū* ve ‘arüzla ḍarb(a) keşf daḥı ‘ariz olduḡundan¹³⁰ *tā-yı mef‘ülātü* daḥı¹³¹ ḥazf olunup¹³² *müste‘ilün müste‘ilün mef‘ilā* bāḳı kaldılar. Evvelinüñ bedellerine *müfte‘ilün*,¹³³ üçüncinüñ bedeline *fā‘ilün* vaż‘ıyla isti‘māl olundılar. Taḳṭī‘ü’l-ebṯat:

Ey şanem-i/dil-ber-i ḥul/ḳ-ı ḥasen→ *müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün*

Dünyede ol/‘ömr-i beḳā/ile sen→ *müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün*

Müfte‘ilün/müfte‘ilün/fā‘ilün

Ṭayy yilegen/ür gelen→ *müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün*

Git birev (ü)/söyle bigū/gel biyā→ *müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün*

Ez-çi neden/çün nite ni/çün çirā→ *müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün*

İç ṭona şal/vār di yeḡ/āstīn

Gönleḡe pī/rāhen ü ḳaf/tan ḳabā

¹²⁶ Hem daḥı pey/gamber ol/kime vire/Ḥaḳ‘dan ḥaber
Bay (u) tüvān/gerdürür/yoḥsula dir/ler gedāy

Leb ṭudaḡ u/ruḥ yaṇaḳ/çeşm ü göz ü/rüy yüz
Kirpige müj/gāḡ müje/dest el aya/g oldu pāy: -D.

¹²⁷ İlä āḫirihā: Ve ḳis ile’l-āḫir E.

¹²⁸ *Serī*(e) lügatde “ivmek” dirler, Fürsde “şitāb” gibi: -D.

¹²⁹ *baḥr-i serī* diyü tesmiye olundu. Esbābuñ evtāddan keşreti sebebiyle telaffuzı: -E.

¹³⁰ evvelinden *fā*, üçünciden *ū* ve ‘arüzla ḍarb(a) keşf daḥı ‘ariz olduḡundan: -D.

¹³¹ daḥı: -E.

¹³² olunup: olundu E.

¹³³ E nüshasında “*müfte‘ilün*” yerine sehven “*müf‘ilün*” yazılmıştır.

Nağz digil/gökcege bey/nīye mağz

Çağz u vezağ/gükdürür/ğurbağa¹³⁴ Ve kı̄s ilā-āh̄iri'l-ğı̄t'a.¹³⁵

-4-

El-ğı̄t'atu'r-rābi'a fi'l-**bağri'l-müctes** el-mağbūn el-mağşūr. Bu beyt gibi: (D113a)

Zi-bes ki derd-i tu ber-cān-ı nātevān-ı men est

Helāk mī-ğalebed her ki mihr-bān-ı men est

İctisās lüğatde "ğat" dimekdür. Bu bağre *bağri-i müctes* diyü tesmiye eylediler. Dā'imā bağri-i ħafıfden şadr ile ibtidānuğ ħazfiyla müsta'mel olduğıyçün¹³⁶ aşında iki kerre *müstef'ilün fā'ilātün müstef'ilün fā'ilātündür*.¹³⁷ Lākin bu ħı̄t'ada cemī' eczāya ħabn 'arız olup¹³⁸ *sın* ile *elif* mecmū'ından ve 'arızla ħarba ħaşr dağı 'arız (E9a) olduğından mā-ğablını iskān ile *nūn* ħazf olundu. Evvel *müstef'ilün*, *şānī fe'ilāt* ħaldı. *Şānī* 'alā ħālihi ibkā olunup evvelüñ 'adem-i isti'māline bināen bedeline *mefā'ilün* vaz'ıyla isti'māl olundu. Tağtı'ü'l-eybāt:

Ğayāl-i ħat/ğ u ħālūğ (ki)/ğılalı dil/de ħarār→*mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilāt*

Ğara şaçun/gibi 'ömrüm/günümi ħā/ke ħarār→*mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilāt*

Mefā'ilün/fe'ilātün/mefā'ilün/fe'ilāt

Bu bağri-i Müc/teğ ü mağbū/nı bilgil it/me firār→*mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilāt*

Açık küşā/de vü pīşā/ni alın eb/rū ħaş→*mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilāt*

Dağı birā/der (ü) hem-rā/h ħardaş u/yoldaş→*mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilāt*

Şamanlu bal/çuğa keh-gil/kireç kec ü/ğum rīğ

Sifāl sağ/sıdurur ħış/t u seng ker/pic ü taş

Şu āb u ħā/kdürür ħop/rağ āteş od/yil bād

Hem eşğ göz/yaşıdur ħuş/k (u) ter ħurı/ile yaş¹³⁹ Ve kı̄s ilā 'āğirihi.

-5-

El-ğı̄t'atü'l-ğāmise fi'l-**bağri'l-müteğarib** el-müşemmen el-mağşūr. Bu beyt gibi:

Dilem burd u ħakk-ı vefāyī ne-dāşt

¹³⁴ İç çona şal/vār di yeğ/āstīn
Ğönlege pi/rāhen ü ħaf/tan ħabā

Nağz digil/gökcege bey/nīye mağz
Çağz u vezağ/gükdürür/ğurbağa: -D.

¹³⁵ āğiri'l-ğı̄t'a: āğirihi E.

¹³⁶ olduğıyçün: olduğı eçlden E.

¹³⁷ Ma'lūm ola ki mezkūr aşliyyet Fārisiyye 'indindedür. Ammā 'Arabiyye 'inde bu bağriüñ aşlı iki kerre *müstef'ilün fā'ilātün fā'ilātündür*. Fe'ħfaz (Derkenar). (*Mizānu'l-Evzān* 'da bu bahrin müseddes, yani altılı şekli *müstef'ilün fā'ilātün mefā'ilün* şeklinde geçmektedir. Bk. Ali-Şir Nevāyī, 2015: 151.)

¹³⁸ olup: olduğından E.

¹³⁹ Şamanlu bal/çuğa keh-gil/kireç kec ü/ğum rīğ

Sifāl sağ/sıdurur ħış/t u seng ker/pic ü taş

Şu āb u ħā/kdürür ħop/rağ āteş od/yil bād

Hem eşğ göz/yaşıdur ħuş/k (u) ter ħurı/ile yaş: -D.

Dileş-râ gam-ı aşinâyî ne-dâşt

Teķārüb lügatde “bir nesne(nün) âḥar (nesneye) yakın olmasına” dirler, Fürs’de “be-yek diġer nezdik şuden” gibi. Bu bahre *teķārüb* diyü tesmiye eylediler. Evtâd ve¹⁴⁰ esbâba müteķârîb olduġuyçün¹⁴¹ aşlında¹⁴² iki kerre *fe’ülün fe’ülün fe’ülün fe’ülündür*. Lâkin bu kıt’ada ‘arüzla ḍarba ḳaşr ‘arîz olduġuyçün¹⁴³ *nûm* iskâṭ ile mâ-ḳabli iskân olunup bâķî ḳalan *fe’ül* ‘alâ ḥâlihi isti’mâl olundu. Taḳṭî’ü’l-ebiyât:

Dilâ eh/l-i dil ol/belâya/ḥamûl→*fe’ülün fe’ülün fe’ülün fe’ül*

Ne kim gel/se dil-ber/den eyle/ḳabûl→*fe’ülün fe’ülün fe’ülün fe’ül*

Fe’ülün/fe’ülün/fe’ülün/fe’ül¹⁴⁴

Teķārüb/çü ḳaşr ol/dı buldı/uşul→*fe’ülün fe’ülün fe’ülün fe’ül* (D113b)

Zegan çay/laḳ oldı/vü ḳarta/l dâl→*fe’ülün fe’ülün fe’ülün fe’ül*

Kebüter/gügercin/ḳanat per/r ü bâl→*fe’ülün fe’ülün fe’ülün fe’ül*

Sitâre/vü aḥter/digil yıl/dıza

Di Pervî/n’e Ülker/yeñisi/hilâl¹⁴⁵

Hilâle/meh-i nev/dinür Pâr/isî¹⁴⁶

Şaman uğ/rısı Keh/keşân a/ba şâl¹⁴⁷ Ve ḳis ‘alâ ḥâzâ ilâ âḥir.

-6-

(E10a) El-ḳıṭ’atü’s-sâdise fi’l-**baḥri’l-muzâri’** el-aḥreb el-mekfûf el-maḳşûr. Bu beyt gibi:

Bâzem hevâ-yı ân leb-i mey-gûn girifte est

Ma’lûm mî-şevved ki merâ ḥûn girifte est

Muzâri “müşâbih” dimektür. Bu bahre baḥr-i muzâri’ diyü tesmiye olundu¹⁴⁸. *Baḥr-i münserih* müşâbeheti olduġuyçün¹⁴⁹ ikisinün de cüz’-i şânîleri veted-i mefrûķi müşt Emil olmada. Ma’ḥûd veted bu baḥrde *fâ’ilâtünün fâ’i* baḥr-i münserihde *mef’ülâtüde lâtüdü*. Aşlında iki kerre *mefâ’ilün fâ’ilâtün mefâ’ilün fâ’ilâtündür*.¹⁵⁰ Lâkin bu kıt’ada şadr ile ibtidâya ḥarb ‘arîz olduġuyçün *mefâ’ilün* lafzınınu¹⁵¹ evvelinden *mîm*¹⁵², âḥirinden *nûn* iskâṭ olunup ba’de bâķî ḳalan *fâ’ilünün* ‘adem-i isti’mâline binâen bedeline *mef’ülü* vaz’ olundu. Ḥaşvden cüz’-i şânîyle sâdise, şâlîse, sâbi’e keff ‘arîz olduġuyçün¹⁵³ *nûneyn* iskâṭ olunup bâķî ḳalan *fâ’ilâtü* ile¹⁵⁴ *mefâ’ilü* ‘alâ ḥâlihi isti’mâl olunurlar ve ‘arüzla ḍarba *ḳaşr* ‘arîz olduġundan *nûm* iskâṭ ile mâ-ḳabli iskân olunup bâķî ḳalan *fâ’ilât-i*

¹⁴⁰ ve: -D.

¹⁴¹ olduġuyçün: olduġı eclden E.

¹⁴² aşlında: -E.

Bu aşliyyetde erbâb-ı ‘Arabiyye ve Fârisiyye müttefiklerdür. Fe’ḥfaz (Derkenar).

¹⁴³ olduġuyçün: olduġı eclden E.

¹⁴⁴ D nüshasında schven “fe’ülün” yazılmıştır.

¹⁴⁵ Bu beyit D nüshasında yoktur.

¹⁴⁶ Bu mısra D ve E nüshalarında yoktur. Mısra için bk. Kılıç, 2007: 523.

¹⁴⁷ Bu mısra D nüshasında yoktur.

¹⁴⁸ olundu: eylediler E.

¹⁴⁹ olduġuyçün: olduġı eclden E.

¹⁵⁰ Lâkin bu aşliyyet Fârisiyye ‘indindedür. Ammâ ‘Arabiyye ‘indinde iki kerre *mefâ’ilün fâ’ilâtün mefâ’ilündür*. Fe’ḥfaz (Derkenar).

¹⁵¹ olduġuyçün *mefâ’ilün* lafzınınu; olduġı eclden *mefâ’ilünün* E.

¹⁵² *mîm*: *mîmi* E.

¹⁵³ olduġuyçün: olduġı eclden E.

¹⁵⁴ ile: -E.

sābık gibi ‘alā ḥālihi isti‘māl olunur. Lākin ‘illetüñ ‘arūzı beyneynden (E10b) müstefād degüldür. Fe-tebaşşur. Taḳṭı‘ü-l-ebıyāt:

Peyveste/ḳurulu ṭu/ta elde ḳa/şuñ kemān→mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilāt
Yā Rab ne/şuḫ-ı zāli/m olur işbu/bed-gümān→mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilāt

Mef‘ülü/fā‘ilātü/mefā‘ilü/fā‘ilāt

Baḫr-i Mu/zāri‘ aḫre/b ü mekfūf/dur ‘ıyān→mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilāt

Dirler sü/ciye bāde/vü mül hem pi/yāle cām→mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilāt

Ḳırnaḳ ke/nīzek ü ḳu/la di bende/hem ḡulām→mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilāt

Güncişk ü/serçe şırça/daḫı āb/-gīnedür

Sürçe ṭa/yına ya‘nī/bilaḡzed ḫa/ber peyām

Ber-bend/dür gömüldü/rük efsār/dur yular

Fitrāk/terki zīn e/yer oldı u/yan ligam¹⁵⁵ Ve ḳis ilā āḫiri‘l-ḳıṭ‘a.¹⁵⁶

-7-

El-ḳıṭ‘atü’s-sābi‘a fi‘l-**baḫri‘r-recez** el-müşemmen es-sālim. Bu beyt gibi:

Ey zindeḡānī baḫş-i men la‘l-i şeker güftār-ı tū

Der-ārızū-yı mürdenem ez-ḫasret-i dīdār-ı tū

Recez lügatde “ıztırāb ve sür‘ate” dirler. Bu baḫre *baḫr-i recez* (D115a) diyü (E11a) tesmiye edilir.¹⁵⁷ Zīrā ‘Arab, ma‘reke ve cengde ḳarıblerinden ve ḳavmlerinden vāḳi‘ olan¹⁵⁸ mevtā ecl-içün¹⁵⁹ nevhā eş‘ārına āḡāz eyledüklerinde bu baḫrden aydurlar. Ḥod ma‘lūmdur ki ol vaḳtde āvāz mużtarib ve ḫarekāt serī‘ olur. Aşlı erbāb-ı ‘arūz-ı Fārisiyye ‘indinde iki kerre *müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilündür*. ‘Arabiyye ‘indinde altı kerre *müstef’ilündür*. Lākin bu ḳıṭ‘a Fārisi uşūli üzere irād olunup sālīm müsta‘mel olmaḡla ‘ilelden aşlā bir nesne ‘ārız olmamışdır. Taḳṭı‘ü-l-ebıyāt:

Şāḫā sa‘ā/det āyeti/ṭutdı cihā/nı ser-te-ser→müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün

Tā āfitā/b-ı ṭal‘atun/āfāḳa şal/dı nūr u fer→müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün

Müstef’ilün/müstef’ilün/müstef’ilün/müstef’ilün

Baḫr-i recez/dür sālīm (ü)/eczā müşem/men pür-güher→müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün

Ḳarın şikem/nāfe göbek/bildür miyān/ḳuşaḳ kemer→müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün

Daḫı zeneḡ/dāndur eñek/sīne göḡüs/dür daḫı ber→müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün

¹⁵⁵ Güncişk ü/serçe şırça/daḫı āb/-gīnedür

Sürçe ṭa/yına ya‘nī/bilaḡzed ḫa/ber peyām

Ber-bend/dür gömüldü/rük efsār/ dur yular

Fitrāk/terki zīn e/yer oldı u/yan ligam: -D.

¹⁵⁶ āḫiri‘l-ḳıṭ‘a: āḫirihi E.

¹⁵⁷ edilir: eylediler E.

¹⁵⁸ olan: -E.

¹⁵⁹ ecl-içün: eclinden E.

Murğ-âb çera/ğ ördek çağır/tîzî küned/ya'nî kaçır

(E11b) Āhen demür/dür mis bakır/gümüş ne sîm/altun ne zer

Erziz қalay/u rûy tûc/âsân geңez/düşvâr güç

Ergec nehâ/z u kebs ü қоç/dişi vü er/kek mâde ner¹⁶⁰ Ve қис ilâ âhîri'l-қıт'a.¹⁶¹

-8-

El-қıт'atü's-sâmine fi'l-**baħri'l-hezec** el-aħreb el-maқbûz el-maħzûf el-meczû. Bu beyt gibi:

Tâ 'aşk-ı perî zi-cân guzîdem

Ez-rûz-i hoşî nişân ne-dîdem

Bu baħrîñ ma'nâsı ve aşlı muқaddemâ beyân olunduğı ecluden tekrâren¹⁶² beyâna muħtâc degüldür. Lâkin bu kıt'ada şadr-ile¹⁶³ ibtidâya ħarb 'arîz olduğından *mefâ'ilün* lafzınuñ¹⁶⁴ evvelinden *mîm*, âhîrinden *nûn* isķâţ olunup bâķî қalan *fâ'ilün*¹⁶⁵ 'adem-i isti'mâline binâen bedeline *mef'ülü* vaz' olundu ve ħaşvden cüz'-i sâniyle ħâmise қabz 'arîz olduğı ecluden *mefâ'ilünden yâ ħazf* olunup bâķî қalan *mefâ'ilün(ün)*¹⁶⁶ müsta'mel olunduğına¹⁶⁷ binâen ħâli¹⁶⁸ üzere ibķâ olundu. Cüz'-i şâlişle¹⁶⁹ sâdise ħazf 'arîz olduğından sebeb-i ħafif isķâţ olunup bâķî қalan *mefâ'îmün* 'adem-i isti'mâline binâen *fe'ülün* vaz' olundu ve cezz daħı 'arîz olduğından şatreynenden 'arüzla ħarb ħazf olunup müseddes isti'mâl olundu. Taқtî'ü'l-ebiyât: **(E12a)**

Gülsün di/risen yüzün/ferceden→ *mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün*

'İlm okı/ħalâş bul/ħaracdan→ *mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün (D115b)*

Mef'ülü/mefâ'ilün/fe'ülün

Geç Aħre/b-i feyz-ile/hezecden→ *mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün*

Çeşme bı/ħar oldı kû/ze bardaқ→ *mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün*¹⁷⁰

İsteme/me-cüy (u) cü/y ırmaқ→ *mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün*

Endâħ/ten ü fûrû/fikenden

Atmaқ da/ħı aşğa/bıraқmaқ

Zerd oldı/şaru kebûd/durur gök

Қара si/yeh ü sefid/dürür aқ¹⁷¹ Ve қис ilâ âhîri'l-қıт'a.

¹⁶⁰ Murğ-âb çera/ğ ördek çağır/tîzî küned/ya'nî kaçır
Āhen demür/dür mis bakır/gümüş ne sîm/altun ne zer

Erziz қalay/u rûy tûc/âsân geңez/düşvâr güç
Ergec nehâ/z u kebs ü қоç/dişi vü er/kek mâde ner: -D.

¹⁶¹ âhîri'l-қıт'a: âhîrihi E.

¹⁶² tekrâren: tekrâr E.

¹⁶³ şadr-ile: şadra ve E.

¹⁶⁴ *mefâ'ilün* lafzınuñ: *mefâ'ilün* E.

¹⁶⁵ *fâ'ilün*: *fâ'ilü* E.

¹⁶⁶ E nüshasında sehven "mefâ'ilün" yazılmıştır.

¹⁶⁷ olunduğına: olduğına E.

¹⁶⁸ ħâli: ħâl E.

¹⁶⁹ şâlişle: şalişe D.

¹⁷⁰ D nüshasında sehven "fe'ül" yazılmıştır.

-9-

El-kıf'atü't-tâsi'a fi'l-**bahri'r-remel** el-müşemmen el-mağşür. Bu beyt gibi:

Her kücâ bînem mehî bâ- 'aşk-ı hod mihr-bân

Üfted ez-bî-mehrî-i hodem âteş be-cân

Remel, lügatde “nesc itmeye” dirler, Fürs'de “bâften” gibi. Bu bahre *baħr-i remel* diyü tesmiye iderler, esbâb ile evtâd¹⁷² muntazam olduğı ecluden haşîr mensûc olduğda süyür ile intizâmı gibi. Aşlında iki kerre *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtündür*. Lâkin bu kıf'ada 'arûzla darba qaşr 'arîz (**E12b**) olduğı ecluden *nûm* iskâf ile mâ-kaḫli iskân olunup bâkî kalan *fâ'ilât* 'alâ ḫâlihi isti'mâl olundu. Taḫṫî'ül-ebiyât:

Âfitâb-ı/ṭal'atuḡ çün/'âlemi rû/şen kıılır→*fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât*

Nireye kim/düşse sāyeḡ/servile gül/şen kıılır→*fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât*

Fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilât

Bu remel baħ/rıdurur kim/ṭab'unuḡ maħ/zûn kıılır→*fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât*

Miçeked ya'/nî ṭamar hem/reg ṭamar di/ ḫana ḫûn→*fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât*

Bezenilmiş/çok simâṭ â/râste bis/yâr ḫûn→*fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât*

Bâz-güne/'aksinedür/daḫı gül-gü/ne fiker

Dürlü dürlü/güne ḡun ba/şı aşığa/ser-nigün

Gevde ten rû/de baḡırsaq/bögrek öyken/gürde şüş¹⁷³

Eyegü peḫ/lü yaḡa sũ/küşṫ ü yan u/ca sürün¹⁷⁴ Ve kıis ile'l-âḫir.¹⁷⁵

-10-

El-kıf'atü'l-'âşire fi'l-**bahri'l-hezec** el-müşemmen es-sâlim. Bu beyt gibi:

Çü rüyed hergizem nakşî be-ḫâṭır der-ne-mî âyed

(E13a) *Merâ hod cüz tu der-ḫâṭır kesî diḡer ne-mî âyed*

Bu baħruḡ¹⁷⁶ ma'nâsı ve aşlı sâbıkda mübeyyen olduğı ecluden i'âdeye muḫṫâc degüldür. Lâkin bu kıf'ada aşl¹⁷⁷ üzere sâlim isti'mâl olunup 'ilelden nesne 'arîz olmamışdur. Taḫṫî'ül-ebiyât:

¹⁷¹ Endâḫ/ten ü fûrũ/fikenden

Atmaq da/ḫı aşığa/bıraḫmaq

Zerd oldı/şaru kebũd/durur gök

Ḳara si/yeh ü sefid/dürür aḡ: -D.

¹⁷² evtâd: evtâdı D.

¹⁷³ *Şüş*, evvelki şîn-i mu'cemenũḡ zammı ve ḡâninũḡ sũkũniyla “öyken” ma'nâsınadır. Lâkin el-ân nâs “aḡciger”e dirler (Derkenar).

¹⁷⁴ *Sürün*, sin-i mühmelenũḡ ve râ'nuḡ zammeleriyle “uca” dimekdür. Lâkin ḫalk el-ân “uyluḡ”a dirler (Derkenar).

Bâz-güne/'aksinedür/daḫı gül-gü/ne fiker

Dürlü dürlü/güne ḡun ba/şı aşığa/ser-nigün

Gevde ten rû/de baḡırsaq/bögrek öyken/gürde şüş¹⁷⁴

Eyegü peḫ/lü yaḡa sũ/küşṫ ü yan u/ca sürün: -D.

¹⁷⁵ ile'l-âḫir: ilâ âḫiri'l-kıf'a E.

¹⁷⁶ Bu baħruḡ: -E.

¹⁷⁷ aşl: aşlı D.

İlāhī tā/felek bākī/vü ‘arş u fer/ş ola kā’im→ *mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün*

Sağa ‘ömr-i/ebed vire/Hüdā-yı Bā/ķī (vü) Dā’im→ *mefā’ilün mefā’ilün (D116a) mefā’ilün mefā’ilün*

Mefā’ilün/mefā’ilün/mefā’ilün/mefā’ilün

Hezec baħr-i/Müşemmendür /ki eczası/ķamu sālīm→ *mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün*

Büverziden/özenmekdür/neverdiden/dürür dürmek→ *mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün*

Zemīnrā hū/k berkenden/nedür yiri/çoğuz dürmek→ *mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilünmefā’ilün*

Rubūden ķap/mağa dirler/nümūden ya’/nī göstermek

Zidūden pas/dan açmaķdur/bisūdendür/daħı sürmek

Resen ip tā/ften bükmeķ/yavu güm yā/ften bulmaķ

Resīden ir/mek ü dirmek/beçīden bā/ften örmek¹⁷⁸ Ve ķis ilā āħiri’l-ķıķ’a.¹⁷⁹

-11-

El-ķıķ’atū’l-ħādiye ‘aşer fi’l-**baħri’l-kāmil** el-müşemmen es-sālīm. (E13b) Bu beyt gibi:

Ne dileş zi-resm-i cefā gehī be-ğalaş be-sūy-i vefā reved

Ne vefā-yı ü bered şad cefā zi-dil-i cefā-keş-i mā reved

Kāmil, lügatde “tamām” dimekdür. Bu baħre *baħr-i kāmil* diyü tesmiye eylediler. Zīrā bu baħruñ tamāmen müsta’mel bir beyti kırķ harekeyi¹⁸⁰ müştemildür. Fi’l-vāķi’ baħr-i vāfir daħı aşl¹⁸¹ üzere müsta’mel olsa kırķ harekeyi müştemildür. Ammā dā’imā tamāmen müsta’mel olmaduğı eclden mertebede kāmilden dündür. Aşlnda iki kerre¹⁸² *mütefā’ilün mütefā’ilün mütefā’ilün mütefā’ilündür* ve bu ķıķ’ada aşl üzere sālīm müsta’mel olup *ilelden* bir şey ‘arız olmamışdur. Taķķı’ü’l-ebyāt:

Nazar itdügüm/ce cemālünje/beñzemek ziyā/sı mezīd olur→ *mütefā’ilünmütefā’ilünmütefā’ilün mütefā’ilün*

Lebüñüñ beyā/nın iderisem/dil-i cān şafā/sı mezīd olur→ *mütefā’ilün mütefā’ilün mütefā’ilün mütefā’ilün*

Mütefā’ilün/mütefā’ilün/mütefā’ilün/mütefā’ilün

Bağa baħr-i kā/mil oķurısañ/sözünñüñ bahā/sı mezīd olur→ *mütefā’ilün mütefā’ilün mütefā’ilün mütefā’ilün*

¹⁷⁸ Rubūden ķap/mağa dirler/nümūden ya’/nī göstermek
Zidūden pas/dan açmaķdur/bisūdendür/daħı sürmek

Resen ip tā/ften bükmeķ/yavu güm yā/ften bulmaķ
Resīden ir/mek ü dirmek/beçīden bā/ften örmek : -D.

¹⁷⁹ Ve ķis ilā āħiri’l-ķıķ’a: -D.

¹⁸⁰ ħarekeyi: ħareke E.

¹⁸¹ aşl: -D.

¹⁸² Lākin mezkūr aşliyyet Fārisiyyenün müteahħirini ‘indindedür. Ammā ‘Arabiyye bi-esrihim ve müteķaddim-i Fārisiyye ‘indinde altı kerre *mütefā’ilündür*. Ğaflet olunmaya (Derkenar).

Süde şîr ü tü¹⁸³/didi kaymağa/füledür ağız/hem ağız dehan→ *mütefâ'ilünmütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün*

Süriye gele/tele dora di/dele şaşşara/dile di zebân¹⁸⁴→ *mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün*

(E14a)Ulu hana key/dahı key kaçan/kışa dey digil/süciye di mey

Çamışa di ney/siñire di pey/ilige di muğ/sünük üstüh¹⁸⁵ân

Kereh yağ (u) mes/ke vü yayıguñ/adı nehredür/ulu behredür

Öde zehre di/kavug (u) tavuk/biri âbdân/biri mâkiyân¹⁸⁵ Ve kıs ilâ âhirihi.¹⁸⁶

-12-

El-kış'atü's-şâniye 'aşer fi'l-**bahri'l-vâfir** el-müsemmen es-sâlim. Bu beyt gibi:

Çi şod şanemâ ki sü-yi kesî be-çeşem rızâ ne-mî negerî

Zi-resm-i cefâ ne-mî güzerî tarîk-i vefâ ne-mî seperî

Vufür, vāvūñ ve fānuñ zammeleriyle¹⁸⁷ "keşîr" dimekdür, lügat-ı Fârisiyyede "bisÿâr" didikleri gibi. Bu bahre *bahr-i vâfir* diyü tesmiye eylediler. 'Arab eş'arların bu bahrden keşîr irâd eyledikleri için¹⁸⁸ aşında iki kerre *müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletündür*¹⁸⁹ **(D116b)** ve bu kış'ada aşl üzere sâlim müsta'mel olup zihâfât ve 'ilelden (bir) nesne 'arız olmamışdur. Taķı'ü'l-ebyât:

Şehâ dileseñ/ki tâ bulasun/hazâyin-i pür/dür ü güheri→ *müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün*

İşit sözümi/bu vâfir-i bah/(**E14b**)ra bir nazâr it/olup hünerî→ *müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün*

Müfâ'aletün/müfâ'aletün/müfâ'aletün/müfâ'aletün

Buğa 'Arabî/buhûri düşer/ne Türkî düşer/ne ğod Tatarî→ *müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün*

Tegerg tolu/vü yahçe dahı/di berf kara/dipiye deme¹⁹⁰→ *müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün*

Di mişe koyun/kuzuya bere/çobana şubân/sürüye reme¹⁹¹→ *müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün*

¹⁸³ *Tü, tâ-yı* müşennât-ı fevkiyyenün zammı ve işbâ'-ı *vāv*-ile "kaymak" ma'nâsınadır. 'Arabca "zübde" dirler (Derkenar).

¹⁸⁴ *Zebân, zâ-yı* mu'ceme ve *bâ-yı* muvahhidenün fetĥalarıyla faşihdür. Her kaçan *zânun* zammesiyle elsine-i nâsda meşhür ise de (Derkenar).

¹⁸⁵ Ulu hana key/dahı key kaçan/kışa dey digil/süciye di mey
Çamışa di ney/siñire di pey/ilige di muğ/sünük üstüh¹⁸⁵ân

Kereh yağ (u) mes/ke vü yayıguñ/adı nehredür/ulu behredür

Öde zehre di/kavug (u) tavuk/biri âbdân/biri mâkiyân: -D.

¹⁸⁶ âhirihi: âhiri'l-kış'a E.

¹⁸⁷ zammeleriyle: zammesiyle E.

¹⁸⁸ eyledikleri için: eyledikleri eçden E.

¹⁸⁹ Mezķür aşliyyet, Fârisiyye 'indindedür. Ammâ 'Arabiyye 'indinde altı kerre *müfâ'aletündür*. Ğaflet olunmaya (Derkenar).

¹⁹⁰ *Deme, dâ-i* mühmelenün ve *mîmün* fetĥalarıyla ve 'âlâmet-i *hâ* ile "dipi" didikleri şedîd şovukdur (Derkenar).

¹⁹¹ *Reme, râ-yı* mühmele ve *mîmün* fetĥalarıyla ve 'âlâmet-i *hâ* ile "ĥayvân sürüsü"ne dirler (Derkenar).

Di ğalle taħıl/boyunduruğa/di yūğ (u) yaba/ya heyd veli
Ögendire ğā/v-şeng ü şaban/oķına di hī/ş (ü) zevle seme

Güzel geş ü keş/ne koľtuķ içi/bikeş çek ü çek/me ya'nī mekeş
Di eblehe gū/l şeydā delü/di ğic uya/filīve seme¹⁹² Ve kıs 'alā hāzā ilā¹⁹³ āhiri'l-kıř'a.

-13-

El-kıř'atü's-sālise 'aşer fi'l-**baħri'l-hezec** el-aħreb el-mekfūf el-maħzūf el-müşemmen. Bu beyt gibi:

Ey şeyh merā rāh-ı ğarābāt nümūdī

Mī-ħ'āst dilem bāde kerāmāt nümūdī

Bu baħruñ ma'nāsı ve aşlı muķaddemā beyān olunduğı¹⁹⁴ eclden i'ādeye ğacet¹⁹⁵ yoķdur. Lākin bu kış'ada sadra ve ibtidāya ğarb 'arız olduğı eclden *mefā'ılün* lafzınuñ¹⁹⁶ evvelinden *mīm* ve āħirinden *nūn* isķāt olunup ba'de bāķi qalan *fā'ılü* lafzınuñ¹⁹⁷ 'adem-i isti'māline bināen bedeline *mef'ülü* vaz' olundu. Mecmū'-ı ğaşve keff 'arız olduğı eclden (**E15a**) *mefā'ılün* lafzınuñ āħirinden *nūn* isķāt olunup bāķi qalan 'alā ğālihi isti'māl olundu. 'Arūzına ve đarbına ğazf 'arız olduğı eclden *mefā'ılün* lafzınuñ¹⁹⁸ sebeb-i ğafifi isķāt olunup ba'de bāķi qalan *mefā'ılün* lafzınuñ¹⁹⁹ 'adem-i isti'māline bināen *fe'ülün* vaz' olundu. Taķtī'ü'l-ebyat:

Furşatla/rı fevt itme/ki te'ħir-i/ğarecdür→ *mef'ülü mefā'ılü mefā'ılü fe'ülün*

Şiddetle/re şabr eyle/ki miftāħ-ı/ferecdür→ *mef'ülü mefā'ılü mefā'ılü fe'ülün*

Mef'ülü/mefā'ılü/mefā'ılü/fe'ülün

Bu aħre/b-i mekfūfi/la maħzūf-ı/hezecdür→ *mef'ülü mefā'ılü mefā'ılü fe'ülün*

Di çevre/ye pīrāme/n ü iķlime/di kişver→ *mef'ülü mefā'ılü mefā'ılü fe'ülün*

Demürce/ye kıyumcı/ya āhen²⁰⁰-ge/r ü zer-ger→ *mef'ülü mefā'ılü mefā'ılü fe'ülün*

Derħur ne/dürür lāyı/ķ u hem daħı/sezā-vār

Ārām²⁰¹/dölenmek be/zek ārāyi/ş²⁰² ü ziver

¹⁹² Di ğalle taħıl/boyunduruğa/di yūğ (u) yaba/ya heyd veli
Ögendire ğā/v-şeng ü şaban/oķına di hī/ş (ü) zevle seme

Güzel geş ü keş/ne koľtuķ içi/bikeş çek ü çek/me ya'nī mekeş
Di eblehe gū/l şeydā delü/di ğic uya/filīve seme : -D.

¹⁹³ 'alā hāzā ilā: ilā E.

¹⁹⁴ olunduğı: olduğı E.

¹⁹⁵ ğacet: iħtiyāc E.

¹⁹⁶ *mefā'ılün* lafzınuñ: *mefā'ılünün* E.

¹⁹⁷ lafzınuñ: -E.

¹⁹⁸ *mefā'ılün* lafzınuñ: *mefā'ılünün* E.

¹⁹⁹ lafzınuñ: -E.

²⁰⁰ *Āhen*, hemzenün meddiyle "demür" dimekdür, 'Arabca "ğadīd" gibi. "-ger", *kāf-ı* 'Acemī'nün fethi ve *rā-yı* mühmelenün sükūniyla edāt-ı fā'ıldür. Kelime, *āhen* ile mürekkeb olduķda "demürce" dimekdür, 'Arabca "ğidād" didükleri gibi. Zer-ger ve mis-ger ve sā'ireler daħı bu kıyās üzeredür (Derkenar).

²⁰¹ *Ārām*, hemzenün meddiyle ve *rā-yı* mühmelenün fethiyle "dölenmek", 'Arabca "ķarār" didükleri gibi (Derkenar, -D).

²⁰² *Ārāyiş*, hemzenün meddiyle ve *rā-yı* mühmelenün fethiyle ve *elif*den soñra *yā-yı* müşennāt-ı taħtiyenün kesriyle ve *şin-ı* mu'cemenün sükūniyla ve daħı *ziver*, *zā-yı* mu'cemenün kesri ve *yā-yı* müşennāt-ı taħtiyenün sükūniyla lüğat-i müştarekedendürler, "bezek" ma'nāsına, 'Arabca "?" dirler (Derkenar, -D).

Yarar ne/dürür mī-se/zed ü daḥı/yaraşur
 Mī-zībe/d ü māned қа/la mī-māne/ d (ü) beñzer²⁰³
 Ve kıs ilā āḥirihi.²⁰⁴

-14-

El-kıṭ‘atü’r-rābi‘a ‘aşer fi’l-**baḥri’l-hezec** el-aḥreb el-müşemmen. **(E15b)** Bu beyt gibi:

Dil-bāz be-cüş āmed cānān ki mī āyed

Bīmār be-hüş āmed dü mār ki mī āyed

Ma’nāsı ve aşlı ḥod muḳaddemā beyān olundu. ²⁰⁵ Lākin bu kıṭ‘ada zıkrı şadr-ıla **(D117a)** ibtidāya ve ḥaşvden cüz’-i şālīşe²⁰⁶, sābi‘e ḥarb ‘arız olduḡı eçden *mefā’lün* lafzınuḡ²⁰⁷ evvelinden *mīm*, āḥirinden *nūn* isḳāt olunup bākī қalan *fā’lū* lafzınuḡ²⁰⁸ ‘adem-i isti‘māline²⁰⁹ bināen bedeline *mef‘ülū* vaz‘ olundu. Taḳṭı‘ü’l-ebiyāt:

Gül-zār-ı/cinān luṭfi/ḥüsünüde/müşeyyendür→ *mef‘ülū mefā’lün mef‘ülū mefā’lün*

Şır ü ‘a/sel (ü) sükker/la’lünüde/mübeyyendür→ *mef‘ülū mefā’lün mef‘ülū mefā’lün*

Mef‘ülū/mefā’lün²¹⁰/mef‘ülū/mefā’lün

Vezn-i He/zec ü aḥreb/budur ki/müşemmendür→ *mef‘ülū mefā’lün mef‘ülū mefā’lün*

Hem yaya/di tābistān/di gölge/ye hem sāye→ *mef‘ülū mefā’lün mef‘ülū mefā’lün*

Hem daḥı/zimistān kış/di қоңşı/ya hem-sāye→ *mef‘ülū mefā’lün mef‘ülū mefā’lün*

Hem yaz (u) ba/hār oldı pāyize/güze dirler

Issı di/vü şovuk di/germāya/vü sermāya

(E16a)

Ol kim o/la aşlı a/rı ol pāk/-nijād oldı

Ol kim o/la aşlı çü/rük oldı/fürü-māye²¹¹ Ve kıs ilā āḥirihi.²¹²

-15-

El-kıṭ‘atü’l-ḥāmise ‘aşer fi’l-**baḥri’r-recez** el-müreffel el-murabba‘. Bu beyt gibi:

Derd-i ḡamet-rā men z‘ān keşidem

²⁰³ Derḥur ne/dürür lāyı/қ u hem daḥı/sezā-vār
 Arām/dölenmek be/zek ārāyi/ş ü ziver

Yarar ne/dürür mī-se/zed ü daḥı/yaraşur
 Mī-zībe/d ü māned қа/la mī-māne/d (ü) beñzer: -D.

²⁰⁴ āḥirihi: āḥiri’l-kıṭ‘a E.

²⁰⁵ beyān olundu: mübeyyen oldı E.

²⁰⁶ şālīşe: şālīşe E.

²⁰⁷ lafzınuḡ: -E.

²⁰⁸ lafzınuḡ: -E.

²⁰⁹ isti‘māline: isti‘māl E.

²¹⁰ D nüshasında sehven “*mefā’lū*” şeklinde yazılmıştır.

²¹¹ Hem yaz (u) ba/hār oldı pāyize/güze dirler

Issı di/vü şovuk di/germāya/vü sermāya

Ol kim o/la aşlı a/rı ol pāk/-nijād oldı

Ol kim o/la aşlı çü/rük oldı/fürü-māye: -D.

²¹² āḥirihi: āḥiri’l-kıṭ‘a E.

Şāyed ki nezed ruzi residem

Bu bahru²¹³ ma'nası ve aşlı muqaddemā beyān olduğuy²¹⁴ tekrāren beyāna²¹⁵ hācet yokdur. Bu kıṭ'a, mezkūr olan cemī' eczāya terfil 'arız olduğuy²¹⁶ müstef'ilün lafzınu²¹⁶ āhirine tūn lafzını ziyāde eyledük, müstef'ilüntün²¹⁷ oldı. 'Adem-i isti'māline bināen bedeline müstef'ilātün vaz' olundu. Zāhir budur ki bu kıṭ'a bahr-i recezden uşul-i 'Arabī üzere irād olunup mışrā'ından birer cüz' hāzfiyla meczū ve murabba' müsta'mel olmışdur. Taḳṭi'ül-ebiyāt:

Dil bende saṅa/hem cān-ı çāker→ müstef'ilātün müstef'ilātün

Vāleh yüzüne/hem şems-i²¹⁸ hāver→ müstef'ilātün müstef'ilātün

Müstef'ilātün/müstef'ilātün

Oldı müreffel/bahr-ı recezdür→ müstef'ilātün müstef'ilātün

Ḳopmışa dirler/kendide kende→ müstef'ilātün müstef'ilātün

Bügsüst'üzülmüş/Ḳopmışa kende→ müstef'ilātün müstef'ilātün

(E16b)

Ferḥunde ferruḥ/Ḳutlu vü ḥurrem

Şād ağlamak gül/mek girye ḥande

Bil Āferinen/de Yaradıcı

Rızḳ viricidür/ruzi-dehende²¹⁹ Ve ḳis ilā āhiri'l-ḳıṭ'a.

Ba'zı nüshada ? oldı müreffel bahr-i recezdür. Mışrā'm bedeline bahr-i teḳarüb-i eşlem vāḳi' olmuşdur. Mā-teḳaddümde beyān²²⁰ olduğına bināen bahr-i teḳarübün²²¹ aşlı iki kerre fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülündür. Şadr-ile ibtidāya ve ḥaşvden cüz'-i şālisle sābi'e erbāb-ı 'arüz-ı²²² 'Arabī ve Fārisinün beyninde müstereken müsta'mel ezāḥifden zihāf-ı şelm 'arız olduğuy²²³ ki fe'ülün lafzınu²²⁴ fāsını ḥazfa tesmiye iderler. Biz daḥı işḳāt itdük. Bāḳi ḳalan 'ülün²²⁵ (lafzınu) 'adem-i isti'māline bināen bedeline 'aynuḥ sükūniyla fa'lün vaz' **(D117b)** olundu. Bu nüshaya bināen kıṭ'a-i mezkūre bahr-i teḳarübden müşemmen-i eşlemdür. Bu beyt gibi:

Āşüb-ı cān-ı²²⁶ şüh-ı cihānī

²¹³ Bu bahruḅ: -E.

²¹⁴ beyān olduğuy²¹⁴: mübeyyen olmaḳ ḥasebiyle E.

²¹⁵ tekrāren beyāna: tekrār E.

²¹⁶ olduğuy²¹⁶ müstef'ilün lafzınuḅ: olduğuy ecluden müstef'ilünün E.

²¹⁷ E nüshasında yanlış olarak "müstef'ilüntün" yazılmıştır.

²¹⁸ D nüshasında izafet "ı" ile gösterilmiştir.

²¹⁹ Ferḥunde ferruḥ/Ḳutlu vü ḥurrem

Şād ağlamak gül/mek girye ḥande

Bil Āferinen/de Yaradıcı

Rızḳ viricidür/ruzi-dehende: -D.

²²⁰ beyān: mübeyyen E.

²²¹ Teḳarübün: Müteḳaribün E.

²²² D ve E nüshalarında izafet ı ile yapılmıştır.

²²³ olduğuy²²³: olduğuy ecluden E.

²²⁴ fe'ülün lafzınuḅ: fe'ülünün E.

²²⁵ D nüshasında "ülün bāḳi ḳalan", E nüshasında da "ülün bāḳi ḳaldı" yazılmıştır. Biz insicamı deḡiştirmemek adına takdim-tehir yaptık.

²²⁶ D ve E nüshalarında izafet ı ile gösterilmiştir.

Bî-i'tiḳādî nâ-mihr-bânî

Taḳṭî'ü'l-ebyât daḥı bu minvâl üzere olur:

Dil ben/de saña/hem cā/n-ı çāker→ *fa'lün fe'ülün fa'lün fe'ülün*

Vāleh/yüzüne/hem şem/s-i ḥāver→ *fa'lün fe'ülün fa'lün fe'ülün*

Fa'lün²²⁷/fe'ülün/fa'lün²²⁸/fe'ülün

Baḥr-ı/teḳārüb/eslem/→ *fa'lün fe'ülün fa'lün fe'ülün*

Ḳopmı/şa dirler/kendî/de kende→ *fa'lün fe'ülün fa'lün fe'ülün*

Bügsüs/t'üzülmüş/ḳopmı/şa kende→ *fa'lün fe'ülün fa'lün fe'ülün*

Ferḥun/de ferruḥ/ḳutlu/vü ḥurrem→ *fa'lün fe'ülün fa'lün fe'ülün*

Şād ağ/lamaḳ gül/mek gir/ye ḥande→ *fa'lün fe'ülün fa'lün fe'ülün*

Bil Ā/ferīnen/de Ya/radıcı

Rızḳ vi/ricidür/rüzî/-dehende²²⁹ Ve ḳis ilā āḥiri'l-ḳıṭ'a.²³⁰

Bu beyāndan zāhir oldı ki bu²³¹ nüshā daḥı şaḥīḥ ve mu'temeddür. Ammā ma'lüm ola ki merḥūm **Şahidi** raḥmetu'llāhi 'aleyh²³² ḥāzretleri bu nüshaların ta'addüinde ḡarāzları şan'at-ı mütelevvine işāretdür. Mütelevvinün ma'nā-yı lügāvisi zāhirdür. Ammā işṭilāḥda aḡa tesmiye iderler ki "bir beyti yāḥud ziyādeyi²³³ iki vezni üzere yāḥud ziyāde ile oḳımaḳ mümkin ola". Bir beyt (**E17b**) mişāl idelüm, tā ki ḡayrlar daḥı²³⁴ aḡa ḳiyās ile ma'lüm ola. Beyt:

Ey büt-i meh-ṭal'at-i aḡter ḡulām

La'l-i şeker-bār-ı tu kevşer be-nām

Bu beyt baḥr-i serī'dendür. Cemī' eczāya ṭayy ve 'arüzla ḍarba vaḳf 'arız olduğundan vezni *müfte'ilün müfte'ilün fā'ilāt* ve taḳṭî'i bu minvâl üzere²³⁵ olur:

Ey büt-i meh/ṭal'at-i aḡ/ter ḡulām→ *müfte'ilün müfte'ilün fā'ilāt*

La'l-i şeker/bār-ı tū kev/şer be-nām→ *müfte'ilün müfte'ilün fā'ilāt*

Eger *büt* lafzı ile *ṭal'at* lafzınınuḡ *tāları*²³⁶ kesreye imāle ile telaffuz olunur ise²³⁷ *yā*-yı baṭni ḥāşıl olup baḥr-i remelden müseddes olur. Cüz'eyn-i āḥirīne²³⁸ ḳaşr 'arız olduğuyçün²³⁹ vezni *fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt* ve taḳṭî'i bu minvâl üzere olur:

²²⁷ D nüshasında sehven "fe'ülün" yazılmıştır.

²²⁸ D nüshasında sehven "fe'ülün" yazılmıştır.

Bil Ā/ferīnen/de Ya/radıcı

Rızḳ vi/ricidür/rüzî/-dehende: -D.

²³⁰ Ve ḳis ilā āḥiri'l-ḳıṭ'a: -D.

²³¹ bu: -E.

²³² raḥmetu'llāhi 'aleyh: -D.

²³³ ziyādeyi: ziyāde E.

²³⁴ daḥı: -D.

²³⁵ üzere: -D.

²³⁶ *büt* lafzı ile *ṭal'at* lafzınınuḡ *tāları*: *tā*-yı *büt* ve *tā*-yı *ṭal'at* E.

²³⁷ olunur ise: eyleseḡ E.

²³⁸ āḥirīne: -E.

Ey büt-i meh/ṭal'at-i aḥ/ter gūlām→ *fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt*

La'l-i ŧekker/bār-ı tū kev/ser be-nām²⁴⁰→ *fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt*

Ve bunun emḡali daḥı cümle²⁴¹ bu kıyās üzeredür.

-16-

El-kıṭ'atü's-sādise 'aŧer fi'l-**baḥri'l-kāmil** el-aḳtaf el-müŧemmen. Bu beyt gibi:

Heme 'ālemī meẓī kerd meh-i rüy-i pür-ziyāeŧ

Heme²⁴² bendeŧ ŧeref yāft be-ŧu'a'-i bī-dirīeŧ

Bu baḥruḡ ma'nası ve aŧlı muḳaddemā beyān olunmuŧdur. Lākin bu kıṭ'ada zikri, 'indimüzde mevcüd olan nüŧhalaruḡ ekŧerinden (**D118a**) müŧefād olan budur²⁴³ ki 'arüzıma ve ḍarbına ve ḥaŧvden cüz'-i sāniyle sādise ḳaṭf 'ārız olduḡındandır. Lākin ḥafī degüldür ki muḳaddemede beyān olan²⁴⁴ vech üzere ḳaṭf, faḳaṭ *müfā'aletünden*²⁴⁵ sebeb-i ḥafifi ḥazf idüp mā-ḳablını iskān itmeye dirler. Ba'de *lāmuḡ* süküniyle *müfā'al*²⁴⁶ kelām-ı 'Arab'da 'adem-i isti'māline bināen *fe'ülün* lafzını bedeline vaẓ' ile isti'māl iderler. Bu kıṭ'a ise baḥr-i kāmilden olduḡına bināen aŧlı *mütefā'ilündür*, *müfā'aletün* degüldür ki bu 'illet anda cārī ola. Meger Bārī 'azze ŧānehu ve 'alā ḥazretlerinin 'avniyle cevāb virile ki bu kıṭ'ada kāmil ile vāfir muḥallaṭ olup aŧlı iki kerre *mütefā'ilün müfā'aletün mütefā'ilün müfā'aletündür*.²⁴⁷ Ya'nī ŧadr-ile ibtidā ve²⁴⁸ ḥaŧvden cüz'-i ŧālīŧle ŧabī' baḥr-i kāmilden, bākisi vāfirden mezc olup ve bākī mezkürüḡ küllisine²⁴⁹ 'illet-i mezkürenüḡ 'arüz sebebiyle *müfā'aletünden* sebeb-i²⁵⁰ ḥafifi ḥazf-ile bākī ḳalan *müfā'al*, *fe'ülün* lafzına naḳl oluna (**E18b**) ve baḥr-i kāmilden 'add olunması eŧref-i eczā' i'tibārıyla ola. Ma'lüm ola ki fi'l-vāḳi' bu cevāb nefsinde za'if ise de iḥtiyār olunması ānifende²⁵¹ beyān olan vech üzere 'indimüzde mevcüd olan nüŧaḥuḡ ekŧerinde 'ārız olan 'illetüḡ zıkrleri mezkür olan vech üzere olup ve ŧıḥḥat-i tevcīhi mezkür olan vechden ḡayrı mümkin olmaduḡı ecldendür. Va'llāhu te'ālā²⁵² a'lem bi'ŧ-ŧavāb. Taḳṭi'ül-ebiyāt:

ŧekeri ḥacil/ḳılıpudur/lebünüḡ nebā/t u ḳandı→ *mütefā'ilün fe'ülün mütefā'ilün fe'ülün*

İreli ŧaḳuḡ/nesīmi/ḳo 'abīri mis/ k'utandı→ *mütefā'ilün fe'ülün mütefā'ilün fe'ülün*

Mütefā'ilün/fe'ülün/mütefā'ilün/fe'ülün

Buḡa kāmil-i/muḳaṭtaf/didilerdi cā/n efendi→ *mütefā'ilün fe'ülün mütefā'ilün fe'ülün*

Nedür uŧtura/sütürde/ḳazımaḳdurur/sütürden→ *mütefā'ilün fe'ülün mütefā'ilün fe'ülün*

Bileḡüs fesān/fesāne/meŧel (ü) ḳıŧır/seterven²⁵³→ *mütefā'ilün fe'ülün mütefā'ilün fe'ülün*

²³⁹ olduḡıyçün: olduḡı eclden E.

²⁴⁰ be-nām: gūlām E.

²⁴¹ cümle: -E.

²⁴² Heme: Ḳamu E.

²⁴³ olan budur: oldur ki E.

²⁴⁴ olan: olunan E.

²⁴⁵ *müfā'aletünden*: *müfā'aletündür* E.

²⁴⁶ *müfā'al*: *müfā'il* E.

²⁴⁷ E nüŧhasında "*mütefā'ilün mütefā'ilün*" ve D nüŧhasında ise "*müfā'aletün müfā'aletün müfā'aletün müfā'aletün*" yazılmıŧtır. Müellifin hemen altındaki cümlede yaptıḡı aḳıklamaya ḡöre vezin "*mütefā'ilün müfā'aletün mütefā'ilün müfā'aletün*" ŧeklinde olmalıdır. Ayrıca bu vezin Fars aruzuna ḡöredir. Arap aruzunda bunların altı cüz olduḡunu hatırlatalım.

²⁴⁸ ve: -D.

²⁴⁹ E ve D nüŧhalarında *كلمته* ŧeklinde yazılmıŧtır.

²⁵⁰ sebeb: -D.

²⁵¹ Bu kelime D ve E nüŧhalarında yukarıda yazdıḡımız gibi "ānifende" ŧeklinde yer almıŧtır. Ancak "ānifen" zaten "az yukarıda" anlamına geldiḡi için ayrıca "+de" ekinin yazılmasının gereksiz olduḡunu da belirtelim.

²⁵² te'ālā: -E.

²⁵³ *Siterven*, sīn-i mühmelenüḡ kesri, *tā-yı müŧennāt-ı fevḳiyyenüḡ* fetḫiyle ŧol 'avrata dirler ki herḡiz ṭoḡurmaya, 'Arabca *'akīm* gibi (Derkenar, -E).

Didi dikmege/nişänden/dağı saçmağa/fişänden
Dağı şıkmağa/füşürden/dağı toğmağa/füsürden

Bağal oldı qol/tuğ ağız/bucağına lün/c dirler (E19a)

Bucağa di kün/c lîkin/oturağdurur/nişîmen²⁵⁴ Ve kıs ilâ âhirihi.²⁵⁵

Ba'zı nüshada buña *kâmil-i muqattaf* didiler. "Cân efendi" bedeline remel-i eşkel oldı, çünkim "anı hoşca bil efendi" vâki' oldı. Bu nüshaya binâen kıt'a-i mezkûre baħr-i remelden olup 'arız olan 'illet, şekl olur. Baħr-i remelün aşlı muqaddemâ beyân olan vech üzere iki kerre *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtündür*. Şadr-ile ibtidâya (D118b) ve haşvden cüz'-i şâlişle sâbi'e şekl 'arız olduğı eçlden ki ħabnla²⁵⁶ keffüñ ictimâ'ından ibâretdür, sebeb-i evvelden *elif*, sebeb-i âhirden *nûn* isķâğ olunup *tânuñ* zammıyla *fe'ilâtü* bâki' qaldı. Küllen isti'mâli olduğına binâen âhiri vaz'a ħâcet qalmadı.²⁵⁷ Bu nüshaya²⁵⁸ binâen kıt'a-i mezbûre baħr-i remelden müşemmen-i meşküldür. Bu beyt gibi:

(Fe'ilâtü fâ'ilâtün fe'ilâtü fâ'ilâtün)

Ķaderî be-ħand u ez-ruħ Ķamerî-nümây mâ-râ

Sühenî be-gû vü ez-leb şekerî-nümây mâ-râ

Ve 'illet-i mezkûrenün 'arüzına binâen taķtî'-i ebyât bu minvâl üzere olur:²⁵⁹

Şekeri ħa/cil kılupdur/lebünün ne/bât (ü) Ķandı→ *fe'ilâtü fâ'ilâtün fe'ilâtü fâ'ilâtün*

(E19b) İreli şa/çuñ nesîmi/bu 'abîr (ü)/misk' utandı→ *fe'ilâtü fâ'ilâtün fe'ilâtü fâ'ilâtün*

Fe'ilâtü/fâ'ilâtün/fe'ilâtü/fâ'ilâtün

Remel eşke/l oldı çünkim/anı hoşca/bil efendi→ *fe'ilâtü fâ'ilâtün fe'ilâtü fâ'ilâtün*

Nedür uştu/ra sûtürre²⁶⁰/Ķazımağdu/rur sûtürden→ *fe'ilâtü fâ'ilâtün fe'ilâtü fâ'ilâtün*

Bilegü fe/sân fesâne/meşel ü kı/şır seterven→ *fe'ilâtü fâ'ilâtün fe'ilâtü fâ'ilâtün*

Didi dikme/ge nişänden/dağı saçma/ğa fişänden→ *fe'ilâtü fâ'ilâtün fe'ilâtü fâ'ilâtün*

Dağı şıkma/ğa füşürden/dağı toğma/ğa füsürden→ *fe'ilâtü fâ'ilâtün fe'ilâtü fâ'ilâtün*

Bağal oldı/Ķoltuğ ağız/bucağına/lünc dirler

Bucağa di/künc lîkin/oturağdu/rur nişîmen

²⁵⁴Didi dikmege/nişänden/dağı saçmağa/fişänden
Dağı şıkmağa/füşürden/dağı toğmağa/füsürden

Bağal oldı qol/tuğ ağız/bucağına lün/c dirler
Bucağa di kün/c lîkin/oturağdurur/nişîmen: -D.

²⁵⁵ âhirihi: âhiri'l-ķit'a E.

²⁵⁶ ħabnla: ħabn ile E.

²⁵⁷ Küllen isti'mâli olduğına binâen âhiri vaz'a ħâcet qalmadı: -E.

²⁵⁸ Bu nüshaya: Kelâmda isti'mâline E.

²⁵⁹ Ve 'illet-i mezkûrenün 'arüzına binâen taķtî'-i ebyât bu minvâl üzere olur: -E.

²⁶⁰ Bu kelime sözlüklerde ya ستره *sütüre* ya da سترده *sütürde* şeklinde geçmektedir.

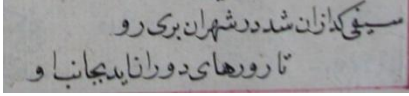
Dimiş otlā/ġa çerā-gāh/daḥı otlu/yer ‘alef-zār²⁶¹

Ota di gi/yāh oraḡ dā/s nedürür/nevār urġan²⁶² Ve kı̄s ilā āḫiri:²⁶³

Nāzım-ı merḫūmuḡ beytde teġāyür-i nüṣḫadan ġarazları,²⁶⁴ sābıḡ gibi ṣan‘at-ı mütelevvine işaretdür. Her kaçan nüṣḫa-i ülä ḫalelden ḫālī degül ise de.

-17-

El-kıṭ‘atü’s-sābi‘a ‘aṣer fi’l-**baḫri’l-muzāri’** el-aḫreb el-müsemmen. Bu beyt gibi:

(E20a) Ma‘nāsı ve aṣlı muḡaddemā beyān olunmuşdur. Lākin bu kıṭ‘ada zıkrı ṣadr-ile ibtidāya ve ḫaṣṣden cüz’-i²⁶⁵ ṣālisle sābi‘e ḫarb ‘arız olduġı ecludendür. Ya‘nī *mefā‘ilün* lafzınıuḡ²⁶⁶ evvelinden *mīm*, āḫirinden *nūn* isḡāt olunup ba‘de bāḫi kalan *fā‘il* lafzınıuḡ²⁶⁷ ‘adem-i isti‘māline bināen bedeline *mef‘ülü vaz’* olunur. Taḡṭi‘ül-ebiyāt:

Ruḫsāru/ḡ üzre ol ḫāl/ḫāl üzre/ol siyeh-mū→ *mef‘ülü fā‘ilātün mef‘ülü fā‘ilātün*

Ṣan āte/ṣ üzre ‘anber/‘anberde/düd-ı ḫoṣ-bū→ *mef‘ülü fā‘ilātün mef‘ülü fā‘ilātün*

Mef‘ülü/fā‘ilātün/mef‘ülü/fā‘ilātün

Olsa Mu/zāri‘ Aḫreb/vezni o/lur anuḡ bu→ *mef‘ülü fā‘ilātün mef‘ülü fā‘ilātün*

Balçıḡ gi/l āhek alçı/hem kılçı/ġ oldı dāse→ *mef‘ülü fā‘ilātün (mef‘ülü) fā‘ilātün*

Mitīn kü/lüng (ü) kürek/pārū di/daḥı māse→ *mef‘ülü fā‘ilātün (D119a) mef‘ülü fā‘ilātün*

Ḳaplan pe/leng kolaḡ/teng²⁶⁸ oldı/ṭar hem teng→ *mef‘ülü fā‘ilātün mef‘ülü fā‘ilātün*

Mānī ki/tābı Erjen/g²⁶⁹ di jen/g is ü pasa

Ṭurna kü/lengdürür reng/ṭaġ keçi/si velī neng

‘Ār oldı/ḫatne sünnet/minnet di/miş sipāsa²⁷⁰ Ve kı̄s ilā āḫir’il-kıṭ‘a.

²⁶¹ Didi dikme/ge niṣānden/daḥı ṣaçma/ġa fiṣānden→ *fe‘ilātü fā‘ilātün fe‘ilātü fā‘ilātün*

Daḥı ṣıḡma/ġa füṣürden/daḥı toḡma/ġa füsürden→ *fe‘ilātü fā‘ilātün fe‘ilātü fā‘ilātün*

Baġal oldı/ḡoltuḡ aġız/bucaġına/lünc dirler

Bucaġa di/künc līkin/oturaḡdu/rur niṣīmen

Dimiş otlā/ġa çerā-gāh/daḥı otlu/yer ‘alef-zār: -D.

²⁶² Bu mısra, D ve E nüṣḫalarında yoktur ve beyti tamamlamak için eklenmiştir. Mısra için bk. Kılıç, 2007: 530.

²⁶³ āḫiri: āḫiri’l-kıṭ‘a E.

²⁶⁴ Nāzım-ı merḫūmuḡ beytde teġāyür-i nüṣḫadan ġarazları: Merḫūm Şāhidī raḫmetu’llāhi ‘aleyh ḫazretlerinüḡ E.

²⁶⁵ cüz’: -E.

²⁶⁶ *mefā‘ilün* lafzınıuḡ: *mefā‘ilün*üḡ E.

²⁶⁷ lafzınıuḡ: -E.

²⁶⁸ *Teng, tā-yı* müṣennāt-ı fevḫiyyenüḡ fetḫi ve *nūm*üḡ sükūnyıla lügat-i müṣterekedendür, “atunḡ ḡolanı” ve “ṭar” ma‘nāsınadır (Derkenar, -D).

²⁶⁹ *Erjen*, hemzenüḡ fetḫi ve *rā-yı* müḫmelenüḡ sükūnyıla ve *zā-yı* ‘Acemīnüḡ fetḫiyle Çin diyārında Mānī didükleri naḡḡāṣunḡ kitābınıuḡ adıdır ki anda çok nuḡūṣ-ı ‘acībe ve teṣāvir-i ‘Arabīyye cem’ itmişdür (Derkenar, -D).

²⁷⁰ Mānī ki/tābı Erjen/g²⁷⁰ di jen/g is ü pasa

-18-

(E20b) El-kıtt'atü's-sâmine 'aşer fi'l-**bahri'l-hafif** el-mağşür el-mağbün. Bu beyt gibi:*Mâh-rüyâ be-hûn-ı men me-şitâb**Küşten-i 'aşıkân ki dîd şavâb*

Hafifün ma'nâ-yı lügavîsi zâhirdür. Ammâ ıstılâhda bu bahre *hafif* diyü tesmiye iderler.²⁷¹ Her bir rükde vâkı' olan vetedi sebebeyn-i hafifeyn ihâta itdüğü ecluden rüknlerün edâsı hafif olduğıyçün 'Arabiyye ve Fârisiyye 'indinde bu bahruñ aşlı iki kerre *fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtündür*. Mecmü'-ı haşve habn 'arız olduğı ecluden *müstef'ilünden sîn* hazf olunup bâkî kalan *mütef'ilün* lafzınuñ²⁷² 'adem-i isti'mâline binâen bedeline *mefâ'ilün* vaz' olundı. 'Arüzla darbuñ sebab-i evveline habn, sebab-i âhirine kaşr 'arız olduğı ecluden habn sebebiyle *elif*, evvel kaşr sebebiyle *tâyı*²⁷³ iskân ile *nûn* iskâñ olunup bâkî kalan *fe'ilât* lafzınuñ²⁷⁴ isti'mâline binâen bedeline gayrı vaz'a hâcet kâlmadı.²⁷⁵ Takıtt'ü'l-ebyat:

Gözünüñ fit/nesine cân/(E21a) meftün→*fâ'ilâtün mefâ'ilün fa'lün*Şaçunuñ 'uq/desine dil/mecnün→*fâ'ilâtün mefâ'ilün fa'lün*

Fâ'ilâtün/mefâ'ilün/fa'lün

Bu hafif ol/dı kaşrıla/mağbün→*fâ'ilâtün mefâ'ilün fa'lün*²⁷⁶Ayu hırs (u)/toñuz ne hû/k u gürâz→*fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât*Seg meges it/sinek di her/-gez²⁷⁷ üyez

Dirsege vâ/ren ü bidis/t qarış

Kola bâzû/di hem kula/ca di bâz

Pehn yaşşı/yoğun siteb/r ü kışa

Küteh ü gird/degirm'uzun²⁷⁸/ne dırâz²⁷⁹ Ve kıs ilâ âhirihi.²⁸⁰

-19-

El-kıtt'atü't-tâsi'a 'aşer fi'l-**bahri'r-remel** el-mağbün el-mağşür. Bu beyt gibi:

Turna kü/lengdürür reng/tağ keçi/si veli neng
'Âr oldı/hatne sünnet/minnet di/miş sipâsa : -D.

²⁷¹ iderler: eylediler E.²⁷² lafzınuñ: -E.²⁷³ *tâyı*: *tâ* E.²⁷⁴ lafzınuñ: -E.²⁷⁵ kâlmadı: yoğdur E.

²⁷⁶ Bu ilk iki beytin cüzü, D ve E nüshalarında "fe'ilât" şeklinde geçmektedir. Oysa söz konusu beyitlerin son cüzleri maktû' sonucu "fa'lün" şekline girmiştir. Bu ilk iki beytin vezni yukarıda da belirtildiği gibi "fâ'ilâtün mefâ'ilün fa'lün", bahrin adı da "Bahri'l-hafif el-mağbün el-mağşür" şeklinde olmalıdır. Dolayısıyla "El-kıtt'atü's-sâmine 'aşer fi'l-**bahri'l-hafif** el-mağşür el-mağbün" başlığı ilk iki beyit için geçerli değildir.

²⁷⁷ *Her-gez*, *hâ*-yı mu'cemenün fethi ve *râ*-yı mühmelenün sükünüyle ve *kâf* Fârisiyyenün (fethi) ve *zâ*-yı mu'cemenün sükünüyle vaşf terkibidir. "Merkeb sinegi" dimektür. Türkçe "üyez" dirlar (Derkenar).

²⁷⁸ E nüshasında "degirmi" ve "uzun" kelimeleri vezin için bu şekilde birleştirilmiştir.

²⁷⁹ Dirsege vâ/ren ü bidis/t qarış

Kola bâzû/di hem kula/ca di bâz

Pehn yaşşı/yoğun siteb/r ü kışa

Küteh ü gird/degirm'uzun²⁷⁹/ne dırâz: -D.²⁸⁰ âhirihi: âhiri'l-kıtt'a E.

TURUK

International Language, Literature and Folklore Researches Journal

2019, Year 7, Issue 18

Issn: 2147-8872

Çāre-i hicr-i tu sāzem be-viṣāl-i digerān

Āh tā çend keşem bī-tu maḥāll-i digerān

Ma'nası ve aşlı muqaddemā beyān olunmuşdur. Lākin bu kıt'a²⁸¹ zikri cemī'-i ḥaṣve ḥabn ve 'arūzla darba ḥabn ve kaşr 'arız olduğu ecludendür. Ya'nī ḥabn eclinden *fā'ilātün* lafzınuñ²⁸² sebab-i evvelinden *elif*, kaşr (**E21b**) ecliyçün²⁸³ sebab-i āḥirden mā-ḳablını iskān-ile *nūn* iskāt olunup bāḳī 'alā ḥālihi isti'māl olundu. Taḳṭī'ü'l-ebiyāt:

Gözünjüñ fit/nesine her/kim iderse/nazarı→ *fā'ilātün* *fe'ilātün fe'ilātün fe'ilāt*

Şanemā ḳop/dı şanur fit/ne-i devr-i/ḳameri→ *fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilāt*

(D119b)

Fā'ilātün/ fe'ilātün/fe'ilātün/fe'ilāt

Budurur baḥ/r-i remel kim/ola maḥbū/n eşeri→ *fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilāt*

Butrağa dü/je di çūze/pilice nes/neye çiz→ *fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilāt*

Lüledür nā/yij(e) di şo/la çep ü pu/la peşiz→ *fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilāt*

Şamraya çir/ki dimişler/daḥı sergī/n līkin

Sidüğe bo/ḥa çemīn dir/ler (ü) hem da/ḥı kümīz

Ğunde örüm/cege di şa/ru arı mün/c-sütüh

Önegülük/ḥu-sitih ol/dı hem isti/ze sitiz²⁸⁴ Ve ḳis ilā āḥiri'l-ḳı't'a.

-20-

El-ḳı't'atü'l-'aşrūn fi'l-**baḥri'l-hezec** el-aḥreb el-maḥbūz 'alā vezni'r-rubā'ī.²⁸⁵ Bu beyt gibi:

²⁸¹ kıt'a: kıt'ada E.

²⁸² lafzınuñ: -E.

²⁸³ ecliyçün: eclinden E.

²⁸⁴ Şamraya çir/ki dimişler/daḥı sergī/n līkin
Sidüğe bo/ḥa çemīn dir/ler (ü) hem da/ḥı kümīz

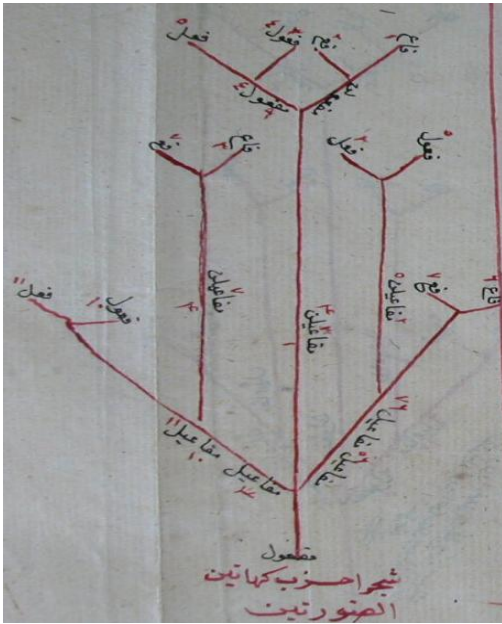
Ğunde örüm/cege di şa/ru arı mün/c-sütüh
Önegülük/ḥu-sitih ol/dı hem isti/ze sitiz: -D.

Çün serv-i nigâr men be-dîdem der-bâğ

(E22a) Ez-ğamze-i nergiseş be-bâlem zed dâğ

Ma'lûm ola ki vezn-i rubâ'î ki aña *dü-beytîve terâne* dağı tesmiye iderler, şu'arâ-yı 'Acem baħr-i hezceden iħrâc idüp yigirmi dörd nev' üzere irâd itmişlerdür. Mecmû'-ı envâ'uñ terkibi on lafzdur ki zıkr olunur: *Mefâ'ilün, mef'ülü, mefâ'ilün, mefâ'ilü, fe'ül, fa', fâ', fa', mef'ülün, fâ'ilün* lafzlarıdır ki²⁸⁶ e'imme-i Ĥorâsân'dan Ĥ'âce Ĥasan Ķattân ĥâzretleri raħmetu'llâh²⁸⁷ mezkûr olan elfâzdan zabt ecliyün iki şecere şüreti peydâ idüp rûkn-i evveli *mef'ülü* olursa *Aħreb*, *mef'ülün* olursa *Aħrem* tesmiye iderler. Merħûm Şâhidî raħmetu'llâh²⁸⁸ bu kıt'ayı mezkûr envâ'dan şecere-i Aħreb'e ģuşn-ı evvel 'add olan nev'e binâ idüp irâd eylemişdür.

Hecez'ün ma'nâsı ve aşlı muqaddemâ beyân olunmuşdur. İ'âdeye muħtâc degüldür. Lâkin bu kıt'ada zıkrî sadra ve ibtidâya ĥarb 'arız olduğıyün²⁸⁹ *mefâ'ilün* lafzınıñ²⁹⁰ evvelinden *mîm*, âħirinden *nûn*²⁹¹ isķâţ olundu. Bâķi qalan *fâ'ilün*'ün²⁹² 'adem-i isti'mâline binâen bedeline *mef'ülü* vaz' olundu. Ĥaşvdan cüz'-i sâniyle sâdise qabz 'arız olduğıyün²⁹³ ĥâmis-i sâkin ĥazf olunup bâķi qalan *mefâ'ilün*, ĥâli üzere isti'mâl olundu. 'Arüzla qarba zelev 'arız olduğıyün²⁹⁴ mâ-teqaddümde²⁹⁵ beyân olunduğına binâen ki hetm (E22b)²⁹⁶ ile ĥarmuñ ictimâ'ından

285

286 ki: -D.

287 raħmetu'llâh: -D.

288 Merħûm Şâhidî raħmetu'llâh: Nâzım-ı merħûm D.

289 olduğıyün: olduğı eçlden E.

290 lafzınıñ: -D.

291 *nûn*: -E.

292 qalan *fâ'ilün*'ün: *fâ'ilü* E.

293 olduğıyün: olduğı eçlden E.

294 olduğıyün: olduğından E.

295 teqaddümde: muqaddemde E.

‘ibāretdür. *Mefā’ilün* lafzınınu²⁹⁷ evvelinden hārm sebebiyle *mīm*, hetm sebebiyle ki hāzfla kaçruñ ictimā’ından ‘ibāretdür, hāzf eclinden āhîrinden muḳaddemede beyān olan vech üzere sebab-i hafîf, kaçr eclinden ‘ayn iskānıyla hāmîs-i sākin daḫî isḳāṭ olunup bākî qalan *fā*‘alā hālîhi isti‘māl olundu. Takṭī‘ü’l-ebiyāt:

Dil bende/dürür saña/vü çāker hem/cān→ *mef’ülü mefā’ilün mefā’ilün (D120a) fā’*

Şîrîn le/bünje rûḫ-i²⁹⁸/revānum ḫay/rân→ *mef’ülü mefā’ilün mefā’ilün fā’*

Mef’ülü/mefā’ilün/mefā’ilün/fā’

Bu vezn-i/rubā’idür/ki olmaz pin/hân→ *mef’ülü mefā’ilün mefā’ilün fā’*

Tek ḫamle/vü qa’r üzüm/tekākîdür/tāk→ *mef’ülü mefā’ilün mefā’ilün fā’*

Hem rezdü/r²⁹⁹ üzüm çubu/ḡî yırtıḳdur/çāk→ *mef’ülü mefā’ilün mefā’ilün fā’*

Yapraḳ da/hı berg³⁰⁰ ağaç/yemişi hem/bār→ *mef’ülü mefā’ilün mefā’ilün fā’*

Kök bîḫ/velîk pek/sümāti bil/kāk→ *mef’ülü mefā’ilün mefā’ilün fā’*

Boḡmaḳ ḫa/fe kerden ol/dı silledür/lers³⁰¹

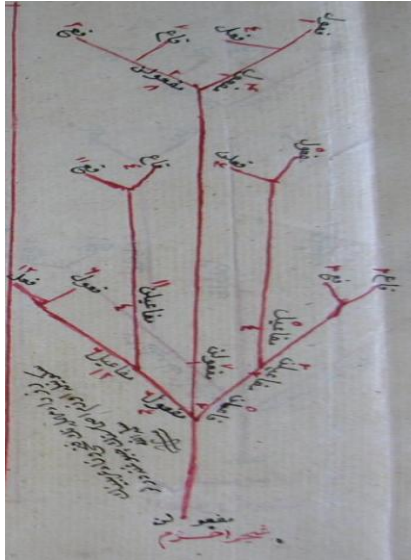
Celd oldu/lügatde çā/pük ü hem çā/lāk³⁰² Ve ḳis ilā āhîri’l-ḳıṭ’a.

-21-

(E23a) El-ḳıṭ’atü’l-ḫādiye ve’l-‘aşrûn fi’l-**baḫri’r-recez** el-maṭvî el-müsemmen. Bu beyt gibi:

Mî-şüküfed gül be-çemenhâ zi-nesîm-i seḫerî

Ve çî şevved ger nefesî pehlû-yı mâ bâde-ḫurî

296

²⁹⁷ *Mefā’ilün* lafzınınu: *Mefā’ilünün* E.

²⁹⁸ D nüshasında “rûḫ-i” ifadesi schven “رخى” şeklinde yazılmıştır.

²⁹⁹ *Rez*, *râ*-yı mühmelenün fethî, *zâ*-yı ‘Arabiyyenün sükünüyle “üzüm aşmasınınu çubuḡına” dirler (Derkenar, -E.).

³⁰⁰ *Berg*, *bâ*-yı muvahhidenün fethî ve *râ*-yı mühmele ile kâf-ı Fārisiyyenün (D ve E nüshalarında schven “kâf-ı ‘Arabiyyenün” yazılmıştır.) sükünüyle ma’nâ-yı ḫaḳîḳîsi “yol yaraḡına” dirler. Mecāzen “aḡaç yapraḡına” iṭlāk eylediler. Bu maḳāmda murād budur (Derkenar).

³⁰¹ *Lers*, *lām*un fethî ve *râ* ve *sîn*-i mühmelenün sükünlarıyla “sille” dimekdür. ‘Arabca “laṭme” dirler (Derkenar).

³⁰² Boḡmaḳ ḫa/fe kerden ol/dı silledür/lers

Celd oldu/lügatde çā/pük ü hem çā/lāk: -D.

Bu³⁰³ bahruḡ manāsın ve aşlı muḡaddemā beyān olduğı ecluden tekrār-ı beyāna ihtiyāc yoğdur. Ammā bu kıt'a zikri cemī' eczāya tayy 'arız olduğı ecludendür. Ya'nī cemī' eczāya tayy 'arız olduğı ecluden *müstef'ilün* lafzından³⁰⁴ muḡaddemede³⁰⁵ beyān olan vech üzere rābi'-i sākın ḡazf olunup bākī ḡalan *müste'ilün*³⁰⁶ lafzınınuğ 'adem-i isti'māline bināen bedeline *müfte'ilün* vaż'ıyla isti'māl olunur. Taḡtī'ü'l-ebiyāt:

'Aşık olan/ey gül-i ter/derd-i dile/çäre irer→ *müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün*

Bir şanemi/şarmağıla/sinesine/çäre irer→ *müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün*

Müfte'ilün/müfte'ilün/müfte'ilün/müfte'ilün

Bu recez-i/maḡvī(yi) bil/tā olasın/ehl-i hüner→ *müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün*

Bihḡten ol/dı elemek/hem dađı mā/şūdur elek→ *müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün*

Hem dađı a/şu gil-i sür/h oldu sepū/s oldu kepek→ *müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün*

H'āher (ü) kız/ḡardeşe di/māder ana/ata peder

Ādeme mer/düm di velī/merdüm-i çeş/m oldu bebek

(E23b)

Hıme vü hı/zümdür odun/hem dağı ḡā/kister (ü) kül

Āzer od en/gişt kömür/aḡkere köz/ya'nī zelek³⁰⁷ Ve kīs ilā āḡirihı.³⁰⁸

-22-

El-kıḡ'atū's-şāniye ve'l-'aşrūn fi'l-**baḡri'l-münserih** el-maḡvī el-meczū. Bu beyt gibi:

Mī-nişinīd mege ḡaḡ ber-āb nüvīsēnd

Āyet-i ḡübī ber-āfitāb nüvīsēnd

Bu bahruḡ ma'nāsı ve aşlı muḡaddemā mübeyyendür. Fe-tezekker. Lākin bu kıt'ada zikri şadra ve ibtidāya ve ḡaşvden cüz'-i şālisle sābi'a tayy 'arız olduğı ecluden³⁰⁹ ki muḡaddemede beyān olan vech üzere rābi'-i sākini ḡazfa tesmiye (D120b) iderler. *Müstef'ilünden fā, mef'ülāt*dan *vāv* iskāḡ olunup bākī ḡalan *müste'ilün*³¹⁰ lafzınınuğ bedeline *müfte'ilün, mef'ilāt* lafzınınuğ bedeline *fā'ilātü* vaż' olundu. 'Arüzla ḡarba ced' 'arız olduğı ecluden muḡaddemede beyān olan vech üzere *mef'ülāt* lafzınınuđ³¹¹ evvelinden sebebeyn-i ḡafifeyn iskāḡ ile 'āḡirinden *tā* iskān olunup bākī ḡalan *lāt* lafzınınuğ bedeline 'aymunuğ süküniyle *fā'* vaż' olundu. Taḡtī'ü'l-ebiyāt:

Pād-şehā/rif'atūn me/zīd ola her/gāh→ *müfte'ilün fā'ilātü müfte'ilün fā'*

Devlet (ü) nuş/ret mu'ın/(E24a) yarıcuḡ Al/lāh→ *müfte'ilün fā'ilātü müfte'ilün fā'*

Müfte'ilün/fā'ilātü/müfte'ilün/fā'

³⁰³ Bu: -E.

³⁰⁴ *müstef'ilün* lafzından: *müstef'ilünden* E.

³⁰⁵ muḡaddemede: muḡaddemde E.

³⁰⁶ E nüshasında sehven "*müstef'ilün*" yazılmıştır.

³⁰⁷ H'āher (ü) kız/ḡardeşe di/māder ana/ata peder

Ādeme mer/düm di velī/merdüm-i çeş/m oldu bebek

Hıme vü hı/zümdür odun/hem dağı ḡā/kister (ü) kül

Āzer od en/gişt kömür/aḡkere köz/ya'nī zelek: -D.

³⁰⁸ āḡirihı: āḡiri'l-kıḡ'a E.

³⁰⁹ ecludür ya'nī mezkür eczāya tayy 'arız olduğı ecludür: -D.

³¹⁰ *müste'ilün* lafzınınuğ: *müstef'ilün* E.

³¹¹ *mef'ülāt* lafzınınuğ: *mef'ülāt* E.

Maṭviy ü mec/zü gelür (ü)/münserih ey/şâh→ *müfte'ülün fâ'ilâtü müfte'ülün fâ'*

Düpdüze hem/vâre diyü/hem daḥı yek/sân→ *müfte'ülün fâ'ilâtü müfte'ülün fâ'*

Kes bübür en/bür kısac (u) /örse di sin/dân→ *müfte'ülün fâ'ilâtü müfte'ülün fâ'*

Hem daḥı hâ/yisk çekiç/tiše keser/dür→ *müfte'ülün fâ'ilâtü müfte'ülün fâ'*

Dörpiye di/çüb-sây/hem ege sü/hân→ *müfte'ülün fâ'ilâtü müfte'ülün fâ'*

Dağ depesi/ne di şaḥ gi/rive beleḥ/dür→ *müfte'ülün fâ'ilâtü müfte'ülün fâ'*

Güh necis/küh taḡ (u)/örgüce kü/hân→ *müfte'ülün fâ'ilâtü müfte'ülün fâ'* Ve kıs ilâ âhiri'l-kıṭ'a.

-23-

El-kıṭ'atü's-şâliḡe ve'l-aşrûn fi'l-**baḥri'l-hezec** el-mekfûf el-maḥzûf el-müsemmen. Bu beyt gibi:

Be-ruḥ mâh-ı tamâmî be-ḡad serv-i revânî

Be-leb râḡat-ı rûḥî be-çeşm âfet-i cânî

Ma'nâsı ve aşlı muḡaddemâ beyân olundu. Fe-tezekker. İ'âdeye bâ'is, bu kıṭ'ada şadra ve ibtidâya ve ḡaşvden cüz'-i şâliḡle sâbi'e keff 'illeti 'arız olduḡı eclendür. Ya'nî 'illet-i ma'hüdanuḡ mezkûr eczâya 'arüzü sebebiyle *mefâ'ilün*ün âhirinden *nûn* iskâṭ olunup mâ-ḡablî ḡâli³¹² üzere ibkâ ile isti'mâl olundu. 'Arüzla ḡarba ve ḡaşvden cüz'-i şânîyle sâdisce ḡazf 'arız (**E24b**) olduḡuyçün³¹³ âhirinden muḡaddemede³¹⁴ beyân olan vech üzere sebeb-i ḡafif iskâṭ olunup bâḡî ḡalan *mefâ'imün* 'adem-i isti'mâline binâen bedeline *fe'ülün* vaz' olundu. Taḡṭi'ül-ebiyât:

Elâ ey şe/h-i ḡübân/dil ü cânı/iden cây→ *mefâ'ilü fe'ülün mefâ'ilü fe'ülün*

Sa'âdetle/bu câyı/şerif eyle/ser-â-pây→ *mefâ'ilü fe'ülün mefâ'ilü fe'ülün*

Mefâ'ilü/fe'ülün/mefâ'ilü/fe'ülün

Çü mekfûf o/la maḥzûf/hezec baḥrı/dil-âsây→ *mefâ'ilü fe'ülün mefâ'ilü fe'ülün*

Çi ne kuş ye/mi çine³¹⁵/daḥı ḡovcı/süḡan-çin→ *mefâ'ilü fe'ülün (D121a) mefâ'ilü fe'ülün*

ḡasûd oldı/bed-endi/ş özin göri/ci ḡod-bîn→ *mefâ'ilü fe'ülün mefâ'ilü fe'ülün*

Yoḡun zeft ü/baḡile/digil züft³¹⁶ ü/velî zeft³¹⁷

Nedür ḡayır/di tîre/bulanık tö/re âyîn

Perend ibri/şime hem/di dîbâc u/ipek keḡ

Güzel ḡüb o/la zîbâ/velî zîşt o/la çirkin³¹⁸ Ve kıs ilâ âhiri'l-kıṭ'a.

³¹² ḡâli: ḡâl E.

³¹³ olduḡuyçün: olduḡı eclden E.

³¹⁴ muḡaddemede: muḡaddemde E.

³¹⁵ *Çine, cîm*-i 'Acemînüḡ kesri ve *yâ-yı* müşennât-ı taḡtiyyenüḡ sükünü ve *nûnuḡ* fethi ve 'alâmet-i *hâ* ile "kuş yemi" ya'nî dâne ki tuzaḡa ḡoyup anuḡla kuş avlarlar (Derkenar, -D).

³¹⁶ *Züft, zâ-yı* 'Arabînüḡ zammı ile ve *fâ* ve *tânüḡ* sükünüyle "baḡil" dimekdür (Derkenar, -D).

³¹⁷ *Zeft, zâ-yı* 'Arabînüḡ fethi ve *fâ* ve *tâ-yı* müşennât-ı fevḡiyye ile "yoḡun ve yumrı" dimekdür (Derkenar, -D).

Zift, zâ-yı 'Arabînüḡ kesriyle ve *fâ* ve *tânüḡ* sükünüyle "ḡir" didükleri nesnedür (Derkenar, -D).

-24-

El-kış'atü'r-râbi'a ve'l-'aşrûn fi'l-**baħri'r-recez** el-maşvî el-maħbûn. Bu beyt gibi:

Ey zi-tu kûh kûh-ı ğam ber-dil-i mübtelâ-yı men

(E25a) *Nîst murâd-ı ħâtıret cüz ğam u cüz belâ-yı men*

Bu baħruñ ma'nâsı ve aşlı muķaddemâ beyân olunmuşdur. Fe-tezekker. Bu kış'ada řadr-ile ibtidâya ve ħaşvden cüz'-i sâlisle sâbi'e řayy 'arız olduğı eclden muķaddemede³¹⁹ beyân olan vech üzere *müstemilünden* râbi'-i sâkin ħazf olunup bâķi қalan *müstemilün* lafzınıñ³²⁰ 'adem-i isti'mâline binâen bedeline *müstemilün važ'* olundu. 'Arüzla şarba ve ħaşvden cüz'-i sâniyle sâdisle ħabn 'arız olduğından muķaddemede³²¹ beyân olan vech üzere *sin* iskâş olunup bâķi қalan *müstemilün* lafzınıñ³²² 'adem-i isti'mâline binâen bedeline *mestemilün važ'* olundu. Taķřı'ül-ebayât:

Hîç ire ħo/r baķmağıl/bil ki melâ/o pür-hüner→ *müstemilün mestemilün müstemilün mestemilün*

Ma'den eger/çi tiredür/çün қazasın/çıқar güher→ *müstemilün (mestemilün) müstemilün mestemilün*

Müstemilün/mestemilün/müstemilün/mestemilün

şayy-ıla ħab/n-ıla recez/oldı revâ/n-râster→ *müstemilün mestemilün müstemilün mestemilün*

şâne şarak/bıyık burüt/hem řaқala/dı rişdür→ *müstemilün mestemilün müstemilün mestemilün*

Rîşe řaқaқ/durur daħı/bart baş a/dı rişdür→ *müstemilün mestemilün müstemilün mestemilün*

Çire yegin/di kimnune/zîre vü ħî/re³²³ yoşdur(ur) **(E25b)**

Bal arınıñ/çü nüşdur/dikeni da/ħı nişdür

Göz қаpağı/na pîle³²⁴ di/pür şoludur/kedü қаbaқ

Boş tehî dü/rür baş u ser/artuқ daħı/bişdür(ür)³²⁵ Ve қis ilâ aħiri'l-kış'a.³²⁶

-25-

El-kış'atü'l-ħâmise ve'l-'aşrûn fi'l-**baħri't-tavîl** es-sâlim. Bu beyt gibi:

³¹⁸ ħasûd oldı/bed-endi/ř özin göri/ci ħod-bîn→ *mestemilü fe'ülün mestemilü fe'ülün*

Yoğun zeft ü/baħîle/digil züft³¹⁸ ü/velî zeft³¹⁸
Nedür қayırdı/tire/bulanık tö/re äyîn

Perend ibri/şime hem/di dibâc u/ipek keş
Güzel ħûb o/la zibâ/velî zişt o/la çirkin: -D.

³¹⁹ muķaddemede: muķaddemde E.

³²⁰ lafzınıñ: -E.

³²¹ muķaddemede: muķaddemde E.

³²² lafzınıñ: -E.

³²³ *Ĥire, ħâ-yı* mu'cemenün kesri ve *yâ-yı* müšennât-ı taħtiyyenün süķünıyla "yoř" dimekdür, ya'nî "donuқ" ma'nâsına (Derkenar, -D).

³²⁴ *Pîle, bâ-yı* 'Acemînün kesri ve *yâ-yı* müšennât-ı taħtiyyenün süķünü ve *ħâ-yı* 'alâmet ile "göz қаpağına" dirler. 'Arabca جفن gibi (E26a derkenar, -D).

³²⁵ Çire yegin/di kimnune/zîre vü ħî/re³²⁵ yoşdur(ur)

Bal arınıñ/çü nüşdur/dikeni da/ħı nişdür

Göz қаpağı/na pîle³²⁵ di/pür şoludur/kedü қаbaқ

Boş tehî dü/rür baş u ser/artuқ daħı/bişdür(ür): -D.

³²⁶ Ve қis ilâ aħiri'l-kış'a: İlâ aħirihi D.

TURUK

International Language, Literature and Folklore Researches Journal

2019, Year 7, Issue 18

Issn: 2147-8872

Dil-ārām mā-rā ger be-va'de vefā būdī

Be-nev'ī būdī kāfir tesellī-i mā būdī

Ṭavīlūḡ ma'nā-yı lügavīsi "uzun" dimekdür, Fürs'de "dīrāz" gibi. Bu baḡre baḡr-i ṭavīl diyü tesmiye eylediler. Zīrā 'Arab'dan mesmū' olan eş'arda kırk sekiz cüz'³²⁷ müstemil bu baḡrden ḡayrı vārid olmamışdır. Beyān maḡalli aḡa mübtenīdür ki Ḥalīl bin³²⁸ Aḡmed rahmetu'llāhi te'ālā³²⁹ ḡazretleri ki bu fennūḡ vāšī'idür, on baḡrden her birini ki hezec, recez, remel, münserih, muzāri', muḡteḡab, müctes, ḡafif, vāfir, kāmildür, altı rükn-i sübā'ī üzere vāz' eylemişdür ki beyt-i vāḡidūḡ mecmū'-ı ḡurūfı kırk iki ḡarf olur. Baḡr-i müteḡāribi sekiz rükn-i ḡumāsī üzere vāz' eylemişdür ki mecmū'-ı³³⁰ ḡurūfı kırk ḡarf³³¹ olur. Eḡerçi baḡr-i medīdi ve baḡr-i basīṭi dört rükn-i subā'ī ve dört rükn-i ḡumāsī üzere vāz' eylemişdür ki mecmū'-ı ḡurūf-ı beyt-i vāḡid kırk sekiz ḡarf olur. Ammā baḡr-i medīd eş'ār-ı 'Arab'da dā'imā meczū müseddes müsta'mel (**E26a**) olur. Baḡr-i basīṭ ya meczū müseddes müsta'mel olur³³² ya müḡemmen-i maḡbūn müsta'mel olur ve 'alā kile't-taḡdīreyn bākī ḡalan ḡurūf baḡr-i ṭavīlūḡ ḡurūfından noḡşān üzere olur. Kemā lā-yaḡfā 'alā zī-bašīre, bu baḡr ašlında³³³ iki kerre *fe'ülün mefā'ülün fe'ülün mefā'ülün*dür. Bu kıṭ'a da ašl üzere müsta'mel olup ezāḡif ve³³⁴ 'ilelden (bir) nesne 'arız olmamışdır. Taḡṭī'ül'ebyāt:

Bu baḡr-i/ṭavīli gel/işit ey/boyı uzun→ *fe'ülün mefā'ülün fe'ülün mefā'ülün* (**D121b**)

Ki nice/laṭīf (ü) ḡū/b olur mün/teḡā mevzūn→ *fe'ülün mefā'ülün fe'ülün mefā'ülün*

Fe'ülün/mefā'ülün/fe'ülün/mefā'ülün

Hemişe/ sa'ādet ya/rıcuḡ dev/letūḡ eفزūn→ *fe'ülün mefā'ülün fe'ülün mefā'ülün*

Firīb al/damaḡ oldı/firībī/den aldanmaḡ

Kişi cā/blūs itmek/nedür ya'/nī yaldanmaḡ³³⁵

Keşiden/dürür çekmek/küşāden/dürür açmaḡ

Lügatde/bümingīden³³⁶/ḡaḡıyup/ṭoṭuldanmaḡ

ḡunūden/ıımızḡanmaḡ/uyumaḡ/bi-ḡusbīden

Be-bāliš/nihāden ser/-ḡu yaşdu/ḡa yaşdanmaḡ³³⁷ Ve kis ilā āḡiri'l-kıṭ'a.

-26-

(**E26b**) El-kıṭ'atū's-sādise ve'l-'aşrūn fi'l-**baḡri'l-müteḡārib** el-müḡemmen es-sālim. Bu beyt gibi:

Eger serv-i men der-ḡemen cā mī-ḡīred

'Aceb bāşed ez-serv bālā be-ḡīred

³²⁷ cüz'i: ḡarfi E.

³²⁸ bin: ibni E.

³²⁹ te'ālā: -E.

³³⁰ D ve E nüshalarında izafet ى ile gösterilmiştir.

³³¹ ḡarf: -D.

³³² Baḡr-i basīṭ ya meczū müseddes müsta'mel olur: -D.

³³³ bu baḡr ašlında: ašlında bu baḡr E.

³³⁴ ü: -D.

³³⁵ Kelime D ve E nüshalarında بلىتمق şeklinde yazılmıştır.

³³⁶ *Bümingīden*, *bānuḡ* zammıyla ve *mīmūn* kesri(yle) "ḡaḡıyup ṭoṭuldanmaḡa" dirler (Derkenar, -D).

³³⁷ Keşiden/dürür çekmek/küşāden/dürür açmaḡ

Lügatde/bümingīden³³⁷/ḡaḡıyup/ṭoṭuldanmaḡ

ḡunūden/ıımızḡanmaḡ/uyumaḡ/bi-ḡusbīden

Be-bāliš/nihāden ser/-ḡu yaşdu/ḡa yaşdanmaḡ: -D.

Bu³³⁸ baħruŋ ma'nāsı ve aşlı muqaddemā beyān olunmuşdur ve bu kıt'a³³⁹ aşl vaż'ı üzere isti'māl olunup aşlā zihāfāt ve 'ilelden bir nesne 'arız olmamışdur. Taqtı'ül'ebyāt:

Nigār-ı/semen-ber/şeker-leb/perī-rū→ *fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün*

Beŋi 'an/ber-i ter/şaçı gā/liye-bū→ *fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün*

Fe'ülün/fe'ülün/fe'ülün/fe'ülün

Teqārüb/k'ola sā/lim uş ey/perī-rū→ *fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün*

Çam ağa/cı gīj³⁴⁰ ü /kayın a/gacı gūş→ *(fe'ülün) fe'ülün fe'ülün fe'ülün*

Ağac de/legen hū/ldür³⁴¹ bū/m baykuş→ *fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün*

Perīr³⁴² ö/teki gü/ne di dey/düne di

Dün ışra/ğı gice/ye dūş u/perendūş³⁴³

Döşek cā/me-h'āb ol/dı 'uryān/yalıncağ

Der-'āgū/ş kün qoc/kucağ ol/dı āgūş³⁴⁴ Ve kıis ilā āhiri'l-kıt'a.

-27-

(E27a) El-kıt'atū's-sābi'a ve'l-'aşrūn fi'l-**baħri'l-muqtedāb** el-maṭvī el-müsemmen. Bu beyt gibi:

Bā-lebet çı mī-ṭalebem bāde nezd-i cān çı būd

Bā-raħt çı meh nigerem bende pīş-hān ki būd

İktidāb lügatde "bir nesneyi bir nesneden kaṭ'a" dirler, Fürs'de "bürīden-i cüz'ī ez-çizī" didikleri gibi. Bu baħre baħr-i muqtedāb diyü tesmiye eylediler. Baħr-i münserih ile 'urd-ı elfāz u erkānda müttehid olup tertīb-i eczāda ittiḥāddan munḳaṭı' olduğün baħr-i münserihde *müstef'ilün mef'ülāt*dan muqaddem bu baħrde muahḥar olmağ ḥasebiyle aşlı³⁴⁵ erbāb-ı Fārisiyye 'inde iki kerre *mef'ülātü müstef'ilün mef'ülātü müstef'ilündür*.³⁴⁶ Lākin bu kıt'ada cem' eczāya ṭayy 'arız olduğü eclden muqaddemede³⁴⁷ beyān olan vech üzere rābi'-i sākin ḥazf olunup bāki qalan *mef'ilāt* bedeline *fā'ilātü* ve *müste'ilün* bedeline *müfte'ilün* vaż'ıyla isti'māl olundılar.³⁴⁸ Taqtı'ül'ebyāt:

Yār-i gül-'i/zārum eger/göz uciyla/kıla nazār→ *fā'ilātü müfte'ilün fā'ilātü müfte'ilün*

Ḥurrem ola/cān u göñül/medḥin ide/şām (u) şeħer→ *fā'ilātü müfte'ilün fā'ilātü müfte'ilün*

³³⁸ Bu: -E.

³³⁹ kıt'a: kıt'ada E.

³⁴⁰ *Gij, kāfı* 'Acemīnün kesri ve *yā-yı* müşennāt-ı taḥtiyyenün ve *rā-yı* 'Acemīnün sükunlarıyla "çam ağacı" dimekdür, 'Arabca "şanavber" gibi (Derkenar, -D).

³⁴¹ *Hül, hā-yı* mu'cemenün zammı ve *vāvun* ve *lāmun* sükunlarıyla "ağac delegen kuş" (Derkenar, -D).

³⁴² (*Perīr*), *bā-yı* 'Acemīnün fetḥi ve *rā-yı* mühmelenün beyninde *yā-yı* müşennāt-ı taḥtiyye ile "dün degül öteki gün" dimekdür (Derkenar, -D).

³⁴³ *Perendūş, bā-yı* 'Acemīnün ve *rā-yı* mühmelenün fetḥalarıyla ve *nūmun* sükunıyla, *dāl-ı* mühmelenün zammı ve *vāv* ve *şīm-ı* mu'cemenün sükunlarıyla "dün gice degül öteki gice" dimekdür. ? Türkisi "ışrağı" dimekdür (Derkenar, -D).

³⁴⁴ Perīr³⁴⁴ ö/teki gü/ne di dey/düne di

Dün ışra/ğı gice/ye dūş u/perendūş³⁴⁴

Döşek cā/me-h'āb ol/dı 'uryān/yalıncağ

Der-'āgū/ş kün qoc/kucağ ol/dı āgūş : -D.

³⁴⁵ aşlı: aşl D.

³⁴⁶ Ammā 'Arabiye 'inde iki kerre *mef'ülātü müstef'ilün müstef'ilündür*. Fe'ḥfaz (Derkenar).

³⁴⁷ muqaddemede: muqaddemde E.

³⁴⁸ olundılar: olundı E.

(E27b)

Fā'ilātü/ müfte'ilün/fā'ilātü/müfte'ilün

Tayy iderse/muktedabı/dinür aña/ehl-i hüner→ *fā'ilātü müfte'ilün fā'ilātü müfte'ilün*Hem peride/n uçmağ u hem/dağı uçma/ğ oldu behişt→ *fā'ilātü müfte'ilün fā'ilātü müfte'ilün*Düzağ oldu/çamu adı/geşt oldu/ekdi bi-geşt→ *fā'ilātü müfte'ilün fā'ilātü müfte'ilün*

İncil adı/Engiliyün/büt-perest pu/ta tapucu

Hem telise/hegbedürür/hem kilise/oldı künişt

Sümcdur yi/r altı zalak/yağc oldu/rağc u ferağc

Çirkin ü çe/pel dağı di/çirkine ha/şük di zişt³⁴⁹ Ve kis ilā ahiri'l-kıṭ'a.

-28-

El-kıṭ'atü's-şāmīne ve'l-āşrūn fi'l-**baḥri'r-remel** el-mağşūr el-müseddes. Bu beyt gibi:*Tā leb-i ü dīd sīg der-şarāb**Ez-müşelleş mī-nümāyed ictināb*

Bu baḥruñ ma'nası ve aşlı muqaddemā beyān olmağ ḥasebiyle tekrār-ı beyāna ḥācet yoğdur. Fe-tezekker. Bu kıṭ'ada 'arüz-ile darba qaşr 'illeti 'arız olduğı eelden muqaddemede³⁵⁰ beyān olan vech üzere *fā'ilātün* lafzınıñ³⁵¹ ahirinden sebeb-i ḥafifün sākinini isğāṭla müteḥarrikini iskān (**D122a**) itdüğ.³⁵² Bāki qalan *fā'ilāt* 'alā ḥālihi isti'māl olundu. Taḳṭi'ül-ebiyāt:

Her ki ḥüb aḡ/lāğ-ıla mev/(**E28a**) şūf ola→ *fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt*Devlet-i kev/neyn aña ma'/ṭūf ola→ *fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt*

Fā'ilātün/fā'ilātün/fā'ilāt

Vezni budur/çün remel mağ/şūr ola→ *fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt*Cāh mañsıb/çāh kıyı/rāh yol→ *fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt*Kāh şaman/keh dağı kā/hū marul→ *fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt*Qaynana zen/-māderi bil/şüy er→ *fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt*Yenge qayna/ta piyü vü/zen-peder→ *fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt*

Nül qaz bur/nıdurur fer/zend oğul

³⁴⁹ İncil adı/Engiliyün/büt-perest pu/ta tapucu
Hem telise/hegbedürür/hem kilise/oldı künişt

Sümcdur yi/r altı zalak/yağc oldu/rağc u ferağc
Çirkin ü çe/pel dağı di/çirkine ha/şük di zişt : -D.

³⁵⁰ muqaddemede: muqaddemde E.

³⁵¹ *fā'ilātün* lafzınıñ: *fā'ilātün* E.

³⁵² Ba'zı nüşhada "çün remel-i mağşūr ola" bedeline "çün remel-i mağzūf ola" vāki' olmuşdur. Lākin bu nüşha şaḥiḥ degüldür. Nitekim vechi muqaddemeye nāzır olan kimseye ḥafı degüldür (Derkenar, -E).

Güyegü dā/māddur oy/naş mül³⁵³ Ve kis ilā ‘āhiri’l-kıṭ‘a.³⁵⁴

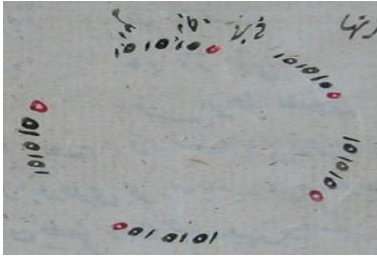
Tezyil: Ma‘lūm ola ki Şāhidī rahmetu’llāh ḥazretleri(nūḡ)³⁵⁵ ihtiyār eyledikleri buḡūr, erbāb-ı ‘arūz-ı ‘Arabiyye(ye) i‘tibār eyledükleri buḡūrdan ba‘zı olmak ḥasebiyle münāsib ‘add olundu ki tetmīm-i fā‘ide ecliyçün uşul-i buḡūruḡ keyfiyyet-i taḡṭī‘i suḡūlet ile nümāyān olmak ḡaşdına³⁵⁶ vaz‘ eyledükleri devā‘ir-i ḡamse bu maḡalde daḡı irād oluna.

Tenbīh: Ehl-i hendese ‘indinde *dā‘ire* diyü bir saḡḡ-ı müstedire iṭlāk iderler ki ḡaṭṡ-ı vāḡid-i müstedir, anı ihāṡa idüp ḡāḡ (ü) vasaṡından iḡrāc olunan ḡuṡūṡa cemī‘-i cevānibe ‘ale’s-seviyye ola. Lākin bu maḡalde *dā‘ireden*³⁵⁷ murād ḡaṡṡ-ı müstedir (**E28b**) dimekdür. Nitekim ehl-i hey‘et daḡı buḡa zāhiblerdür. Dā‘irenüḡ eṡrāfında³⁵⁸ terḡīm olunan³⁵⁹ şıfır şeklinde olan³⁶⁰ ḡālḡa-i müdevvereler, müteḡarrike ‘alāmetdür.³⁶¹ ḡaṡṡ-ı müstaḡimler sākine ‘alāmetdür. Fe’ḡfaz.³⁶²

Dā‘ire-i müctelebe:

Feth-i *lām* ile buḡūr-ı şelāşeyi müştemildür: Hezec,³⁶³ recez,³⁶⁴ remel.³⁶⁵ Recez,³⁶⁶ hezecüḡ³⁶⁷ evvel *mefā‘ilün*üḡ ‘aymndan münfekk olur. Remel, hezecüḡ ol *mefā‘ilün*üḡ *lām*ndan münfekk olur. Bu dā‘ireye ve bevāḡiye birer ismle tesmiyenüḡ vechi mufaşşalātda meşṡurdur. Bu maḡalde zıkrı münāsib degüldür.

Hāzihi dā‘iretüḡa:

Dā‘ire-i müştebihe:

Kesr-i *bā* ile buḡūr-ı sitteyi müştemildür: Serī‘,³⁶⁹ münserih,³⁷⁰ ḡafif,³⁷¹ muzāri‘,³⁷² mukṡedāb,³⁷³ müctes.³⁷⁴ Münserih, serī‘üḡ *müstefilün* şānışinüḡ *mīm*inden münfekk olur. ḡafif, serī‘üḡ *müstefilün* şānışinüḡ *tās*ından

³⁵³ Nül ḡaz bur/nıdurur fer/zend oḡul

Güyegü dā/māddur oy/naş mül: -D.

³⁵⁴ Ve kis ilā ‘āhiri’l-kıṭ‘a: İlā ‘āhiri’l-kıṭ‘a D.

³⁵⁵ Şāhidī rahmetu’llāh ḡazretleri(nūḡ): nāzım ḡazretleri(nūḡ) D.

³⁵⁶ ḡaşdına: ḡaşd D.

³⁵⁷ Dā‘ireden murād, devā‘ir-i ḡamsedür ki erbāb-ı ‘arūz-ı ‘Arabiyye buḡūr-ı sitte-i ‘ışrınüḡ tefkik beyān-içün vaz‘ idüp her dā‘ire ‘alā ḡasbūt-tenāsüb bir ism-ile tesmiye eylemişlerdür. Her bir dā‘irede ḡaç baḡr zıkrı olunduḡını Şadru’ş-şerī‘a el-Buḡārī bi-muḡṡac ilā rahmeten rabbihī’l-ḡādī *Ebyāt-ı ḡamse*de beyān eylemişdür. Bir ta‘bir ile ki sebḡat itmiş degüldür. Nitekim maḡalline nāzır olan kimesneye vechi ḡafı degüldür (Derkenar). (E2b ve D109a’da konudan azade olarak yer alan bu derkenar, anlamı tamamlaması için aruz dairelerinin anlatıldıḡı bu sayfaya alınmıştır.)

³⁵⁸ Dā‘irenüḡ eṡrāfında: Dā‘ire eṡrāfına D.

³⁵⁹ olunan: olan D.

³⁶⁰ şıfır şeklinde olan: -E.

³⁶¹ ‘alāmetdür: ‘alāmet E.

³⁶² Fe’ḡfaz: -E.

³⁶³ Aşl-ı hezec, altı kerre *mefā‘ilündür* (Derkenar, -D).

³⁶⁴ Aşl-ı recez, altı kerre *müstefilündür* (Derkenar, -D).

³⁶⁵ Aşl-ı remel, altı kerre *fā‘ilātündür* (Derkenar, -D).

³⁶⁶ Recez: -D.

³⁶⁷ D nüshasında sehven “recez” yazılmıştır.

³⁶⁸ E28b.

³⁶⁹ Aşl-ı serī‘, iki kerre *müstefilün müstefilün mef‘ülātüdür* (Derkenar, -D).

³⁷⁰ Aşl-ı münserih, iki kerre *müstefilün mef‘ülātü müstefilündür* (Derkenar, -D).

³⁷¹ Aşl-ı ḡafif, iki kerre *fā‘ilātün müstefilün fā‘ilātündür* (Derkenar, -D).

³⁷² Aşl-ı muzāri‘, iki kerre *mefā‘ilün fā‘ilātün mefā‘ilündür* (Derkenar, -D).

³⁷³ Aşl-ı mukṡedāb, iki kerre *mef‘ülātü müstefilün müstefilündür* (Derkenar, -D).

³⁷⁴ Aşl-ı müctes, iki kerre *müstefilün fā‘ilātün fā‘ilātündür*.

münfekk olur. Muzāri‘, serī‘üñ *müstefīlün* s̄ānīşinüñ ‘aymndan münfekk olur. Muḳteḁab, serī‘üñ ‘ayn-ı³⁷⁵ *mef‘ülātü* (E29a) evvelinüñ *mīm*inden münfekk olur. Müctes, serī‘üñ ‘ayn-ı *mef‘ülātü* evvelinden münfekk olur.

Hāzihi dā‘iretühā:

Baḥr-i serī‘, aşl i‘tibār olunup buḥūr-ı bāḳiyyenüñ³⁷⁷ andan fekkini i‘tibār-ı iktifāya mebnīdür. Ve illā mezkūr buḥūruñ her birini āḥirden i‘tibārāt-ı müte‘addide ile fekki mümkindür. Nitekim vech-i³⁷⁸ mufaşşalātu meş‘ürdür.

Dā‘ire-i mu‘telife:

Kesr-i *lām* ile³⁷⁹ iki baḥri müştemildür: Vāfir³⁸⁰, kāmīl³⁸¹. Kāmīl, vāfirüñ ol *müfā‘aletün*üñ ‘aymndan münfekk olur.

Hāzihi dā‘iretühā:

Dā‘ire-i muḥtelife:

Kesr-i *lām* ile buḥūr-ı şelāşeyi müştemildür: Ṭavīl³⁸³, (E29b) medīd, basīṭ. Ammā *Tuḥfe*‘de ṭavīlden ḡayrısı mezkūr olmaduḡına bināen, bāḳinüñ tefkik maḥallini beyāna iḥtiyāc yoḡdur. (D122b) Hāzihi dā‘iretühā:

Dā‘ire-i müttefiḳa:

Mezkūr aşllar her ḳaçan s̄ābıḳan mevākī‘inde münāsebet ile mübeyyen oldıysa da lākin tekrār bu maḥalde zikri (mürekkep daḡıldıḡı için buradaki iki kelime okunamadı) ?? dā‘irede isti‘mālī sehl olsun içündür (Derkenar, -D).

³⁷⁵ ‘ayn: -E.

³⁷⁶ E29a.

³⁷⁷ buḥūr-ı bāḳiyyenüñ: bevākī buḥūruñ E.

³⁷⁸ D ve E nüshalarında izafet ı ile yapılmıştır.

³⁷⁹ Kesr-i *lām* ile: -E.

³⁸⁰ Aşl-ı vāfir, *müfā‘aletün* sitt merrāt (Derkenar, -D).

³⁸¹ Aşl-ı kāmīl, *mütefā‘ilün* sitt merrāt (Derkenar, -D).

³⁸² E29a.

³⁸³ Aşl-ı ṭavīl, *fe‘ülün mefā‘ilün* sitt merrāt (Derkenar, -D).

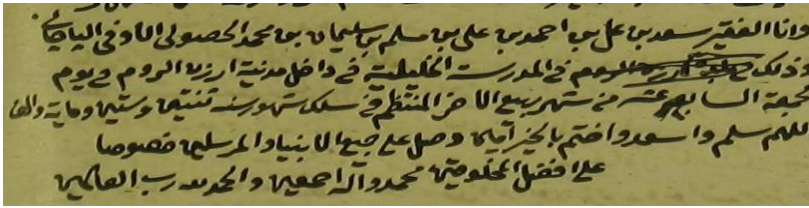
³⁸⁴ E29b.

Kesr-i *fā* ile iki bahri müstemildür³⁸⁵; Mütেকārib³⁸⁶, mütedārik. Lākin *Tuhfe-i Şāhidī*'de mütedārik mezkūr olmadığı ecden tekkik maḥallini beyāna ihtiyāc yokdur.

Hāzihi dā'iretühā:

Ma'lūm ola ki devā'irūñ zikri eṣnā-yı kaṭ'da olmaḵ münāsib iken te'hīr olunup zeylde zikr olunması kıṭ'anuñ zikrleri 'arūziyyūnuñ devā'irde ictimā'ımı i'tibār eyledikleri buḥūruñ tertibi üzere olmaduğıyūndür.³⁸⁷

Sonuç

Gerek hayatı gerekse eserleri üzerinde herhangi bir ilmî çalışmaya rastlamadığımız Penbe-zāde-i Erzen-i Rūmî'nin *Risāle fi'l-Arūz* isimli eserinin çeviri yazılı metnini tenkitli olarak vermeye ve bulabildiğimiz eserlerini ortaya koymaya çalıştık. Eserin, bazı katalog kayıtlarında geçtiği gibi “*Tuhfe-i Şāhidī* şerhi” olmasından ziyade, *Tuhfe-i Şāhidī*'de geçen bahirlerin, aruz ilmini öğretmek gayesiyle örnek alınarak ortaya konduğu bir aruz risalesi görünümü arz ettiğini tespit ettik. Hemen bütün illet ve zihafın gösterilmiş olması; nüsha karşılaştırması yapılmış olması; örnek beyitler üzerinde uygulanan takti'lerin varlığı; gerek belagate gerekse nazım şekillerine has edebî ıstılahların mevcudiyeti; kaynak olarak gösterilen Halil bin Ahmed, el-Cevherî, Sadru's-Şerî'a, Büzürc bin Muhammed, el-Ahfeş, Hasan Kattân, Yûsuf-ı Arûzî gibi aruz tarihinin kilometre taşlarından deliller ve örnekler gösterilmiş olması eserin önemini artıran özellikler arasında sayılabilir. Ayrıca bahirler üzerinde uzun açıklamalar yapılmış olması; bahir ve cüzlerin isimlendirilme meseleleri üzerinde durulması da *Risāle fi'l-Arūz*'un zengin yapısını ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Abbās İkbāl Âştîyânî (1350), *Mecmu'a-i Makālât-ı Abbās İkbāl-i Âştîyânî*, Kitābfurūşî Hayyâm Yayınları.

³⁸⁵ Kesr-i *fā* ile iki bahri müstemildür: *Fā* ile bahreyn-i müstemiledür E.

³⁸⁶ Aşl-ı mütেকārib, *fe'ülün* şemān merrāt (Derkenar, -D).

³⁸⁷ iken te'hīr olunup zeylde zikr olunması kıṭ'anuñ zikrleri 'arūziyyūnuñ devā'irde ictimā'ımı i'tibār eyledikleri buḥūruñ tertibi üzere olmaduğıyūndür: -E.

³⁸⁸ -E.

“Basiret sahibine gizli kalmayacağı gibi tamamlaması sebebiyle hamt Allahu tealaya ve salatların en faziletlisi ve en iyisi Resul'üne olsun. Ben fakir Sa'd bin Ali bin Ahmed bin Ali bin Müslim bin Süleyman bin Muhammed el-Husûlî el-Evfâ el-Pâcânî bunu Erzen-i Rūm'da bulunan *Haliliyye Medresesi*'nde 1162 senesinin Rebiülahir ayının on yedinci Cuma günü (6 Nisan 1749) muntazam olarak hazırladı. Allah'ım selamet ver, mutlu kıl, bitirmemi hayırlı kıl. Bütün peygamber ve resullere ve özellikle yaratılmışların en faziletlisi Hz. Muhammed ve ailesinin hepsine salât ve selâm olsun. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'adır.”

- Alî-Şîr Nevâyî (2015), *Mîzânü'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)*, haz. Kemal Eraslan, 2. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ateş, Ahmed; Tarzî, Abdülvehhâb (1962), *Farsça Grameri*, 3. baskı, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Aybakan, Bilal (2010), “Şâfiî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 38, s. 223-232.
- Canım, Rıdvan (2018), *Latîfi-Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ISBN: 978-975-17-4096-0, e-kitap, s. 522.
- Çetin, Nihad M. (1991), “Arûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 3, s. 424-437.
- Çiçekler, Mustafa (2010), “Şems-i Kays”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 38, s. 508.
- Demirayak, Kenan (2001), “Kasîdetü'l-Bürde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 24, s. 566-568.
- Er, Rahmi (1992), “Büzürc b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 6, s. 521-522.
- es-Savanihü's-Salihiye*, Kütahya Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 43 Ze 1097/2, 11b-26b.
- Güleç, İsmail (2010), “Sürûrî, Muslihuddin Mustafa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 38, s. 170-172.
- Gürbüz, Osman (2016), “Kalikalâ-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum'un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *İLTED*, C 2, S 46, s. 131-143.
- Hatiboğlu, İbrahim (2004), “Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 29, s. 361-362.
- Kalyon, Abuzer; Çelik, Nebi (2017), “Manastırlı Sâlih Fâik'in “Türkçe Aruz” Eserinden Hareketle Aruzdan Kastedilen Şiir Ölçüsü”, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S 3, s. 37-50.
- Kaya, Ayhan (2014), “el-Ahfeş'in *Me'âni'l-Ku'rân*'ındaki İstişhad Metodu”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, S 39, s. 53-71.
- Kaya, Mahmut (1992), “Bûsîrî, Muhammed b. Saîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 6, s. 468-470.
- Kayagil, Süleyman Mahmut (2016), “Arap Dili Tarihinde “el-Ahfeş” Lakabıyla Bilinen Âlimler”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 4, S 2, s. 21-35.
- Kılıç, Atabey (2007), “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)”, *Turkish Studies*, Tunca Kortantamer Özel Sayısı-II, C 2, S 4, s. 516-548.
- Kılıç, Hulûsi (1993), “Cevherî, İsmâil b. Hammâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 7, s. 459.
- Konukçu, Enver; Akün, Ömer Faruk (1991), “Bâbü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 4, s. 395-400.
- Köprülü, Fuad (1999), *Edebiyat Araştırmaları*, 3. baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köprülü, M. Fuad (1978), “Arûz”, 5. baskı, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, s. 625-653.

- Köprülü, M. Fuad (2003), *Türk Edebiyatı Tarihi*, 5. baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülüzade Mehmed Fuad (1934), *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Mum, Cafer (2010), “Mustafa Reşîd’in Arûza Dair Bir Eseri: Zübdetü’l-Arûz”, *Hikmet Yurdu Dergisi*, C 3, S 6, s. 123-133.
- Örs, Derya (2012), “Vatvât, Reşîdüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 42, s. 573-574.
- Öz, Yusuf (1999), *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya: Alagöz Ltd. Şti. bas.
- Özen, Şükrü (2008), “Sadrüşşerîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 35, s. 427-431.
- Özkan, Mustafa (1996), “Gülşehrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 14, s. 250-252.
- Öztürk, Erdem Can (2011), “Ali Cemaleddin’in “Arûz-ı Türkî” İsimli Eserine Dâir, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C9, S 2, s. 374-389.
- Risâle fi’l-Arûz*, Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi (D), 21 Hk 102/9, 108b-122a.
- Risâle fi’l-Arûz*, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi (E), 572/3, 1b-29b.
- Risâle-i Arûz*, Oxford-İngiltere, Bodleian Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu MS Turk. e. 54.
- Sevgi, Ahmet (2007), “Ahmed-i Dâî’nin Bilinmeyen Bir Eseri: İlm-i Arûz”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S 18, s. 1-11.
- Sevgi, Ahmet (2008), “Ahmed-i Bardahî’nin Türkçe ve Farsça Manzum Aruz Risalesi”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S 19, s. 37-55.
- Süer, Fatih Ramazan (2017), “Mısır Millî Kütüphanesinde (Dârü’l-Kütübi’l-Kavmiyye) Bulunan Edebiyat İle İlgili Türkçe El Yazmaları”, *TİDSAD*, Yıl: 4, S 13, Eylül 2017, s. 590-698.
- Şafak, Yakup (2017), “Bahrü’l-Maârif’in Birinci Bölümünde Yer Alan Vezinler”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C 17, S 45, s. 1-22.
- Şerhu Kasideti -Banet Suad*, Hacı Beşir Ağa, 535, 1b-65a.
- Şerhu kasideti banet süad*, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 34 Nk 4003/1, 1a-76a.
- Tolasa, Harun (1986), “8. yy.’da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü-Müstakimzâde’nin İstılâhâtü’ş-Şi’riye’si-II”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C 24, s. 363-380.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü (1997), “Halîl b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 15, s. 309-312.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü (1998), “Hezec”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 17, s. 302-304.
- Türkel Oter, Serda; Ali Yıldırım (2010), “Şeyh Gâlib’in Bestelenmiş Şiirlerinde Usûl-Vezin İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 27, s. 211-247.